

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Tilkovszky Lóránt: Gondolatok Széchenyi István hazafiasságáról – Halála 100. évfordulója alkalmából –

97 Tilkovszky Lóránt: Gondolatok Széchenyi István hazafiasságáról – Halála 100. évfordulója alkalmából –

Bécs közelében, Görgen doktor oberdöblingi idegszanatóriumának egyik lakosztályában pisztoly dörrent 1860. április 8-án. Ezen a gyászos húsvéti hajnalon szétlőtt fejjel találták bőrkarosszékében Széchenyi Istvánt, az intézet lakóját, akit öngyilkosságba kergetett a nyomra talált Habsburg politikai rendőrség zaklatása. Itt és így fejeződött be az a tragikus pályafutás, amelynek egykor „a legnagyobb magyar” magaslatára emelkedett, de azután talajtvesztett hőse az 1848–49-es forradalom és szabadságharc bukása után újból felemelte szavát a Habsburg önkény ellen.

Az azóta eltelt évszázad bővelkedett Széchenyi történelmi szerepéről, hazafiúi nagyságáról folytatott vitákban. Széchenyi hazafisága kérdését fejtegetni azonban ma sem érdektelen. Hiszen az ellenforradalmi korszak reakciós Széchenyi-kultusza, amely Széchenyi negatív vonásait növelte erénnyé, lelepleződött hamisításával sokak hitét megingatta Széchenyi valóságos hazafiúi érdemeiben is.

Hogyan ébredt hazafiúi kötelességeire az ifjú Széchenyi István? Tudjuk, kezdetben ő is kora hasonló fiatal arisztokratáinak elmagyartalanodott és könnyelmű életét élte. Csupán erős becsvágya különböztette meg őt tiszteletkivánságos társaitól. Először katonai vagy diplomáciai téren szeretett volna érvényesülni, de mindegyre tapasztalnia kellett magyar volta hátrányait. Emiatti lázongása – a Habsburg kormányzat, államigazgatás, hadsereg korlátoltsága ellen – együttjárt magyarsága öntudatosodásával. Külföldi utazásai megismertették vele Anglia szabadelvű, polgári társadalmának pezsgő, eleven életét, és ennek ellentétéként az önkényuralom alatt nyögő feudális Törökország dermedt halottságát. E benyomásainak hatása alatt próbálta felállítani a magyar nemzet diagnózisát: meg tud-e újulni a hon, vagy pedig pusztulás várja?

A Habsburg önkény elleni tiltakozás 1823. évi hulláma, amely a bécsi udvart Magyarországgal szemben alkalmazott önkényuralmi módszereinek feladására készítette, Széchenyiben felcsillantotta a reményt, hogy a nemzetben megvan az erő, a bécsi kormányzattól pedig nem hiányzik a készség, hogy együttes erővel „megreformálják” az elavult magyarországi állapotokat. Úgy érezte: most és itt nyílik tér nemes szándékú becsvágya, határtalan alkotókedve számára. A magyar hazafivá ért Széchenyi hozzáfog az ország újjáalakítására vonatkozó elgondolásai összefoglalásához. 1830-ban megjelent óriási hatású könyvén, a Hitelen nevelkedett a reformkor egész haladó nemzedéke.

Széchenyi fellépését a haladó magyar kortársak nagy hazafias tettek tartották; Kossuth is erre utalva

nevezte őt később a legnagyobb magyarnak. ⁹⁸Nemzetünk életének kétségtelenül volt egy olyan szakasza, mégpedig az 1820-as évek vége s a 30-as évek eleje, amikor Széchenyi hazafisága minden magyar számára a legragyogóbb példa volt. Ezt kétségbevonni, vagy feledésbe meríteni nem kevésbé volna helytelen, mint amennyire hamis és káros volt az ellenforradalmi Széchenyi-kultusz részéről Széchenyit *örökérvényűleg* a legnagyobb magyarnak tüntetni fel. Hiszen az említett néhány év múltán sem mondhatjuk már el, hogy ő fejlesztette volna ki legteljesebben a nemzet valóságos igényeit; hogyan lehetne tehát változatlan mérce évtizedek, vagy egy évszázad múltán a változott viszonyok közt fejlődő magyarság számára?

Miben állt tehát Széchenyi hazafisága, amely, ha csak néhány évre is, de a legnagyobbá tette őt a közéletben szereplő magyarok között? Abban, hogy felismerte és nagy meggyőző erővel hirdette a fejlődést gátló feudális bilincsekkel való szabadulás és az ország polgárosodása elkerülhetetlen szükségességét. Programja magán viselte ugyan annak nyomait, hogy nagybirtokos arisztokratától ered, aki birtoka gazdálkodásának korszerűbbé és jövedelmezőbbé tétele szempontjából veti fel elsősorban a feudális kötöttségekből való szabadulás szükségességét; mégsem volt azonban szűk osztályprogram, hanem széles nemzeti program, amelyben benne foglaltatott *„minden honbelink felszabadítása, s polgári jussokban részesülhetése”*; tehát hangot adott a robot és dézsma feudális igájában nyögő jobbágymilliók felszabadulási vágyának is.

„Ujjait a kornak üterére tevél, és megértette lüktetéseit. És ezért, egyenesen ezért tartom én őt a legnagyobb magyarnak” – írta róla Kossuth. S e szavaival, melyekkel Széchenyi ekkori szerepét értékelte, igen találóan határozta meg az igazi hazafiság tartalmát. Széchenyi hazafisága ekkor már nemcsak érzelem volt, a „csúnyácska haza” tájain való édes-bús merengés, vagy Bihari nótáján való ellágyulás, hanem a nép tetteiben megnyilatkozó szeretete, a haza gazdasági, társadalmi fejlődése érdekeinek értelmi belátása és tudatosítása, s magatartása, tettei ehhez szabása. Az áldozatos és alkotó hazaszeretetet hirdette, s ehhez keresett magának társakat. Jelszava ez volt: „Hazafinak lenni nehéz, de nem lehetetlen.” Maga igyekezett előljárni jó példával. Közismert, hogy mily fontos nemzeti intézményekre tett jövedelmeiből nagyszámú felajánlásokat, s hogy Sopron megyei birtoka lett az a kísérleti műhely, ahol a magyar mezőgazdaság tőkés átszervezését és a parasztság feudális terheinek megváltását maga akarta elsőnek kikísérletezni.

Széchenyi koncepciójából azonban hiányzott az a felismerés, hogy a feudális viszonyok felszámolása a gyarmati függés viszonyainak érintetlenül hagyása mellett nem lehetséges. Gondolkodását alapvetően befolyásolta az a nézete, hogy a Habsburg uralkodók képviselik a gazdasági és társadalmi haladást a magyar nemesség feudális, rendi elzárkózásával szemben. Egy II. Józsefhez hasonló uralkodó volt az ideálja, azzal a különbséggel, hogy a maga nemzetiségében és alkotmányában ne sértse a magyarságot, viszont szorítsa rá a reform útjára. Béctől várta reformtervei támogatását, s a nemességnek a gyarmati függés elleni tiltakozásában és annak lazítására irányuló törekvéseiben nem látott mást, mint minden reformot veszélyeztető konok gáncsoskodást.

Érdekes, hogy mégis Széchenyi volt az, aki akaratlanul is a legnagyobb fegyvert adta a nemesi ellenzék kezébe, függetlenségi harcához. A polgári reform kérdésének előtérbe állításával ugyanis megteremtette annak objektív feltételét, hogy a nemesi jussokból fokozatosan adandó engedmények – a reformok – által paraszti tömegbázist lehessen teremteni a nemzet mindaddig meddőségre kárhozottatott függetlenségi törekvéseihez. Széchenyi egyoldalú reformelképzelései kapcsolatba jöttek az ellentétesen bár, de ugyancsak egyoldalú függetlenségi mozgalommal, ⁹⁹s a kettő egybekapcsolódásából egy teljesen új politikai irányzat született, a *nemzetegyesítő* reformpolitika, amely az 1848–49-es polgári forradalmunk és szabadságharcunk nagyfontosságú előkészítője lett. Széchenyi jelentősége tehát abban áll, hogy ebben a vonatkozásban – mint Kossuth mondta róla – „dajkája lett a jövőnek, kapocs a tegnap és a holnap

közt”.

Maga Széchenyi nem vállalta ezt az új politikai irányt. Konok következetességgel ragaszkodott eredeti, egyoldalú, udvari támogatásra számító reformelképzeléseihez. Sőt, az a tudat, hogy akaratlanul is hozzájárult egy, a reformokat a gyarmati függés lazításához is felhasználni törekvő politikai irányzat kialakításához, kiforgatta őt egész korábbi valójából: eszközökben nem válogatós, részben nyílt, részben alattomos harcot kezdett az új politika és annak vezéralakja, Kossuth Lajos ellen. Ezt a változást megint csak Kossuth Lajos szavaival jellemezhetjük a legszemléletesebben: „Gróf Széchenyi István, a hajdani a mostanitól annyira különbözik, mint ég a földtől. Amaz ébresztő, emez altató; amaz biztató, emez visszariasztó; amaz a korszellem szószólója, emez azzal dacoló gyermek; amaz alkotmányos polgár, emez elfogult epés oligarcha; amaz erő egyesítő, emez érdek bontó; amaz szívvel-, emez szájjal magyar.”

Széchenyi változatlanul igaz hazafinak tartotta magát, s hazaszeretete őszinteségében ellenfelei sem kételkedtek. Mégis azt kell mondanunk, hogy az igaz hazafiság egyetlen megbízható ismérve, hogy

kifejezi-e az adott időpontban a haza, a nép valóságos igényeit. A 40-es évek Magyarországa történetének elfogulatlan vizsgálója kétségtelen bizonyossággal állapíthatja meg, hogy ennek az időszaknak igenis Kossuth a legnagyobb magyarja; ő az a vezető-egyéniség, aki ekkor a legegységesebben és legátfogóbban képviseli a haza, a nép valóságos és legegységesebb érdekeit. Széchenyi, bármennyire is meg van győződve arról, hogy az ő politikája szolgálja a haza igazi javát, akkori politikai tevékenységével bizony csak ártalmára volt a haza igazi érdekeinek.

Naplóiban, leveleiben van egy-két árulkodó nyom afelől, hogy Széchenyiben olykor meg-megingott saját politikájának helyessége felőli meggyőződése, s felvetődött 100benne a kétely, nem Kossuthéknak van-e mégis igazuk. A nemzetegyesítő reformpolitikától, az ellenzéktől magát kínos igyekezettel elhatárolni igyekvő Széchenyi felajánkozásait a bécsi udvar gyanakvással és fenntartásokkal fogadta, s a „középút” politikusa érezte, hogy elszigetelődik; mint maga is emlegette: „két szék között a földre” kerül. De elég, ha – mint e szempontból legjellemzőbbre – Széchenyi 1848-as magatartására utalunk. Az a Széchenyi, aki reformtervei udvari támogatásának elérésére a gyűlölt rendszerben helytartótanácsosi hivatalt vállalt, s aki csak néhány nappal előbb is még teljhatalmat kért Apponyi kancellártól ahhoz, hogy a forradalom felé rohanó országban „rendet csináljon” – látva a márciusi forradalom sikereit, Kossuth és Batthyány bátor kockázatvállalásának eredményességét –, miniszterséget vállalt az első felelős magyar kormányban.

Hogyan vélekedünk Széchenyi ekkori szerepéről? Széchenyinek Batthyánnyal és Kossuthtal, korábbi ellenzéki ellenfeleivel való együttműködése a 48-as minisztériumban – feltétlenül pozitív. Ez az együttműködés azonban csak addig volt lehetséges, amíg a Béccsel való megegyezés lehetősége fennállt. Mihelyt ez kétséssé kezdett válni, mindjárt kitűnt, hogy – a gyakorlati együttműködés ellenére – Széchenyi és Kossuth elviekben „homlokegyenest másképp látják a dolgok velejét”. Széchenyi egyeztetni, békéltetni akart; Kossuth a függetlenségi harc mezejére vitte a nemzetet. Széchenyi ezt katasztrófálisnak tekintette.

De hát nem indokolt nemzetféltség, nem helyes reálpolitikai éleslátás volt-e Széchenyi részéről, amikor szinte kísértetiesen megjósolta a szabadságharc tényleg bekövetkezett bukását?! Csak látszólag van így. Először is: a magyar szabadságharc nem volt már *leve* reménytelen. Másodszor: a történelem – hosszabb távon – a kossuthi függetlenségi politikát igazolta a megalkuvás helyett. Csak az a „nemzetféltség”, amikor időleges kockázatok vállalásától akarja valaki a tartós megalkuvás nemzetsorvasztó nyomorúságaitól akar óvni, s ezért inkább harcra hív? Vagy talán Kossuth Cassandra-jóslata nem vált-e szomorú valósággá a kiegyezési korszak viszonyaiban? 1848–49 forradalma és szabadságharca viszont, bukása ellenére is, évtizedek hosszú sora hazafiságának éltető forrása maradt. Persze ekkor és ezután is voltak „szájhazafiak”, akik csak szajkózták a 48-as jelszavakat, de a felnövekvő magyar munkásosztály magáévá tette és szocialista célkitűzéseivel összekapcsolta 48 örökségének a magyar uralkodóosztályoktól elárult követeléseit.

Széchenyi, aki nem tudott egyetérteni Kossuth függetlenségi politikájával, amely a szabadságharc felé vezetett, de szilárd meggyőződésénél és egész politikai múltjánál fogva a Habsburg önkény oldalára sem állhatott oda, 1848 szeptemberében politikailag teljesen talajt veszítve, dúlt idegzetével a döblingi szanatóriumban talált csak magának semleges területet, politikai menhelyet. Ezt akkor sem hagyta el, amikor a szabadságharc és az azt követő kegyetlen megtorlás időszaka lezárult, amikor a viszonyok némileg konszolidálódtak, s ezzel összefüggésben idegzete is lassanként megnyugodott. Azt a törvényenkívüliséget ugyanis, amelyet a döblingi ideggyógyintézetben tartózkodása biztosított számára, a Habsburg abszolutizmus elleni titkos munkára igyekezett felhasználni. Ezt jelentették a Londonba kicsempészett cikkek, s a Bach-rendszert leleplező híres könyvének illegális megjelentetése.

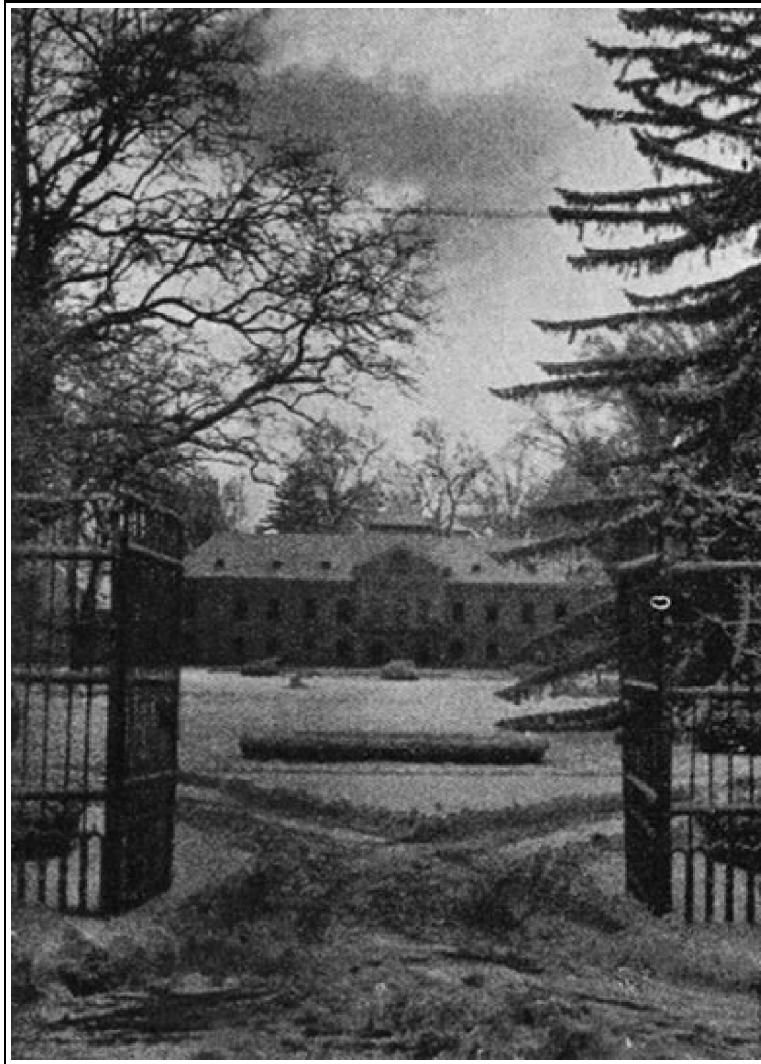
Titkos politikai-írói tevékenységének veszedelmességét Széchenyi érezte. Még 1857 májusában, amikor a

Blick-hez készítette jegyzeteit, e szavakat írta egy hevenyészett feljegyzésekkel tarkított lapra: „Könyvet írni, s azután – puff!” Ez az előrelátott tragédia következett be 1860. április 8-án, amikor Széchenyi 101 öngyilkos pisztolylövéssel vetett véget életének. A Blick szerzősége kitudódván, házkutatás, felségsértő iratok lefoglalása verte fel a döblingi gyógyintézet csendjét, amelyről a rendőrfőnök kijelentette, hogy nem lehet többé politikai menedékhely Széchenyi számára. S ekkor a döblingi önkéntes számkivetett így keresett kiutat a most már elkerülhetetlennek tűnő perbefogatás és elítéltetés meghurcoltatásából.

A döblingi időszak Széchenyi alapvető nézeteiben nem hozott változást. Széchenyi 1848–49 után sem ismerte el a kossuthi irányzat helyességét, a szabadságharc szükségességét. Ő mindig a Habsburg önkény és a „forradalmi anarchia” Scyllái és Charibdysei között akarta középúton vinni a nemzet hajóját. A *forradalom*, amelyet az egyik végletnek tekintett, vereséget szenvedett. S az öreg Széchenyi a felújult és tobzódó *Habsburg önkénnyel* találta magát szemben. Ennek megbuktatására törekedett tehát, az uralkodó és a nemzet *kiegyezése* érdekében.

Mégsem lehet a döblingi Széchenyit egyszerűen csak a kiegyezés és a kiegyezési korszak előfutárának tekintenünk. Széchenyinek 1849 utáni, a Habsburg önkénnyel szembeni állásfoglalása ugyanis objektíve a magyar nép széles tömegeinek igényét fejezte ki, s ennyiben bátor hazafias tett volt. A Habsburg önkény ellen harcoló döblingi Széchenyi nem alaptalanul emlékeztet tehát a sorsdöntő időben fellépő fiatal Széchenyi hazafiúi nagyságára.

Széchenyi akkor és annyiban volt igazán nagy, amikor ellentmondásokban bővelkedő politikai pályafutása egy-egy pontján a magyar nép *milliói* valóságos érdekeinek és követeléseinek tudott hangot adni. Elsősorban ezzel írta be nevét a magyar történelembe, és késő nemzedékeknek az igaz hazafiság történelmi példái iránt is fogékony szívébe.

A nagycenki kastély 1930 körül
Gantner A. felvétele

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Kubinszky Mihály és Perkovátz Bódog: Széchenyi és a magyar vasutak

102 Kubinszky Mihály és Perkovátz Bódog: Széchenyi és a magyar vasutak

Azok az ismertetések, amelyek Széchenyi Istvánnak a magyar közlekedésügy fejlesztése terén kifejtett munkásságával korábban foglalkoztak, gyakran csupán közhelyeket tartalmaztak. A nagy magyar államférfi halálának századik évfordulója alkalmából most megkíséreljük, hogy közlekedéspolitikájának a vasútra vonatkozó néhány jellemző mozzanatát egyrészt felelevenítsük, másrészt azokat megfelelő megvilágításba helyezzük.

Széchenyi István már alkotó életpályájának kezdetén érdeklődést tanúsított a technika akkori vívmányai iránt és ezeket, – főleg angliai utazásai nyomán – rendszeresen tanulmányozta. Nem tudjuk, hogy Széchenyi angliai utazásai során találkozott-e a vasutak valamelyik ősével. Noha utazásai megelőzték a harmincas években ott fellendült vasútépítéseket, alig képzelhető el, hogy figyelmét ez a jelentős találmány, amely a huszas évek során Angliában az érdeklődés középpontjában állt, elkerülte volna. Már a kőbányai próbavasút építését is – amely a később kiépített vasutak rendszerétől még lényegében eltérő függővasút volt – megemlíti a Hitelben. Ismerte a Pozsony–Nagyszombati lóvasutat is.

Noha Magyarországon már az 1790/91. évi országgyűlés a siralmas állapotban levő közlekedési helyzetre tekintettel, küldöttséget szervez az utak rendezésére és az 1826. évi országgyűlés eredmény hiányában ezeket a küldöttségeket újból megszervezi, a közlekedés kérdése hazánkban csak akkor került az érdeklődés középpontjába, amikor Ausztriában a Rotschild bankház koncessziót kért a Galíciát Béccsel összekötő, később Ferdinánd császár nevét viselő ún. északi vasút építésére. A gyáripar elterjedése, a kapitalizmusnak Nyugat-Európában bekövetkezett fokozatos térhódítása nyomán a vasútépítések is megkezdődtek, előbb Angliában, majd a kontinensen. A harmincas években minden fejlett kapitalista ország megépítette már első vasútvonalát. Noha Magyarországon ekkor a társadalmi berendezkedés feudális jellegű volt, a reformkorszak haladó erői már előkészítették a tőkés termelés bevezetését. Ők látták át a vasútépítés nagy jelentőségét és felismerték az említett osztrák északi vasút Magyarország határaival párhuzamosan vezető vonalának káros hatását hazánk gazdasági kibontakozásával kapcsolatban.

A reformkorszak államférfiainak zöme a vasútépítések megindításában látta – épp a kézenfekvő osztrák példa nyomán – a közlekedési kérdések egyre sürgetőbb megoldását. Ezért az előző országgyűlések által kiküldött bizottságok útépítésre javasolt irányainak megfelelő vasútépítéseket hathatósan szorgalmazták. Ebben a szellemben alkották meg az 1836. évi neves XXV. tc-t, első vasúti törvényünket.

Széchenyi Istvánnak a vasutakkal kapcsolatosan elfoglalt álláspontját már kezdetben is jellemzi az a mindvégig megtartott törekvés, hogy a vasutak ügyét nem öncélúan, különállóan kell intézni, hanem mindig összhangban az ország ügyeinek kérdéseivel. A vasutakban nemzetnevelő eszközt lát: „A közlekedési **103**eszközök rendeltetése nálunk nem annyira egy már létező és nehézkes kereskedelmi forgalom élénkítése, mint inkább a még nem létezőnek az országban előteremtése, sőt részben még a szunnyadó szorgalomnak a jutalom biztosításaival cselekvésre ébresztése”.¹⁰¹ Ez jellemzi azt a törekvést, hogy a vasutakat az új termelési módszer szolgálatába állítsa.

Széchenyi korában olyan határozottan állást foglalni a vasútépítés mellett, mint ahogy ezt ő és Kossuth Lajos tette, bátor és nem minden veszély nélküli cselekedet volt. A vasútépítés technikájának esetleg csődje a politikai pályafutásban „fiaskót” jelenthetett volna. E csőd lehetősége bizonyára fennforgott, elég ha erre vonatkozólag Deák Ferenc közismert kétkedő kijelentéseire és a mérnökök számos eltérő véleményére hivatkozunk. Súlyosbította a helyzetet az építési költségek körüli teljes tájékozatlanság. A megvalósítás költségei ugyanis általában jelentősen túllépték a költségvetések összegeit, ami az előzetes számítások zömének becslésén alapulását bizonyítja.

Széchenyi ennek ellenére igazsága teljes meggyőződésében lép fel avégett, hogy a magyar vasutak kiépítése érdekében előbb gyakorlati, majd elméleti tevékenységet is kifejtсен: „A kocka, mely a haladást kíséri, nem rettent el soha!”

***

Széchenyi István már az első magyar vasúti kérdésében, vitájában aktív szerepet játszott. A bécsi tőkés –

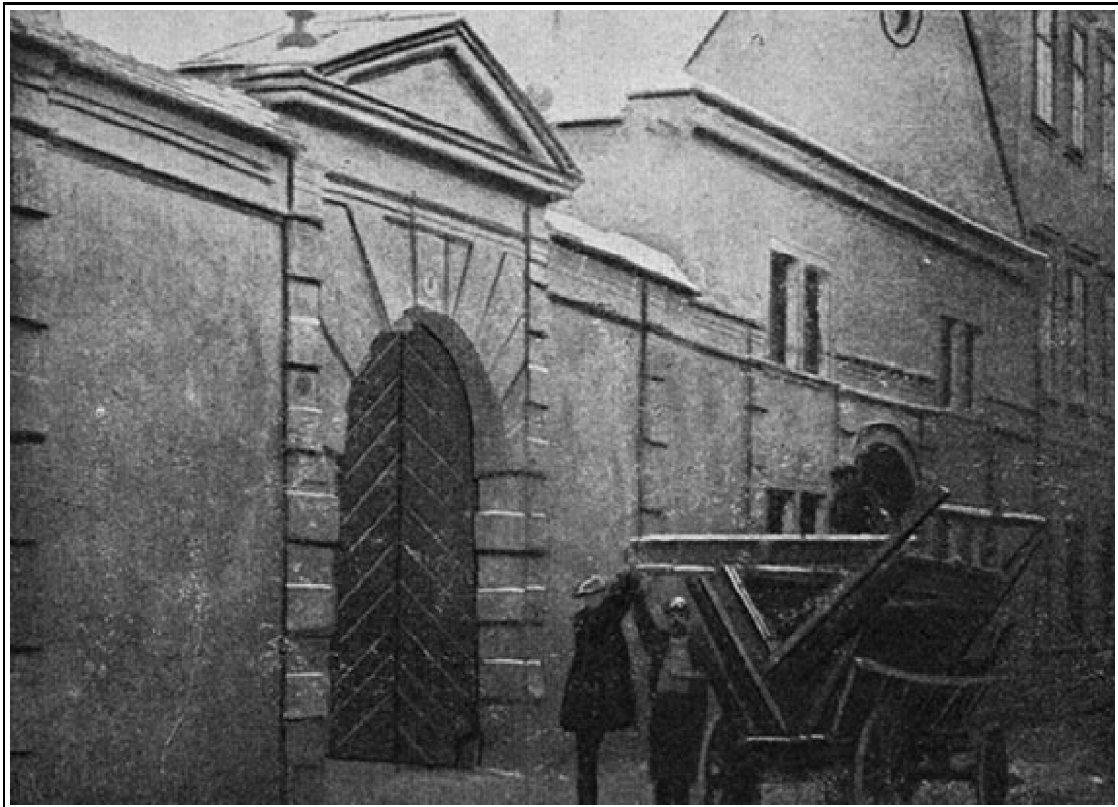
főleg a Rotschild bankház kezdeményezésére – hamar átlátták a vasútépítések nagy gazdasági lehetőségeit. Miután a harmincas években az akkori vasúttechnika mellett az Adria tenger és Bécs összekötése az Alpokon keresztül még nem volt megoldható, a figyelem – az 1836. évi XXV. tc-vel még alá is támasztva – elsősorban Magyarország felé fordult. A Sina bankház, amely a Lánchíd építésénél is jelentős üzleti részt vállalt, még 1836-ban előmunkálati engedélyt szerzett a Bécs–Győr, illetőleg Bécs–Bécsújhely–Sopron–Győr vasútvonalakra. A bankház tervei szerint ezeket egyrészt Budáig, másrészt Sopronon át déli irányban kell meghosszabbítani. Ezzel egyidejűleg a Rotschild bankház és a vele szövetkezett pesti Szitányi–Ullman bankház Bécs és Pestnek a Duna balpartján történő összekötését tervezi Pozsony és Vác érintésével, majd kilátásba helyezi a vonal továbbvezetését Pestről Debrecenbe. Mindkét vállalkozásnak jelentős számú híve volt. Világos volt azonban hogy a két vasút egyszerre nem épülhet meg, mert a forgalom megoszlása folytán a vállalkozások kezdetben nem járhatnának haszonnal.

Széchenyi a Sina-féle vállalkozás oldalán állt, ami elsősorban e bankháznak a Lánchíd építése körül betöltött szerepére vezethető vissza. Széchenyit ezért az álláspontjáért számos vád érte. Szemére vetették (miután ő is 10 vagy 20 részvényt kívánt jegyezni), hogy Sina magyarországi ügynöke, aki az ország jóléte fölé helyezi a bankház és saját nyereségét. Mi sem cáfolja meg jobban ezeket az egykori vádakokat, mint az, hogy Széchenyi kezdetben hajlandónak mutatkozott a Szitányi–Ullman-féle Duna-balparti vasút támogatására is,²⁽²⁾ és ettől csak akkor állt el, amikor a Társalkodóban megjelent hirdetés nyomán világossá vált előtte, hogy ez a vállalkozás ártalmára van a Lánchíd építésének. Bár a Sina-féle vállalkozás 1838-ban nemcsak a vasúttársaságot hozta létre, amelynek alapszabályait a kancellária a következő év május 6-án jóváhagyta, de az osztrák 104 vonalszakaszokon az építkezési munkák is megkezdődtek – a jobbparti vállalkozás elé mégis mind nagyobb akadályok gördültek.³⁽³⁾

A Sina-féle vasutat elsősorban a Duna jobbparti megyéinek követői támogatták, míg az északiak, akik jelentős szerepet vittek az ország életében, területük földrajzi fekvésénél fogva szívesebben látták volna a balparti összeköttetést. Érdekes és jelentős mozzanat, hogy amíg Sina az építéshez szükséges vasanyagot, síneket osztrák és angol cégektől kívánta beszerezni, addig a Szitányi bankház ígéretet tett a hazai vasipar fellendítésére. S noha a balparti vasút a Debrecenig történő kiépítés ígéretével további híveket és a pozsonyi országgyűlésen már szemmel látható többséget szerzett, Széchenyi minden erejét latba veti, hogy a küzdelemből Sina vállalkozása kerüljön ki győztesen. Megvan ugyanis győződve arról – ennek írásaiban többször is kifejezést ad – hogy a Sina-féle vállalkozás célravezetőbb és a balparti vasút csak üres ígéretként említi a vonal keleti meghosszabbítását. Az események később megcáfolták Széchenyinek ezt az aggodalmát, mert az Ullman-féle tőkecsoport, a későbbi Magyar Középponti Vasúttársaság 1847-ben már megnyitotta Pest–Szolnok vonalát is és csak a szabadságharc bukása gátolta meg terveinek teljes megvalósításában. Széchenyi a debreceni vonalmeghosszabbítás gondolatának ellensúlyozására a pozsonyi országgyűlésen Sinának azt javasolta, tegyen ígéretet a Vécsey Miklós mérnök terve szerinti Duna-Tisza csatorna kiépítésére. Széchenyi ezzel nyilvánvalóan nem akarta a csatornát a Budáig vezetendő vasútvonal műszakilag egyenrangú kiegészítő eszközeként megjelölni, hanem ezt a gondolatot – későbbi javaslatának állásfoglalásából kiderül – ő csak a debreceni ígérettel azonos „fogásnak” szánta. Láthatjuk, hogy a Lánchíd és a győri vasút kapcsolt terveinek védelmére milyen taktikázásra volt szükség abban az ádáz harcban, amely a vasút ügyének napirendre kerülését a pozsonyi országgyűlésen megelőzte, és amely még a legdurvább személyeskedésektől sem volt mentes. Jellemző pl. hogy Szapáry Antal 25 000 Ft-ért kilátásba helyezi Széchenyi előtt a balparti vasút gondolatának megbuktatását.⁴⁽⁴⁾ Széchenyi természetesen visszautasítja az ilyen eljárást, ami szintén bizonyítéka annak, hogy a Sina-féle vállalkozást nem saját anyagi érdekei miatt, hanem meggyőződésből támogatta.

A vitát a pozsonyi országgyűlésen a balparti vasút ügye nyerte meg. Az osztrák északi vasút, amely 1838–39-ben már üzembe is helyezte első vonalszakaszait, ajánlatot tett a vonalából Gänserdorfnál kiágazó, Pozsonyig vezető szárny kiépítésére és ezt az országgyűlés meg is szavazta.⁵⁽⁵⁾ Ez a körülmény még kedvezőbb helyzetbe hozta a balparti vasút vállalkozását, mint a Rothschild bankház által biztosított 12 millió forintos szavatosság. Széchenyi maga is pártolta Pozsony bekapcsolását a vasúti forgalomba, de miután félt, hogy a balparti vasúttársaság megelégszik egy néhány kilométeres nagyforgalmú vonal hasznáival, rámutatott arra, hogy ezt csak akkor volna szabad megépíteni, amikor már az ígért debreceni szakasz is elkészült. Egyidejűleg hangsúlyozta, hogy a jobbparti vállalkozásnak szükségszerűen nagyobb szakaszt kell kiépítenie magyar területen ahhoz, hogy megfelelő hasznot biztosító forgalomhoz jusson. A vitát 1840-ben az építési munkáknak a győri vonalon történt beszüntetése fejezte be. Sina a győri vasút negyedik közgyűlésén bejelentette, hogy erre azért került sor, mert a magyar országgyűlés a balparti vasutat támogatja, ¹⁰⁵az ország rokonszenve a balparti vasutat építő Magyar Középponti Vasút felé fordult. A valódi ok azonban az volt, hogy a bécsújhelyi vonalszakasz költségei az előirányzatot máris 44 %-kal meghaladták és a Sina bankház ilyen körülmények között nem tudta vagy nem akarta felvenni a harcot a nála erősebb tőkével és nagyobb nemzetközi összekötésekkel rendelkező Rothschild bankházzal. Ezek a szempontok előbbrevalók voltak, mint az elnyomott magyarság nemzeti érdekei. Mindezeknek a figyelembevételével azonban le kell szögezni, hogy a Magyar Középponti Vasút későbbi építő tevékenysége éppenséggel nem bizonyítja, hogy a vitában Széchenyi Istvánnak nem lehetett igaza. A korábbi irodalom többnyire elhallgatja Széchenyi érdemeinek ismertetése során a jobbparti vasútra vonatkozó állásfoglalását, miután ezt az ő személyes kudarcának tekintették. Ez azonban merő tévedés. Csak ha Széchenyinek a Sina bankházhoz fűződő egyéb kapcsolatait és azoknak a reformkor nagyjai által általánosan támogatott nagyszerű hátterét is figyelembe vesszük, értjük meg állásfoglalását, amelynek helytelenségét éppenséggel nem bizonyítja az, hogy az ellenfél a fellendülő kapitalizmus korában tőkeerősebb vállalkozásnak bizonyult. A hegyeshalmi vasútvonal későbbi és mai jelentősége éppen Széchenyi elképzeléseit igazolta, legalábbis közlekedésföldrajzi szempontból. A balparti vonalvezetés ugyanis nem vette figyelembe Győr kulcsponthelyzetét, amit Széchenyi mindig szem előtt tartott. Ki kell emelni azt a tényt is, hogy Széchenyi részéről a két vállalkozás egyesítésére szintén történt kísérlet, ami a nemzet szempontjából bizonyosan hasznos lett volna és a vasútvonalat már korábban megvalósította volna. Ez a kísérlet azonban a bankházak érdekellentétén már csírájában megbukott.

A soproni bencés gimnázium hajdani homlokzata. Széchenyi itt tett két ízben magánvizsgát

106A győri vasútvonal építésének felhagyása jogos felháborodást váltott ki a magyarországi részvényjegyzők körében, kiknek pénzén a Sina bankház 1841-ben a Gloggnitzig kiépített vasútvonalat nyitotta meg. A Bécs és Győr közötti vonalszakasz építésének befejezésére csak 1855-ben, más vállalkozás révén került sor.

A Magyar Középponti Vasút ügye is még néhány évig húzódott. Az építést, aminek leírása nem tartozik e cikk feladatához, a vonal több pontján egyszerre kezdték meg, és így még a szabadságharc előtt megnyílt a Pest–Vác, majd a Pest–Szolnok vasútvonal. Széchenyi ekkor már a Közlekedési Bizottság élén állott és hivatalból is szorgalmazta az építést. A szabadságharc a Magyar Középponti Vasút építő tevékenységének is véget vetett. A vonal kiépítése azonban az osztrák politika érdekében állott, miért is azt az 50-es években előbb az osztrák állam, majd a gazdasági nehézségek közbejöttem után a koncessziót nyert magánvállalkozások folytatták.

***

Széchenyi továbbra is szorgalmazta a Sina-féle vasútépítés tervének még aktuális részét, a Bécsújhely–Sopron közötti vonal kiépítését. Tevékenysége eredménnyel járt. Hosszas utánjárások árán egyrészt sikerült a hiányzó anyagi eszközöket, másrészt a szükséges engedélyeket is megszereznie; mindkettőnél döntő része volt személyének. A vasút építése időben egybe esik a Magyar Középponti Vasút építésével és még a szabadságharc előtt, 1847-ben átadták a forgalomnak. Széchenyi István tevékenységét a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal megépítésével kapcsolatban egy korábbi tanulmányunkban már

részletesen ismertettük.⁶⁽⁶⁾ Ezúttal csak arra a körülményre kell ismételtén rámutatni, hogy Széchenyi ezt a vasútvonalat nem önálló szárnyvonalként kívánta megtartani, hanem – mint ez a vasúttársaság tevékenységéből, valamint Széchenyi Közlekedési Javaslatából kiderül – ezt a Kanizsa felé továbbvezetendő vonal első részeként kezelte. Ennek a kérdésnek a konkretizálására jellemző, hogy már 1846/47-ben felmérték a vonalvezetés két lehetőségét: az egyik Kőszegen és Szombathelyen át, míg a másik Zalaszentgrót irányában vezetett volna. A soproni vasútvonalnak e terv ismeretében sokkal nagyobb, a lokális érdekeket meghaladó jelentőség jutott, mert a negyvenes évek közepén még bizonytalan volt, hogy az Adriai tengerhez mind sürgősebbé váló vasúti összeköttetést a Semmeringen át hegyi vasúttal technikailag sikerül-e megoldani. Ily módon a Sopron–Kanizsa vonal része lett volna e gazdaságilag olyan fontos kapcsolatnak a tenger és császárváros között. Ezért épült már a Sopron–Bécsújhely közötti vasútvonal – mint ahogy az még most is látható – két vágányú aláépítménnyel. Ezt a tetemes többletköltséget csakis a nagy forgalom reményében vállalták. A szabadságharc előtt az osztrák kormány is úgy látszik beleegyezett volna ennek a fontos vasútvonalnak Nyugat-Magyarországon át történő vezetésébe, a szabadságharc után azonban erre minden hajlandóságát elvesztette és Ghega mérnök a Semmeringen keresztül megépítette Európa első hegyi vasútját. Amikor – Széchenyi halála után – némileg módosított nyomvonalon 1865-ben mégis megépült a Sopron–Kanizsa vasútvonal, már távolról sem volt ez a körülmény olyan jelentőségű, mint lett volna Széchenyi idejében a Semmering ¹⁰⁷vonal megépítése előtt. Szerepe így a másik mellett nemzetközi viszonylatban is mindig alárendelt maradt.

***

A múlt irodalma a fiumei vasút kérdését általánosan egyoldalú megvilágításba helyezte. Azt a vitát, ami a pártok között, de elsősorban Kossuth és Széchenyi között e kérdésben kialakult, általánosan leegyszerűsítették a végpontok közötti nézeteltérésre, holott azon kívül, hogy Kossuth a vasutat Vukovárra, Széchenyi pedig Pestre akarta vezetni, az egyes álláspontokat, a lényeget csak akkor érthetjük meg, ha a kérdést nem elszigetelten, hanem az említett államférfiak politikai pályafutásának egészét figyelembe véve vizsgáljuk meg.

A fiumei vasút ismert vitája azért érdekes, mert a két államférfi egész közéleti ellentétje abban miniatűrként tükröződik. A két nézet nem áll egymástól olyan távol, mint ahogy azt később beállították. Kossuth véleménye nem volt abszurd, mint ahogy azt az ellenséges vélemények gyakran hangsúlyozták, sőt lényegében hasonló volt Széchenyiéhez. Széchenyi Döblingben vádolta is önmagát, hogy a Kossuth-féle tervet miért nem szorgalmazta minden erejével. Kossuth viszont már 1848-ban, mint pénzügyminiszter, azon fáradozott, hogy Széchenyi közlekedési programjához az anyagi bázist megteremtse. Nem szabad tehát a tények elferdítésével a rést szakadékká bővítenünk.

Kossuth már a negyvenes évek elején a nyilvánosság elé lépett a fiumei vasút eszméjével „Ami a fiumei vasutat illeti: a többi jobblét kérdése, ez életkérdés” – írta.⁷⁽⁷⁾ A vasút építési költségeit C. W. v. Wallau mérnök tervei alapján 7 millió forintra becsülték. Wallau a nyomvonalat Vukovár és Fiume között a Száva völgyében, az ország szélére tervezte, holott a társulat azt inkább a Dráva völgyében szerette volna megépíteni. A kezdeti nagyszabású elképzelések a vonalat egyrészt Pécsen át Budára, másrészt Temesváron át Erdélybe kívánták vezetni. Ezek a tervek azonban később a Vukovár–Fiume szárnyra zsugorodtak össze.

Kossuth cikkére Széchenyi a Jelenkor 1843. november 2-i számában válaszolt. Ebben elismeri ennek a vasútnak a szükségét és fontosságát, de kétli, hogy a szükséges összeget elő lehetne teremteni még ha az valóban csak 7 millió Ft-ba kerülne is. Egy másik írásában azon polemizál,⁸⁽⁸⁾ hogy a vasút megépítése

valóban meghozza-e azokat a könnyítéseket, amelyekre az ország gazdasági helyzetének megkönnyítése érdekében Kossuth számít. „A fiumei vasút az, melynek megoldása legtöbb hasznot árasztana honunkra” – írja Széchenyi, de most oly terheket róna az országra, melyeket az – főleg gondos előkészítés nélkül – nem bírhat el. S ha az eszmét kezdetben helytelenül ültetik át a gyakorlatba, ez veszélyesebb, mintha kellő időpontra elhalasztják. A fiumei vasutat nem ötletszerűen kell megoldani, hanem a nagy nemzeti feladatok között fog rá sor kerülni. Ez a magva Széchenyi eszmefuttatásának.

Széchenyit 1844 nyarán mind több vád éri, hogy a balparti Magyar Középponti Vasút után most a fiumei vasút nagyszerű tervét is igyekszik elgáncsolni. A vádakra csak naplójában reklektál keserű felkiáltással.⁹⁽⁹⁾ Ekkor az előkészületek már folynak, a helyszínen dolgoznak, a fiumei törvényhatóság költségén. Végül 1844. augusztus 16-án a fiumei követek felkeresik őt. Széchenyi ettől ¹⁰⁸kezdvé már aktívan részt vesz a fiumei vasút ügyeiben. Világosan látszik most már, hogy nem kvánta meggátolni a fiumei vasutat, csak minden erőfeszítésével a helyes mederbe akarta terelni a vonal építésére vonatkozó törekvéseket.

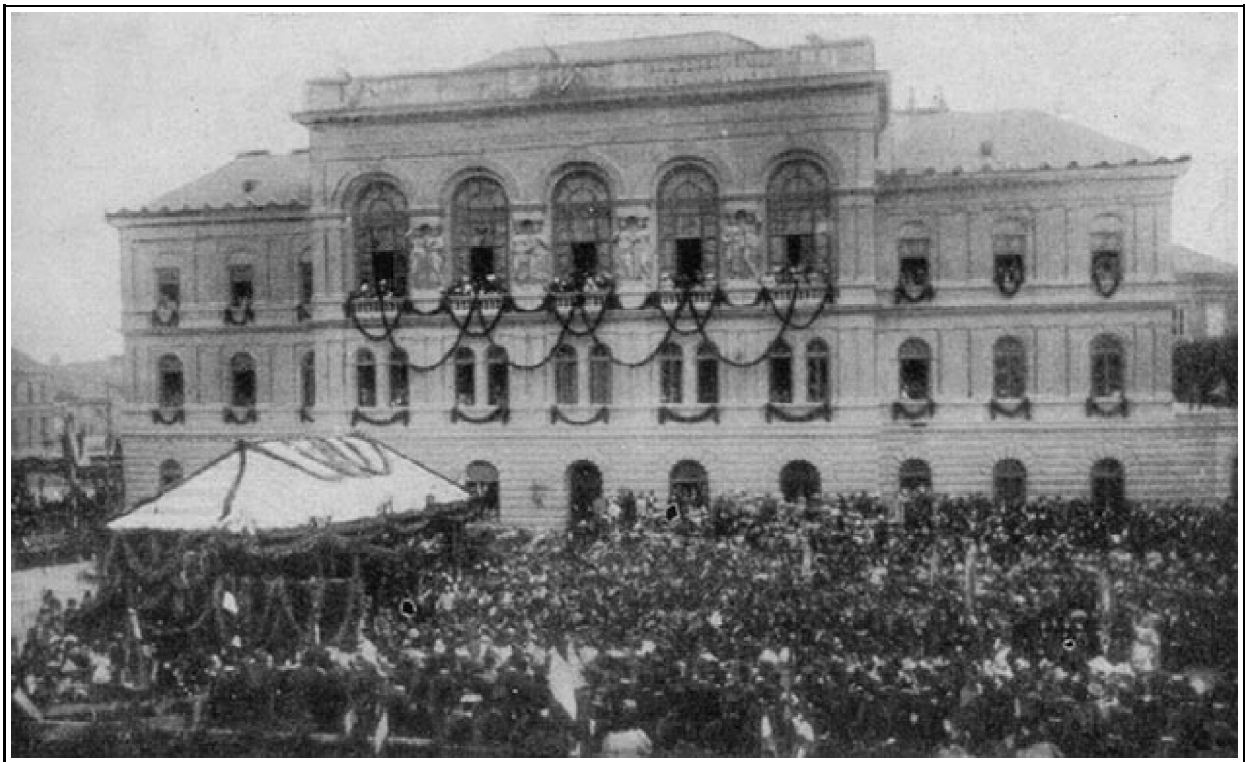
Már októberben pl. azt írta Tasnernek: Fiume 5-tel biztosítatik,¹⁰⁽¹⁰⁾ ami alatt a kamatbiztosítás reményét érti. Néhány napal később összeült az ülés, amely három napon keresztül a fiumei vasút kérdésével foglalkozott. Az elhangzott javaslatok között Széchenyié is szerepelt, aki a vasút végpontjainak meghatározása nélkül országos választmányra kívánta bízni az ügyet. Álláspontja tehát az, hogy a vasút okvetlenül szükséges, de a tervezett vukovári vonalvezetés nem érinti az ország szívet, a fejlesztés kérdésének középpontjában álló Pestet, hanem a tengerpartot a főváros helyett egy kisebb jelentőségű végállomással köti össze. Az országos választmányt a vasút ügyének előbbreviteléhez alkalmas szervnek gondolja. Széchenyi emellett támogatta Tihanyi temesi főispán tervét is, amely szerint az Al-Dunát Károlyvárossal összekötő vonalat kell építeni, mert úgy vélte, hogy az itt csatlakozhatnék a Pest–Fiume vonalhoz. Széchenyi tehát a nemzetiségi területeket bekapcsoló vasútvonalak tervét sem ellenezte, csak a fiumei vasútnak kisjelentőségű végpontba sikkadását kívánta meggátolni. Az ülés végül is elfogadta Széchenyi gondolatát és határozattá vált az országos választmány kitűzése. Egyben elfogadták Zichy Károly előterjesztését, amely szerint a kormány elsőbbséget kap a vasút építésére.

Széchenyi az említett év őszén még több intézkedést tett a fiumei vasút ügyének előmozdítására. De ez idő tájt került sor a vasút ügyében a komoly összeapások egyikére Széchenyi és Kossuth között. Kossuth ugyanis szemére veti Széchenyinek, hogy a kormányhoz intézendő felirat csak az országgyűlés utolsó napján, november 10-én nyert elintézését és így az „idő rövidege a kormánynak ürügyet nyújtott a dolog iránt szépszerivel hallgatni.” Széchenyi ezzel szemben az országgyűlés utolsó napjaiban mindent megtett a fiumei vasútért. Tiltakozik a vád ellen, többszöri levélváltásra került sor. Az ötödik levélben azután már békés hangnemet használnak.

A vasút megépítésére több társaság is szervezkedik, fiumeiak, triesztiek, Szerém megyeiek és Pesten a Magyar Kereskedelmi Társaság. Az utóbbi kettő egyesül és ezzel megalakulnak tekinthető a Vukovár–Fiumei Vasút Társaság. Elhatározták az előmunkálatok engedélyezésének kérvényezését és részvényalíráások gyűjtését. Nem csodálható, hogy a társaság, melynek tagjai nagyrészt Szerém megyeiek nem a Széchenyi által képviselt országos és fővárosi, hanem inkább a helyi érdeket tartották szem előtt. A még fennálló három társaság Széchenyi javaslatára végül egyesült, amikor Széchenyi viszontagságos utazás után megérkezett a helyszínre, Fiuméba. A nehéz utazásra egy delegáció kérésére határozta el magát,¹¹⁽¹¹⁾ amelynek tagjai Kossuth Lajos, Batthyány Kázmér és mások voltak, akik a vasút 1845. szeptember 14-i közgyűlése után keresték őt fel, hogy mint a megalakítandó Közlekedési Bizottság már kinevezett elnöke a vasút kérdését továbbra is támogassa és a dolgok állásáról a helyszínen győződjék meg.

A vállalkozók megegyezését Fiuméba történt megérkezése után – amely alkalommal az ünnepélyes fogadtatásra jellemző, hogy még díszlovások is elhangzottak – maga Kossuth közli Széchenyivel. Széchenyi fiumei utazása, együttműködése Kossuth Lajossal, feltétlenül hozzátartozik a magyar vasútügy fejezetéhez, ha arról teljes és igaz képet akarunk nyerni.

1845-ben a műszaki terveket Ch. F. Zimpel, a Magyar Középponti Vasút 109. építője felülvizsgálta. Miután helytelenítette a Száva-átkelést, újból felmerült a vonal Dráva-menti vezetése. E célból az egyesült társaság felkérte Kecskés Károlyt, az országos építészeti főigazgatóság tagját az új nyomvonal megállapítására. Kecskés rövid működése újabb nézeteltérésre adott alkalmat. Alig kezdte meg ugyanis tevékenységét a vukovári vasút-társaság nagy bizalma mellett, elhunyt a Tisza-szabályozás nagy mérnöke, Vásárhelyi Pál. A Tisza-szabályozás – mint folyamatban levő országos érdekű munka – azonnal helyettest kívánt a vezető mérnök posztjára. A helytartótanács Kecskést rendelte ide. Óriási volt erre a felháborodás a vukovári vasút tagjai között. Széchenyi már előre sejtette, hogy a visszahívásnak ódiuma majd órá esik, ¹²⁽¹²⁾ de mikor Schedius helytartótanácsos és Batthyány Kázmér azt kérdezték tőle, ha Kecskés halt volna meg, a Tisza-szabályozás átengedte volna-e nekik Vásárhelyi Pált, akkor Széchenyi mégis joggal háborodott fel, hogy a vukovári vasút előmunkálatait a Tisza-szabályozás előrehaladott állagával egy szintre helyezik. Kossuth Kecskés távozása után memorandumot intézett a nádorhoz, amelyben azonnali segítséget kért és rámutatott arra a veszélyre, amely az országot éri, ha az idegen tőkének sikerül az a mesterkedése, hogy Triestet előbb kösse össze az országgal, mint Fiumét. A memorandum nem említi Széchenyit, de a hangulat igazságtalanul őt hibáztatja ezért az áthelyezésért.

A Széchenyi-szobor leleplezése Sopronban, 1897-ben

Időközben újabb összekülönbözésre is sor került a sajtóban Kossuth és Széchenyi között. Kossuth egyik

cikkében kifejtette, hogy a vukovári vasút a haza anyagi jólétének elengedhetetlen láncszeme.¹³⁽¹³⁾ Széchenyi válaszában elismerte ugyan a fiumei vasút nagy jelentőségét, főleg ha az Pest végponttal épül, de nem tulajdonított neki az országos problémák között első helyet. Haragjában ¹¹⁰Kossuthot anyagi érdekeltséggel is vádolta. Ha Kossuth anyagilag érdekelve volt is a vukovári vasútnál, – ez abban a korban természetes és nem diffamáló körülmény – mindazonáltal aligha helyezte (akárcsak Széchenyi) egyéni érdekeit a köz elé. Valójában elsősorban a horvát-szlavóniai földesuraknak állt elsősorban érdekükben, hogy a vasút érintse földbirtokaikat, és így mindent elkövettek a vukovári vonalvezetés végett. Ez az 1846. november 15-i közgyűlésen, melyen Széchenyi is részt vett, ismét kiviláglott. Itt elhatározták, hogy először a Károlyváros–Vukovár szakaszt építik meg. Ebbe az elhatározásba a lokális kérdések mellett a Karszt szakasz építésének a technikai nehézségei is belejátszottak. Épp ezeknek a nehézségeknek ismeretében becsülendő az összes résztvevők elszántsága, mellyel a kérdést kezelték, és érthető Széchenyinek állandó visszatérő aggodalma, ami miatt más, technikailag biztosabban megoldható kérdéseket ha nem is feltétlenül fontosabbnak, de előbbrevalónak – (időben előbbrevalónak) – sorol. Álláspontját újból világosan bizonyítja a Jelenkor, amely szerint Széchenyi „e vállalatot egyik legszükségesebb teendőnek jelentvén ki, annak elősegítését hathatós befolyásával gyámolítani ígérte.”¹⁴⁽¹⁴⁾ Kossuth Lajos valóban bámulatra méltó kitartással végzett munkáját Széchenyi aggályai mellett¹⁵⁽¹⁵⁾ is elismeri. Az 1848 elején megjelent Javaslat azután végképp tisztázza Széchenyi elképzelését is, ő a vonalat Károlyvárostól Zágráb, Légrád, Kanizsa, Fehérváron át Budára, illetve onnan Pestre kívánja vezetni. Ez a vonalvezetés alighanem még a később megvalósulnál is helyesebb lett volna, elsősorban a 19. században oly fontos gazdasági szeptet betöltő Északnyugat-Magyarország könnyebb elérése miatt.

Széchenyinek igaza volt abban, hogy a fiumei vasút jobban felel meg céljának, ha a tengert s a fővárost közvetlenül köti össze, mert a vukovári átrakodóállomás forgalmi hátrányt jelent. A Duna befagyása időszakában az összeköttetés is megszakadna, a szükséges átrakodás pedig megdrágítaná a szállítást. Rá kell mutatni, hogy maga Kossuth se tartotta a vukovári vonalvezetést előbbrevalónak a pestinél, csupán önmagában olcsóbbnak, s így előbb megvalósíthatónak.

A Javaslat megjelenése után Kossuth kéri Széchenyit, hogy a vukovári vonalvezetést pótlólag iktassa be. (Ezzel a kéréssel foglalkozik a Vukovár–Fiumei Vasút ülése 1848. február 16-án, Széchenyi lakásán). A vukovári vasút ügye erősen vesztett népszerűségéből, mert a horvátországi földesurak sovinizmusa miatt nem látszik biztosítottnak. Babarczy választmányi tag így nyilatkozott: „Ez nem Vukovár Fiumei, de Vukovár Károlyvári vasút!”¹⁶⁽¹⁶⁾ A vukovári vasút idegen kereskedőknek kedvez, a Pest–Fiumei pedig hazát alkot, írja Széchenyi ugyanakkor.¹⁷⁽¹⁷⁾ A fiumei vasút választmányának tagjai végül is a Széchenyi Javaslatában lefektetett vonalvezetés mellett döntenek, 11 a 7 ellen, 3 tag pedig közbenső megoldást javasolt, nevezetesen a vonalnak Mohácsra vezetését. Kossuth nem volt megelégedve ezzel az eredménnyel. Február 27-én Széchenyi keresi fel Kossuthot. Kéri, hogy fogjanak kezét, dolgozzanak együtt a Pest–Fiumei vonal megvalósításán. Kossuth lemondó hangnemben tárgyal, ami a vukovári vonalért kifejtett 6 éves tevékenység ismeretében nagyon is érthető. Visszautasítja a Széchenyi által kínált ülnöki pozíciót az új vasút-társulatban, de megígéri, hogy nem lesz a Pest–Fiume terv ellen. A márciusi események nemsokára még nagyobb szabású feladatokat rónak mindkettőjükre. Széchenyi ¹¹¹Javaslatának törvényerőre emelkedésével pedig a pesti vonalvezetés gondolata végleg győz a vukovári felett.

Döblingből 1850-ben a saját magát marcngoló Széchenyi ezt írja Tasnernek: „...s én... ki mindent akadályoztam, mit mások akartak, mint például a fiumei vasutat, mely a legértelmesebb volt, mit valaha gondoltak.”¹⁸⁽¹⁸⁾

A Károlyváros Fiume szakasz kiépítésével 1873-ban létrejött a kapcsolat Budával, a Déli Vasút kanizsai

vonalaán keresztül, az államvasút vonala teljes hosszban csak 1882-ben nyílt meg. Új Gradiska–Brod szakasz megnyitásával 1889-ben megvalósult a vukovári vonal is. De Trieszt már 1857 óta a Semmeringen keresztül Béccsel volt összekapcsolva, s 13 évvel a fiumei vonal előtt, 1860-ban megépítette a Déli Vasút a Triesztet Budával összekötő szárnyvonalat is.

A magyar vonalak kiépítésének ez a későbbi sorrendje, mely a gazdasági érdekeknek megfelelően bonyolódott le, igazolta Széchenyi álláspontját a pesti összeköttetés elsőbbségét illetően, de bizonyítja Kossuth Lajos vukovári vasútjának fontosságát is. A két vonal a fejlettebb kapitalizmus idején már nem zárta ki egymást.

***

Magyarország fejletlen közlekedése végül is a bécsi kormányt intézkedésre kényszerítette. Miután Apponyi György elnyeri a magyar kancellária vezetését, nemsokára szóba kerül a Közlekedési Bizottság megszervezése, melynek élére Széchenyi Istvánt nevezik ki (1845 május). Széchenyi a hivatalt politikai függetlenségének fenntartása mellett vállalja, s ezért a felkínált tiszteletdíjat sem fogadja el. Ennek ellenére sokan a nemzeti ügy árulójának bélyegzik, kocsiját a felingereltek Pesten sárral dobálják meg.

A Közlekedési Bizottság szervezését Széchenyi rövid idő alatt elvégzi, az erről szóló jelentéssel egy időben javaslatot tesz, hogy a dohánymonopólium jövedelmét az állam fordítsa a közlekedési hálózat kiépítésére. 1847-ben a kancellár felszólítja Széchenyit, hogy a magyar közlekedési hálózat kiépítésére vonatkozó részletes javaslatát terjessze elő, „minthogy kételkedni nem lehet, hogy bölcs vezérlete alatt egy arra vonatkozó terv elkészítése – legalább főrészeiben – már előre haladhatott.”

A munkatársainak közreműködésével összeállított jelentés „Javaslat a Magyar Közlekedési Ügy Rendezéséről” címmel 1848 januárjában lát napvilágot. Ez a munka a magyar vasúthálózat további kiépítésének alapját képezi.

A Javaslat két fejezetben tárgyalja a magyar közlekedési hálózat kialakítására vonatkozó terveket, elgondolásokat. Az első fejezetben a „központosított országos felügyelet” fontosságát fejt ki. Már itt hangsúlyozza az anyagi áldozat szükségességét, mely nélkül a közlekedést hazánkban fellendíteni nem lehet. A külföldi példák átvételénél a hazai sajátosságok figyelembe vételére int. Az ország érdeke, hogy a hálózat egyszerre épüljön ki, így nem jutnak egyes területek kiváltságos helyzetbe. A második fejezetben a közönséget arról akarja meggyőzni, hogy az ország közlekedési fővonalai csak a vasutak lehetnek, a csatornák és utak ezeket egészítik ki. Míg a harmadik fejezetben az egyes közlekedési ágak között az építési költségeket illetően összehasonlításokat tesz, a negyedikben levonja az ebből folyó következtetéseket és kijelöli az építendő [112](#)útvonalaikat. Rendszerének lényegét tehát a „vaspályák” alkotják, melyeket kőutak egészítenek ki. A fővonalak „a magyar kereskedelem s iparfejlődés gyulpontjából”, Buda-Pestről ágaznak ki, s Bécsen át Nyugat-Európával, a Balkánnal, Erdélyben és az Ojtozi szoroson keresztül Kelettel, valamint Galícián át Oroszországgal biztosítják a kapcsolatot.

Jelentős magyar városok, melyeket a fővonal nem érint, szárnyvonalakkal kapcsolódnak a hálózathoz. A tervezett fővonalak összes hossza 173 mérföld. A négy mellékvonal – ezek között szerepel a Sopron–Kanizsai is – 93 mérföld hosszúságú. A szárnyvonalak pedig 32 mérföldet tesznek ki. A „mellékvonal” nem műszaki vonatkozásban értelmezendő, ez csupán azt mutatja, hogy a vonal nem a fővárosból ágazik ki. Az ötödik fejezetben a vármegyék és a tervezett hálózat helyzetéről, a kialakuló összeköttetések nyújtotta előnyökről szól, míg a hatodikban a Javaslat megvalósításával kapcsolatos pénzügyi kérdések tárgyalására tér rá. 11 év alatt 100 millió forintot kíván a közlekedési útvonalak

tervezetének megvalósítására fordítani, mely összegből 80 millió a vasutak, 12 millió az utak, 8 millió pedig a csatornák építésére esik. A 7. fejezetben az ország érdekeinek részletesebb fejtegetéséből kibontakoztatja a Javaslát döntő gondolatát, az államvasúti rendszert. Az államvasutak építését államkölcsön biztosíthatja.

Széchenyi István azok közé tartozott, akik korán felismerték a feudalizmusban gyökerező magyarság gazdasági és társadalmi fejlődésének szükségét. Annak ellenére, hogy Széchenyi ezt nem forradalmi úton, hanem bizonyos konzervatív felfogástól áthatva lépésről-lépésre kívánja megoldani, tevékenysége mégis haladónak tekinthető. Különösen jelentősek gazdasági vonatkozású felismerései. Ez a közlekedési javaslatban is a legnagyobb érték. Széchenyi átlátta, hogy a közlekedés ügyének rendezése nélkül nem lehetséges az ipar, a kereskedelem és a kulturális színvonal fejlesztése sem. Az államvasúti rendszer eszméjének felvetése és pártolása pedig annál értékesebb, miután erre a külföldi vasútépítések között, melyekre Széchenyi annyiszor hivatkozik, alig akad megvalósított példa. Az államvasúti rendszer keretében alkalmazott helyes tarifapolitika már nemcsak a vasút építésére, hanem az üzemre vonatkozó előrelátást bizonyítja. Az államkölcsön igénybevételének gondolata sem kevésbé jelentős. Kis nép is alkothat nagyot, helyes gazdaságpolitikával, s a rendelkezésre álló erők helyes számbavételével. A mai szocialista közlekedéspolitikai egyik súlyponti kérdését, a közlekedési ágak közötti kooperáció kérdését, a koordináció bizonyos fokig primitív megjelenését láthatjuk a Javaslátban.

Ha a reformkorszak nagy hazafiainak politikai tervei valóra válhatnak, ha a független Magyarország nem bukik el a szabadságharcban, bizonyos, hogy Széchenyi első közlekedési programja, a Javaslát hálózata a tervbe vett 11 év alatt meg is valósult volna. Biztosra vehető, hogy ezt további nagyszabású tervek is követik. A kereskedelem és az ipar érdekei – mint erre a Javaslát is utal – második lépésként feltétlenül a hegyvidéki bányák és ipartelepek bekapcsolását sürgették volna, amit a hegyvasutak technikai megoldása akkorra már lehetővé is tett volna.

***

Az első felelős magyar minisztériumban Széchenyinek a közlekedési tárca jutott. A Batthyány Lajos által felajánlott minisztériumot Széchenyi örömmel fogadta el. Rövid működésének legfontosabb eredményeként az országgyűléssel igen nagy küzdelmek árán elfogadtatta Javaslátát. Az alsóház kétnapos ülés [113](#) után, kisebb módosítások árán ugyan jóváhagyta azt, de a főrendiház több felszólalás után, a magas költségekre való tekintettel elutasító határozatot hozott. Széchenyi erre benyújtotta lemondását miniszteri állásáról. S ez a lépés megtette hatását. Széchenyi István több mint két évtizedes politikai pályafutásának ideje alatt szerzett személyes nimbuszának latba vetése itt többet jelentett, mint az érvek, a logikus gazdasági fejtegetések. Még aznap este újból összeült a főrendiház és Széchenyi Istvánt az 1848. XXX. törvénycikkben felhatalmazta a javaslat szerint „a haza szívéből” kiinduló vasútvonalak 8 millió forint költségen történő megépítésére, valamint a víziközlekedés 2 millió forint költségen történő fejlesztésére.

Széchenyi utolsó miniszteri beszédét 1848. szeptember 1-én mondta el. Négy nappal később a döblingi ideggyógyintézetbe utazik, melyet 1860-ban, 100 évvel ezelőtt bekövetkezett haláláig már nem hagy el. Közéleti pályája akkor ér véget, amikor 2 évtizedes tevékenység után 8 millió forint áll rendelkezésére, hogy a magyar államvasutak gondolatát valóra válthassa. Ebből a végből Széchenyi egész tragikumára tükröződik.

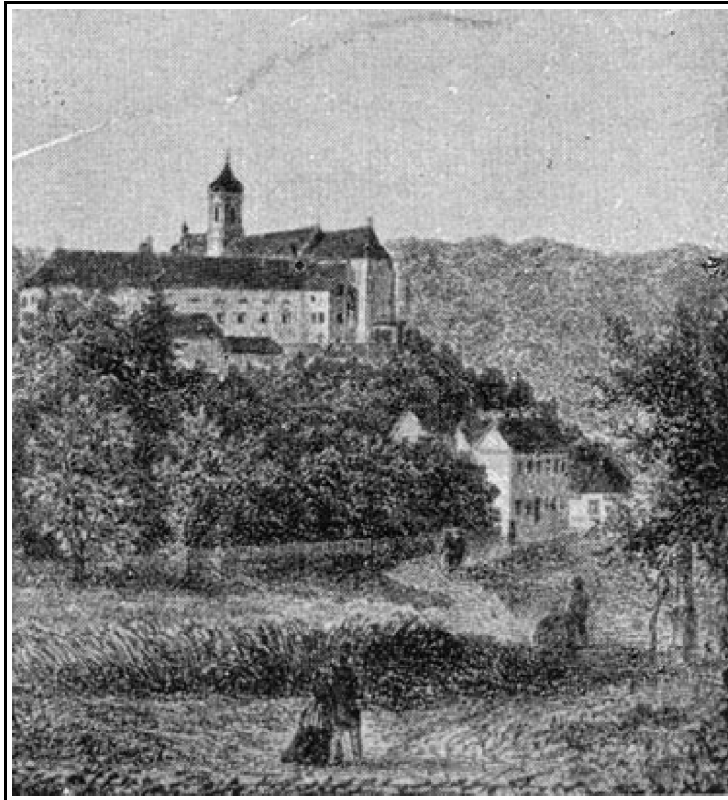
***

Széchenyi alkotásai és javaslatai közül bizonyára a vasutak biztosították a legnagyobb fejlődést az

országnak. Az 1867-ben alakult államvasutak és a többi magyar vasút hálózata nagyjából a 20 évvel korábban kidolgozott Javaslathoz alapján épültek. A Javaslathoz kiegészítő szerepet játszó kőutak nyomvonalain pedig később a helyi érdekű vasúthálózat épült ki.

Javaslathoz az előszavában Széchenyi azt írta: „Ha nem egészen hasztalan munkát vittünk végbe, bő jutalmunkat már kinyerénk.” Ebből a munkából az egész ország látta a hasznot, s korán részesedett belőle már Sopron is, melynek társadalma kegyelettel adózik Széchenyi István halálának 100. évfordulóján.

Sopronbánfalva 1855 körül
Reschka acélmetszete

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész)

**114 Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve
(II. rész)**

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IPAR

IPAR

A felszabadulás előtt Sopron kispolgári jellegét előszeretettel hangoztatták, ipari jellegéről pedig nem

szívesen beszéltek. Természetes, ez a nézet nem egyezett azzal a ténnyel, hogy Sopronnak már 1945 előtt is jól megalapozott könnyűipara volt, különösképpen a textilipar örvendett nagy hírnévnek.

A soproni ipar fejlődésének alapját a város területén fekvő Brennerbánya kiváló minőségű szene szolgáltatta; ennek energiájára rendezkedtek be majdnem kivétel nélkül az alakuló üzemek.

Heimler Károly által 1936-ban kiadott „Sopron topográfiája” 29 kisebb-nagyobb gyárat sorol fel, ezek kb. 3500 munkást foglalkoztattak, Brennerbánya pedig 8–900 bányászt. A GYSEV és a MÁV (műhely, forgalom és pályaépítés) munkásait hozzászámítva tehát a gyár, a bánya és a közlekedés átlagban több mint 5000 munkást foglalkoztatott.

Az 1930-as népszámlálás szerint Sopron lakosságának száma 35 895; 1936-ban 36–37 000 lehetett. Ha az 5000 munkásra egyenként 2,5 eltartottat veszünk (ugyan vehetnénk férjet, feleséget és egy gyermeket, azaz három személyt is, mivel azonban a soproni üzemek jellegüknél fogva sok nőt foglalkoztattak, vegyünk csak 2,5%-ot), akkor kiderül, hogy a lakosoknak már 1936-ban 33,7%-a az iparból élt.^{*(19)} Ez a szám minden további fejtegetés nélkül is bizonyítja a város ipari jellegét.

A második világháborúból számos gyárunk megrongálódva került ki, a gumigyár pedig teljesen elpusztult. A felszabadulás után az ipari munkásság szinte hetek alatt helyreállította a gyárakat. Ezek azután az államosítás folytán óriási fejlődésnek indultak. Néhány kisebb üzem – az ésszerűbb gazdálkodás érdekében – azonos profilú nagyobb üzembe olvadt bele. A munkások száma és a kapacitás évről-évre növekedett.

Nagy veszteség érte azonban a várost, amikor 1951-ben a Bányászati Minisztérium azzal a megokolással, hogy ráfizetéses Brennerbánya működése, azt megszüntette. Sopron városa tehát arra törekedett, hogy újabb ipari üzemek létesítését szorgalmazza. Nem volt könnyű eredményt elérni. Szinte minden város vezetősége arra törekedett, hogy valamilyen iparágat meghonosítsanak a területükön.

Voltak hazánkban olyan városok, amelyek alig, vagy egyáltalán nem rendelkeztek iparral. Velük szemben Sopron előnyösebb helyzetben volt. Túlzott törekvéssel nem lehetett fellépni. Arra kellett elsősorban törekedni, hogy a meglévő ipari üzemek fejlődését, modernizálását segítsük elő. Újabb üzemek létesítése sokkal nehezebb feladat volt. Csak másodlagosan lehetett vele foglalkozni. A város adottságainak kihasználása nyújtott lehetőséget újabb 115 üzemek létesítésére: Sopront 10 000 kh. erdő övezi. Természetes hozama kiváló nyersanyaga lehet egy új üzemnek. Faellátásunk nagy része import-anyagként jön Ausztriából hazánkba és egy Sopronban építendő üzem minimálisra csökkenti a nyersanyag szállításának költségeit. Ezen érvek segítségével sikerült elérni, hogy 1950. augusztus 21-én megkezdtek egy új gyár alapozását és rá egy évre, 1951. augusztus 29-én a Soproni Épületasztalosipari Vállalat, Közép-Európa egyik legmodernebb fafeldolgozó üzemé, megkezdte működését.

Már az Épületasztalosipari Vállalat alapításakor szóba került a keletkező hulladékanyagára egy faforgácslemez készítő részleg építése. A kivitelezés pénz hiányában akkor elmaradt. Létesítésére a Tanács a 18-as laktanya romos épületeit juttatta és 1956-ban megkezdődött az építkezés. Az üzemet 1958. szeptember 9-én adták át rendeltetésének.

A Soproni Ruhagyár alapítására a Tanács a Vitnyédi utcában a volt 48-as laktanya műhelyrész-épületét juttatta. A Ruhagyár működése 1950. szeptember 1-én indult meg. Az üzem terjeszkedni kívánt és a Tanácstól nagyobb épületet kért. A Rákóczi utcában meglehetősen romos állapotban lévő volt Zrínyi Leánynevelő Intézet épületének hasznosítása sok vitát váltott ki. Végül is a VB. úgy döntött, hogy továbbfejlesztésre a Ruhagyárnak juttatja, mely 1952-ben átköltözött a Rákóczi utcába és ma már kb. 1000

munkást (főleg nőket) foglalkoztató nagyüzemmé fejlődött.

A vasúti műhelyek központosításával a GYSEV-műhelyt is megszüntették. A város vezetőinek közbenjárására kárpótlásul az üresen hagyott épületben meglévő gépparkra egy autóalkatrészgyárat létesítettek. A gyár 1952-ben indult és egészen modern intézménnyé fejlődött.

A Soproni Tanács alapította a Huber-féle Kossuth utcai lakatosüzemből és a Botond utcai Fekete-féle öntödéből a Soproni Gépgyárat, mely 1949-ben alakult. 1953 tavaszán a Tanács a gyárnak juttatta a Faraktár utca 4-es szám alatti volt keményítőgyár telepet, és azóta is ott van. Ma már kb. 100 főt foglalkoztató üzemmé fejlődött.

Sopronban vannak országos jelentőségű és helyi jelentőségű vállalatok.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IPAR / Országos jelentőségű üzeink:

Országos jelentőségű üzeink:

1. Vasöntöde
2. Lakatosárugyár
3. Tűgyár
4. Gépgyár
5. Autóalkatrészgyár
6. Épületasztalosárugyár
7. Téglagyárak
8. Fűrészüzem
9. Soproni Posztó- és Szőnyeggyár
10. Fésűsfonógyár
11. Selyemszövőgyár
12. Soproni Pamutipar
13. Ruhagyár
14. Malomipar
15. Húsüzem
16. Sörgyár
17. Farostlemezgyár

Ezekben az üzemekben ma kb. 8000 munkás dolgozik és kapacitásuk a felszabadulás előtti állapotnak többszöröse. Különböző szakminisztériumok az üzemek fejlesztésére kb. 250–300 millió forintot ruháztak be. Szinte minden üzemnek van üzemi konyhája, napköziotthona, bölcsődéje, fürdője, orvosi rendelője. A géppark is többszöröse a háború előtti állapotnak. A munkatermek modernnek, világosak, egészségesek lettek.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IPAR / Helyi jellegű vállalataink:

116 Helyi jellegű vállalataink:

1. Soproni Ásvány- és Szikvizüzem
2. Finommechanikai Vállalat
3. Soproni Asztalos- és Faipari KTSZ
4. Soproni Szabó Szövetkezet
5. Soproni Fehérnemű Szövetkezet
6. Soproni Vas- és Szerelő KTSZ
7. Soproni Fémtömegcikk KTSZ
8. Soproni Cipész KTSZ
9. Soproni Jármű- és Gazd. felszerelésgyártó KTSZ
10. Soproni Épülettartozó KTSZ
11. Soproni Fényképész- és Fogtechnikus KTSZ
12. Soproni Fodrász KTSZ
13. Soproni Háziipari Szövetkezet
14. Soproni Köztisztasági Vállalat
15. Soproni Kenyérgyár
16. Soproni Gázgyár
17. Soproni Vízmű
18. Áramszolgáltató Vállalat

Ezeknek az üzemeknek a feladata a város lakosai helyi szükségleteinek kielégítése, aminek teljes egészében eleget is tesznek. Körülbelül 1800–2000 munkást foglalkoztatnak.

Sopron város ipara tehát a felszabadulás után óriási változáson ment át. A régi kis gyárak nagy, számottevő vállalatokká fejlődtek, új gyárak létesültek: a szocializmus építése Sopront könnyűipari

központtá fejlesztette, tehát ipari jellege nem vitatható.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / MEZŐGAZDASÁG

MEZŐGAZDASÁG

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / MEZŐGAZDASÁG / Sopron területének megoszlása művelési ágak szerint:

Sopron területének megoszlása művelési ágak szerint:

Szántó	5,797 kh.	674 négyszögöl
Kert	825 kh.	1389 négyszögöl
Rét	691 kh.	1460 négyszögöl
Szőlő	1,566 kh.	1254 négyszögöl
Legelő	815 kh.	627 négyszögöl
Nádas	1,147 kh.	406 négyszögöl
Erdő	9,952 kh.	619 négyszögöl
Belsőség és művelésre alkalmatlan terület	2,490 kh.	79 négyszögöl
Összesen:	23,283 kh.	6508 négyszögöl

A szőlő- és gyümölcskultúra jelentős. Különösen híres a zamatos kékfrankos bor, amely hozzátartozik a város jellegzetességeihez. A háború azonban súlyos károkat okozott a szőlő- és gyümölcsstermelésben. A leromlás foka a szőlőnél 23 %-os, a gyümölcsfáknál pedig 62 %-os volt. A változó birtoklási viszonyok kb. 360 kh. szőlőterületet rontottak le. A Tanács VB-ának intézkedése következtében sikerült elérni, hogy a 360 kh-ból csak 14 kh. szőlő területét kellett kivágni. Ugyanis a változó birtoklási viszonyokat a minimálisra csökkentette és súlyos szankciókkal élt azokkal szemben, akik a folyamatos szakszerű művelést elhanyagolták. A város már 1947-ben megkezdte 8 kh. 1100 négyszögöl területen, 25 000 Ft hitellel a szőlő-vadalanytelep létesítését, hogy az öregedő szőlőtőkék pótlása lehetséges legyen. A 11 000, hat-hét méteres fenyőkaróval ellátott telep kiváló oltóanyagot szolgáltatott. A telep 1949-ben az állami gazdaság kezelésébe került.

Tanácsülések is nagyon sokat foglalkoztak a leromlott szőlőterületek megjavításával. Idézek az egyik hozzászólásból: „A szőlőgazdálkodással kapcsolatosan javaslom, hogy a Mezőgazdasági Osztály az állami

gazdasággal dolgozza 117ki a szőlőgazdaság egész évre szóló agrotechnikáját. A VB pedig tegye kötelezővé mindenki számára, hogy a szőlőket szakszerűen kezeljék, trágyázzák, messék, permetezzék, az öreg tőkétet pótolják. A végrehajtásról a Mezőgazdasági Osztály a VB-nak tegyen jelentést.” (Tanácsülési jegyzőkönyv 1951. április 14.)

A szőlőkultúra megmentése és továbbfejlesztése érdekében szükségesnek mutatkozott a város szőlőterületére vonatkozó rekonstrukciós terv elkészítése. A VB erre a célra létrehozott egy szakbizottságot, ez elkészítette a tervet, amelyet a Tanács VB-a 1955. augusztus 5-én tartott rendkívüli ülésén megvitatott és elfogadott. Idézzünk a tervezetből:

„A tervezet elkészítésénél tekintetbe vettük dülönként a szőlők állagát és csoportosítottuk első, második, harmadik osztályú állagú szőlőre, szőlőtelepítésre alkalmas területre, azonkívül meghatároztuk azokat a körülményeket, amelyek szerint melyik dülőben, milyen területen, milyen minőségű bor termelhető. Így elvégeztük a monográfiai felvételeket: 110 dülőt vettünk számba, ahol szőlőtermeléssel a város közigazgatási területén foglalkozni lehet és kell:

I. osztályú terület	456 kh.	155 négyszögöl
II. osztályú terület	1021 kh.	879 négyszögöl
III. osztályú terület	89 kh.	220 négyszögöl
Összesen:	1566 kh.	1254 négyszögöl

A szakbizottság munkájának másik része annak a megállapítása volt, hogy a város határában mekkora szőlőtelepítésre alkalmas terület van. A régi szőlőterületek felújítása mellett még 234 kh. területet talált a bizottság megfelelőnek. A rekonstrukciós terv megállapította a pótláshoz és a telepítéshez szükséges vadvessző mennyiségét és megállapította, hogy összesen mintegy 60 kh. terület telepítésére van lehetőség az adott helyzetben. Ebből az előirányzatból az Állami Gazdaság 55 kh., a Haladás Tsz pedig 1 kh., összesen tehát 56 kh. területet valósított meg. A tervezet feloleli tehát mindazokat a tennivalókat amelyeket a szőlőművelés terén el kell végezni.

A szőlőfajták tekintetében a következőket fekteti le a rekonstrukciós terv: A telepítés végrehajtása esetén, minthogy Sopron vörösbor termelő vidék, a telepítések 70 %-át javasoljuk vörösbor adó fajtákkal telepíteni. Mégpedig: 70 % kékfrankos, 15 % oportó, 15 % nedocnoir, a fennmaradó 30 % területen fehér bort kell termelni. Fehérbor fajtákból javasoljuk a következőket: zöldveltelini, furmin, piros-veltelini, rizling, leányka, szürkebarát, tramini.

Továbbá 30 kh. csemegeszőlő telepítését javasolja a tervezet. Tekintettel arra, hogy már 35 kh. szőlőtelepe van a városnak. Csemegeszőlő telepítésre a Chasselas-t tartják legalkalmasabbnak. A szőlő rekonstrukciós terv és a szőlőmonográfiai felvételek igen előnyös és megbízható támpontot adnak a szőlőterület további nagyüzemi kialakításához. A szőlőterületek megoszlása a szőlőrekonstrukciós terv elkészítése idején:

Állami Gazdaság	850 kh.	Felszabadulás	65 kh.
-----------------	---------	---------------	--------

Haladás TSZ	111 kh.	Szoc. szektor:	1121 kh.
Dózsa TSZ	62 kh.	Egyéniek kezén:	445 kh.
Új Élet TSZ	18 kh.	Összesen	1566 kh.
Kossuth TSZ	15 kh.		

A fenti számok mutatják, hogy az Állami Gazdaság legnagyobb szőlőtermelő gazdasága a városnak és a szőlőrekonstrukciós tervnek legkövetkezetesebb végrehajtója. Területén a legmodernebb nagyüzemi szőlőgazdálkodást valósítja meg. A kiöregedett szőlőterületeket kivágta és új telepítéssel pótolta. Ma a szőlő termelése a következőképpen alakult:

Termőszőlő	573 kh.
Új telepítés, még nem termő	176 kh.
Vadvesszőtelep	56 kh.
Összesen	805 kh.

Tervezik még 4 kh. vadalany terület létesítését és kb. 41 kh. terület szőlővel való betelepítését.

A meglévő gyümölcskultúra megmentése nehezebb feladat volt, egyrészt, mert a lemaradás foka nagyon magas volt, másrészt a gyümölcsfa-állomány akadályozta a nagyüzemi szőlőgazdálkodás fejlesztését. Nem lehetett meggátolni a nagyüzemi szőlőgazdálkodás útjában levő gyümölcsfák kivágását. De a VB megkövetelte, hogy a kivágott fák helyett másutt gyümölcsös telepíttessék.

Ma már nemcsak a szőlő nagyüzemi termelésének, hanem a gyümölcs nagyüzemi termelésének is megnyílt az útja.

Mit mond a tanácsülés? „A szőlőtermelés mellett korábban tekintélyes helyet foglalt el a gyümölcsstermelés. Az elmúlt években a meglévő gyümölcsstelepek kiöregedtek és termésük úgyszólván teljesen kiesett. A gazdák körében a gyümölcsstermesztés iránt nem nagy érdeklődés mutatkozik, noha ugyanolyan jövedelmet biztosít, mint az egyéb mezőgazdasági ágazat. Csak egyedül az Állami Gazdaság foglalkozik intenzíven gyümölcsstermesztéssel. Nagy gyümölcsstelepeket hozott létre: 50 kh. őszibarackot, 10 kh. ribizkét, 70 kh. körtét, 340 kh. almát és 36 kh. szilvát. Ez a közel 500 hold gyümölcsös városunk mezőgazdasági kultúrájában és ellátásában feltétlen változást fog hozni.” (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1957. április 10.)

A termelősövetkezeti mozgalom Sopronban 1948-ban kezdődött. Dózsa néven nyolc parasztcsalád termelősövetkezetet alapított 52 kh. saját földdel, 80 kh. bérlettel, összesen tehát 130 kh. szántófölddel és 10 db közös tehénállománnyal. 1949-ben az időközben alakult Partizán termelősövetkezettel egyesült és akkor területe 744 kh-ra emelkedett. Tagjainak száma 52, állatállománya 15 tehén, nyolc borjú, 16 ló, 20 anyakoca. Ebben az időben a VB munkájának súlypontját a mezőgazdaság szocialista átszervezése képezte.

Szinte minden tanácsülés és VB-ülés napirendjén szerepelt. Aktívák százai győzték meg a város parasztságát a nagyüzemi mezőgazdaság előnyéről. Agitációnknak az lett az eredménye, hogy dolgozó parasztságunk nagy része belépett a Dózsába és az Új Élet Tsz-be. Alakult egy I-es típusú termelészövetkezeti csoport, a Kossuth, és megalakult a Haladás szőlőtermelészövetkezet, amely különös jelentőséggel bír városunk szőlőkultúrájának megmentése szempontjából. A VB. kérte a Földművelésügyi Minisztériumot, hogy mivel parasztságunk nagy része a szövetkezeti gazdálkodás útjára lépett, sorolja Sopront a szövetkezeti városok közé. (Tanácsülési jegyzőkönyv, 1951. október 21.)

A termelészövetkezeti mozgalom tovább fejlődött. 1950-ben alakult a bánfalvi Új Élet Tsz. A Haladás Tsz 1951 őszen és 1952-ben, 35 tag 33 kh. közös szőlőterületen szüretelt. E jellegzetesen bortermelő Tsz szőlőterületei korszerűek, és mintaszerű gazdálkodás folyik. Gondoskodnak a felújításról és az újabb telepítésről, eddig 27 kh. új szőlőt telepítettek. Évről-évre megyei és országos kiállításokon díjat nyert a kékfrankos tramini, a veltelini és leányka nevű bora. A Haladás Tsz és az Állami Gazdaság működésük során jelentős mértékben hozzájárultak, hogy a soproni borvidék jelenlegi színvonala emelkedett és megtartotta jó hírnevét.

A termelészövetkezeti mozgalom továbbra is emelkedett. 1959-ben – a Pártbizottság 119 és a Tanács jó munkája következtében – szinte egész parasztságunk a nagyüzemi gazdálkodás útjára lépett. Sopronban öt tsz működik:

Haladás TSZ, Dózsa TSZ, Petőfi TSZ, Új Élet TSZ, Kossuth TSZ

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / MEZŐGAZDASÁG / Közös gazdálkodásba vont területük művelési megoszlás szerint:

Közös gazdálkodásba vont területük művelési megoszlás szerint:

Szántó	1543 kh.
Rét	140 kh.
Legelő	134 kh.
Szőlő	221 kh.
Gyümölcsös	66 kh.
Erdő	3 kh.
Művelés alatt nem álló terület	37 kh.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / MEZŐGAZDASÁG / Háztáji terület:

Háztáji terület:

Szántó 115 kh.

Szőlő 210 kh.

A termelőszövetkezeti tagok száma: 428.

Sopron városa a nagyüzemi mezőgazdaság útjára lépve képes lesz megoldani a szőlő, gyümölcs és más mezőgazdasági termékek magasfokú termelését.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IDEGENFORGALOM

IDEGENFORGALOM

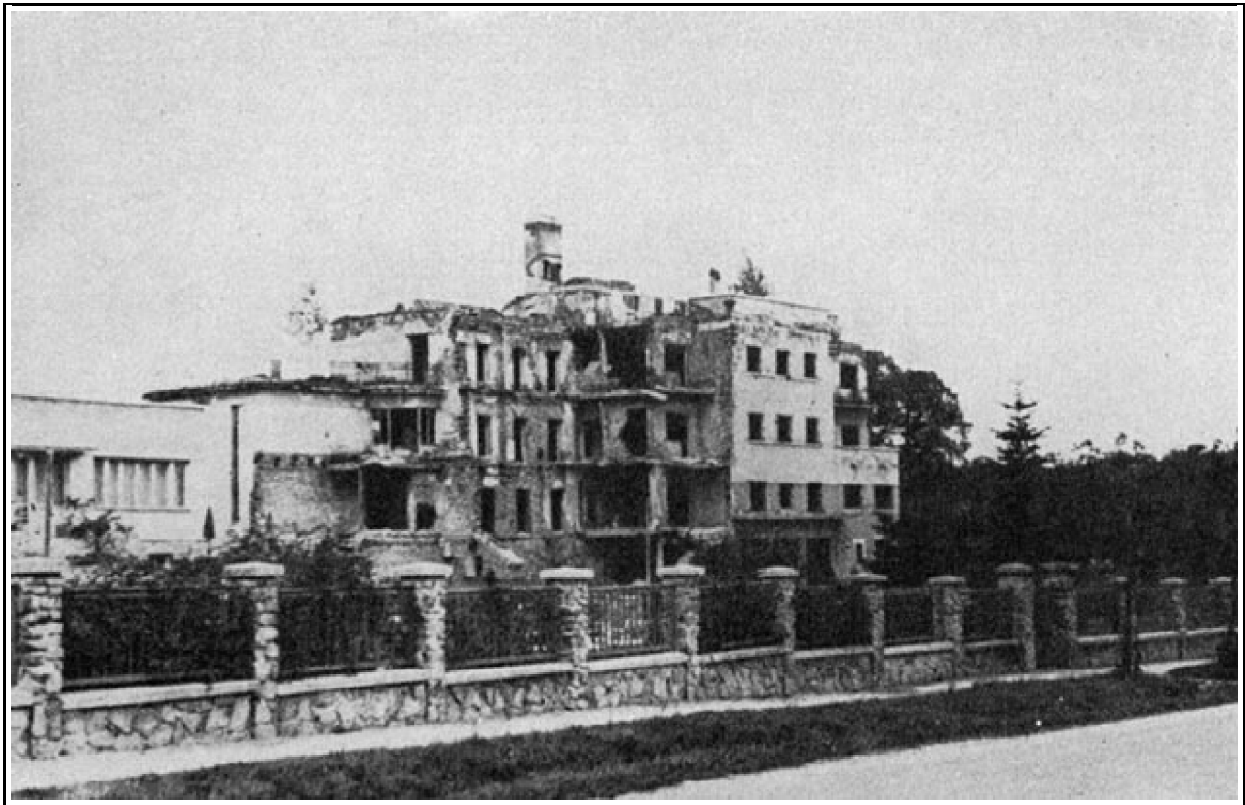
Az ipar, a szőlő- és a gyümölcskultúra fejlesztése mellett Sopron város fejlődésének fontos tényezője az idegenforgalom. A gyönyörű hegyvidéki, erdei kirándulóhelyek, a Fertő-tó, a Tómalom, a soproni szőlőhegyek kincsei, a műemlékek, a képzőművészet, a zenekultúra, a balfi lithiumos gyógyvíz, a kénesfürdő, a fertőrákosi kőfejtő és Brennberg: hazánkban szinte egyedülálló adottságai az idegenforgalomnak. A város idejében meglátta azt az óriási lehetőséget, amelyet az idegenforgalom nyújthat. Már 1945 előtt is jelentős idegenforgalom bonyolódott le Sopronban, amit a következő statisztikai számok is bizonyítanak:

Év:	Belföldi:	Külföldi:	Összesen:
1932	67 631	14,877	82 508
1933	62 745	26 659	89 404
1934	62 276	40 270	102 546
1935	60 188	55 201	115 389
1936	64 279	42 249	106 528
1937	68 496	40 425	108 921

A felszabadulás után ezen a téren is mindent újra kellett kezdeni. 1947. március 1-én, az Ógabona tér 8. sz. alatt megnyílt a Sopron Városi Idegenforgalmi Hivatal. Az idegenforgalom megindítása érdekében 1947-ben a város rendezésében volt a „Soproni Ipar 100 éve” c. első kulturális megmozdulás. Sikere biztató jele volt az idegenforgalom megindulásának, következtében újra országos érdeklődés volt tapasztalható Sopron szépségei iránt.

1946-ban a várost övező 10 000 kh. erdő államosításra került azokkal a területekkel együtt, amelyek

közvetlenül a várossal érintkezve az idegenforgalom nélkülözhetetlen területeivé épültek ki. Az idegenforgalom jövőbeni fejlesztése érdekében szükség volt ezekre. A város vezetősége a Földművelésügyi Minisztériumtól 120 megfelelő területet kért vissza tulajdonába. A város vezetőségének ismételt felterjesztésére a 20.070/1949. korm. sz. rendelet alapján szervezett Közületi Vagyon Bizottság az 1949. augusztus 23-án megtartott ülésén hozott 2.310.406/1949. VI. 9. sz. határozatával 277 kh. 1302 □-öl nagyságú erdőterületet az üdülőhely kialakításához szükséges parkerdő létesítése céljából visszajuttatott a város tulajdonába. Ez az erdő a Károly-magaslat és a Nádor-magaslat környéke. Mivel a belterületen fekvő Sörház-dombi erdő és a Városliget nem került államosításra, a város erdőterülete 333 kh-ra növekedett. A város arra törekedett, hogy a visszakapott erdőterületeket továbbra is olyan parkerdővé alakítsa ki, amely szépségével és nyugalomával minél tökéletesebben szolgálja az idegenforgalmat. Az erdőség, a sétányok, a padok, az emlékek, a kirándulóhelyek állapota bizonyítja, hogy nem érdemtelenül kapta vissza.

A Lövér-szálló romos szárnya (1944–1959)

A háborúban súlyosan megsérült Lövér-szálló jobbszárnyának helyreállítását 1947-ben kezdte meg a város és egy évre rá 1948. június 1-én megnyitotta kapuit a Sopronban üdülni kívánók előtt. Vele párhuzamosan a Sport-szálló, a Textiles üdülő (volt Hernfeld-panzió) is elkészült. A Pedagógus-üdülőt a város kifejezetten társadalmi úton állította helyre. A Hatvan-turistaházat a természetjárók hozták rendbe.

1950-ben az üdültetés terén forradalmi változás állt be azáltal, hogy a kormány a dolgozók üdültetését a SZOT-ra bízta és ennek következtében a dolgozók szervezett üdültetése megindult. Ekkor került a Lövér-szálló a Csepeli Vasmű kezelésébe.

Sopron város mindent megtett, hogy a háború alatt befejezetlenül maradt Ciklámen-szálló épületét az idegenforgalom szolgálatába állítsa. Több szervnek ajánlotta fel, hogy üdültetés céljára állítsák helyre, volt is érdeklődés, de a többmillió költséggel készült a helyreállítás. Időközben az Egészségügyi Minisztérium 121 megszerzte a Ciklámen-szálló tulajdonjogát és TBC szanatóriumként tervezte átépíteni. A végrehajtó bizottság, az állandó bizottság és a város lakossága által támogatva megvétózta az EÜ. M. elzáró bizottságát. A tudós szanatórium létesítése a város lakosságát nagymértékben foglalkoztatta. Az állandó bizottságok jegyzőkönyvei a lakosság tiltakozásáról tanúskodnak. E hangok még a tanácsülésen is megszólaltak. Idézem az egyik hozzászólót: „Hallottuk, hogy az EÜ. M. a Ciklámen-szállóból tudós szanatóriumot akar létesíteni. Ha ezt megengedi a Tanács, akkor Sopron megszűnt üdülőváros lenni. Nagyobb arányú idegenforgalomra nem törekedhetünk. Ennek nem szabad megtörténni, a Tanács akadályozza meg!” Hosszú és szívós harc kezdődött, amely mégis a város győzelmével végződött, mert a Tanács VB-a a Ciklámen tudós szanatóriumként való átépítésére nem adott engedélyt.

A Lovér-szálló helyreállított szárnya (1960)

Később (1955. július) az EÜ M. közölte, hogy Sopronban szanatóriumot (nem TBC) kíván létesíteni, azonban az ingatlan területe annak létesítésére nem elégséges. Kéri, hogy a Tanács engedjen át a kezelésében levő erdőterületből az ingatlan nyugati oldalán átlagosan 30 m széles területet, 1655 m²-es nagyságban. A VB. a kért területet a következő feltételekkel engedte át:

- a) A Ciklámen-ből TBC szanatóriumot nem szabad létesíteni.
- b) A szanatórium építését 2 éven belül be kell fejezni.
- c) A területen a fákat csak az új épületek helyén szabad kivágni. (VB. jegyzőkönyv 1955. július 29.)

122A szanatórium elkészült és 200 személy számára biztosít üdülést.

A Lövér-szálló jobbszárnyát a város helyreállította, de a balszárny hosszú évekig romos állapotban maradt és a lebontás veszélye fenyegette. A Csepeli Vasmű több ízben fordult a Tanácshoz bontási engedélyért azzal az indokkal, hogy a helyreállítás túlságosan költséges, nem áll arányban a romépület értékével és pénz sem áll rendelkezésre. A bontási anyagból származó bevételeket a középső épület (ebédlő, konyha stb.) helyreállítására akarják fordítani. A végrehajtó bizottság a bontási engedélyt nem adta meg. Még a tanácsülés is foglalkozott a Lövér-szálló romos épület lebontása, illetve helyreállítása ügyével: „A tanácsülés utasítja a végrehajtó bizottságot, hogy keresse meg a Csepeli Vasmű Igazgatóságát és kötelezze a Lövér-szálló baloldali, romos részének helyreállítására.” (1955. márc. 22-i tanácsülés határozatából.)

1958-ban a Csepeli Vas- és Fémművek lemondása folytán a SZOT vette tervbe a Lövér-szálló romos épületének helyreállítását és megbízást adott a tervek elkészítésére. Még 1958-ban az állagvédelmi munkákat elvégezték és az 1959. év végére teljesen elkészült a Lövér-szálló romos részének helyreállítása.

Az idegenforgalom fejlesztésének gondolatát a város lakossága nagy aktivitással támogatta, akarata kifejezésre jutott a végrehajtó bizottság cselekedeteiben. Az 1950-ben alakult Üdülőhelyi Állandó Bizottság szócsöve volt a város közvéleményének és nagyon sokat tett a város üdülőhellyé fejlesztésének érdekében. A tanácsülés a következőket mondja erről: „Az Üdülőhelyi Állandó Bizottságnak köszönhető, hogy a Sopronban üdülők olyan jól érzik magukat, hogy újra és újra Sopronba kérik beutalásukat. Az egyik vendég egy év után újra Sopronban üdült és városnézés alkalmával a következőket mondta: „Sopronban az Üdülőhelyi Állandó Bizottság idegenvezetésének köszöni, hogy megtanulta a régiségeket értékelni és szeretni. Szép hangversenyekkel és előadásokkal tartalmassá teszik az üdülők pihenését.” (Tanácsülési jegyzőkönyv 1953. jan. 23.)

Az Üdülőhelyi Állandó Bizottság közreműködésével a VB. megalkotta az üdülőhelyi szabályrendeletet, amelyet a VB 89/1951. sz. határozatával elfogadott és a tanácsülés, majd a főhatóság elé terjesztett jóváhagyás végett. A szabályrendelet 7 §-ban fekteti le azokat az alapvető elveket, amelyek hivatva vannak az üdülést a törvény keretein belül biztosítani.

A VB. karöltve az Üdülőhelyi Állandó Bizottsággal az idegenforgalom fejlesztése érdekében 1954. október 2-től 10-ig megrendezte „Soproni Ünnepi Hét” címmel az első nagyobb arányú kulturális megmozdulást. Az Ünnepi Hét műsora gazdag és magas színvonalú volt: Sopron történetével foglalkozó tudományos előadások, irodalmi- és színészettörténeti előadások, zenekari és énekkari hangversenyek, különféle kiállítások, és színelőadások stb. Azóta a Városi Tanács, a Hazafias Népfronttal karöltve, évente megrendezi a Soproni Ünnepi Heteket.

1956. július 22-én a végrehajtó bizottság elkészítette Sopron város idegenforgalmának fejlesztési tervét, amelyet a Tervhivatal elnökének és a belkereskedelmi miniszternek továbbított. Ugyanis ebben az időben a felsőbb szervek is inspirálták a Soproni Tanácsot az idegenforgalom fejlesztésére. A fejlesztési terv összesítő szövegét bemutatom. A végrehajtásnak két üteme van. Az első a sürgősen végrehajtandó feladatokat foglalja magában, a második a távolabbi terveket:

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IDEGENFORGALOM / Sopron idegenforgalma fejlesztéséhez szükséges létesítmények és berendezések összesítő kimutatása:

123 Sopron idegenforgalma fejlesztéséhez szükséges létesítmények és berendezések összesítő kimutatása:

I. ÜTEM:

1. csoport:	Idegenforgalmi létesítmények:	22 850 000 Ft
2. csoport:	Fürdők, sportlétesítmények:	9 920 000 Ft
3. csoport:	Közlekedés és utak:	9 050 000 Ft
4. csoport:	Közvilágítás:	1 800 000 Ft
5. csoport:	Idegenforgalmi nevezetességek és különlegességeket képviselő műemlékek feltárása és helyreállítása:	6 290 000 Ft
6. csoport:	Veszélyes műemlékek és műemlékjellegű épületek helyreállítása:	5 460 000 Ft
7. csoport:	Városképi szempontból legfontosabb foghíj beépítése:	4 180 000 Ft
	Összesen:	<hr/> 59 550 000 Ft

II. ÜTEM:

1. csoport:	Idegenforgalmi létesítmények:	11 500 000 Ft
2. csoport:	Fürdők, sportlétesítmények:	3 000 000 Ft
3. csoport:	Közlekedés és utak:	15 000 000 Ft
4. csoport:	Elhanyagolt műemlékek és műemlék jellegű épületek helyreállítása:	4 530 000 Ft
5. csoport:	Elhanyagolt, de nem műemlékjellegű házak helyreállítása:	2 750 000 Ft
6. csoport:	Városképi szempontból fontos foghíj beépítése:	5 440 000 Ft
	Összesen:	<hr/> 42 220 000 Ft

A tervezet olyan magas végösszeget mutatott ki, hogy még a legoptimistább rajongók sem mertek – a biztatás ellenére sem – a megvalósulásban reménykedni. A végrehajtó bizottságon belül az a nézet alakult ki: Ha a tervezet 30 %-a valósul csak meg, Sopron város idegenforgalma akkor is óriási lépést tesz előre. Sajnos, a tervezet megvalósulását az ellenforradalom megakadályozta.

Az ellenforradalom után az idegenforgalomban is – ha nem is gyorsan – megkezdődött a konszolidáció. A Soproni Tanács töretlen következetességgel foglalkozott az idegenforgalom fejlesztésével. 1957. április 10-én tárgyalta a tanács a város fejlesztési tervét, amelyben az idegenforgalom méltó helyet kapott. A tanácsülés többek között a következőket mondja: „Helyes úton járunk, ha a város idegenforgalmának fejlesztéséről nem mondunk le és minden erőnket annak kifejlesztésére fordítjuk. A város jövője szempontjából az idegenfogalomnak nagy jelentősége van. Természeti szépségei és műemlékei a város jólétének és fellendülésének bázisa. Erre támaszkodni kell. Legelsősorban szállodák, éttermek s az idegenforgalom egyéb objektumait is helyre kell állítani és újabbak létesítését kell tervbe venni. Házak tatarozása, utak építése, víz, gáz, köztisztaság, kereskedelem fejlesztése elengedhetetlen része az idegenforgalomnak.”

Az 1957. július 18-i tanácsülés a következőket mondja: „A legutóbbi tanácsülésünkön beszéltünk arról, hogy Sopron város idegenforgalmának fejlesztése előttünk álló feladat. Mi tisztában vagyunk azzal, hogy a jelen nemzetközi helyzetben az idegenforgalom nagyarányú megindításáról nem lehet szó. De nekünk nemcsak a mára kell gondolnunk, hanem a holnapra is, és abban már megállapodtunk, ¹²⁴hogy a város idegenforgalmának fejlesztése üzemünk fejlesztése mellett létkérdés.”

Üdülőszállóink – a Lövér, a Pedagógus, a Budapesti Textiles stb. – ma már kb. 370 üdülő befogadására alkalmasak. Kéthetenkénti váltással évente több ezer ember ismerkedik meg Sopron gyönyörű vidékével és műkincseivel.

Sajnos szállodáink befogadóképessége nem tartott lépést az idegenforgalom szerény fejlődésével sem. Tulajdonképpen csak 2 szállodánk van, a Pannónia 55 szobával, 113 férőhellyel és a Turistaszálló 11 szobával, 20 férőhellyel. Csak a hétköznapi forgalom lebonyolítására képesek.

A Vendéglátó Vállalat üzemének étkezési és férőhelykapacitása már valamivel jobb képet mutat.

	étk. kapacitás	férőhely (zárthelyiségben)	férőhely (kerthelyiségben)
Pannónia	450	290	–
Deák vendéglő	80	130	460
Kékfrankos	80	110	–
Gambrinus	130	170	–

Turista vendéglő	50	200	240
Kertvárosi	25	100	240

A vállalat 1950-től 1959 végéig 4 443 000 Ft összeget ruházott be, ill. használt fel felújításra. Megszépült a Pannónia, a Deák vendéglő, a Kékfrankos (a volt Perkovác), a Turistaház, a bánfalvi Kertvendéglő (a volt Nika), a Gambrius, a Bástya, a Várkapu és néhány eszpresszó.

A Vendéglátó Vállalat az utóbbi évek nagyobb arányú idegenforgalmi megmozdulásait sikeresen bonyolította le. Az idegenforgalom további fejlődése szükségessé teszi a szállodai férőhelyek növelését és a vendéglátás további fejlesztését. A közeli években még nagyobb idegenforgalomra számíthat a város.

Összefoglalva: A nehézségek ellenére – amelyek átmeneti jellegűek – Sopronban fejlett idegenforgalomról beszélhetünk, különösképpen az idegenforgalom minősége egyedülálló. Gondolok a városvezetések, koncertek és kultúrelőadások színvonalára. Hogyan fejlődik Sopron idegenforgalma, milyen közkedvelté lettek a kulturális rendezvényei, azt a következő számok tükrében szeretném bemutatni:

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IDEGENFORGALOM / Városismereti séták és rendezvények:

Városismereti séták és rendezvények:

1951. évben	88	vezetésen résztvett	5 189 fő
1952. évben	108	vezetésen résztvett	7 935 fő
1953. évben	135	vezetésen résztvett	9 326 fő
1954. évben	169	vezetésen résztvett	16 999 fő
1955. évben	184	vezetésen résztvett	16 640 fő
1956. évben	205	vezetésen résztvett	15 619 fő
1957. évben	367	vezetésen résztvett	33 400 fő
1958. évben	763	vezetésen résztvett	75 625 fő

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IDEGENFORGALOM / Sopron környéki turista-kirándulások:

Sopron környéki turista-kirándulások:

1951. évben	17 vezetésen résztvett	931 fő
1952. évben	16 vezetésen résztvett	786 fő
1953. évben	38 vezetésen résztvett	2 359 fő
1954. évben	49 vezetésen résztvett	3 654 fő
1955. évben	44 vezetésen résztvett	3 970 fő
1956. évben	67 vezetésen résztvett	5 780 fő
1957. évben	95 vezetésen résztvett	3 464 fő
1958. évben	208 vezetésen résztvett	16 896 fő

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Bognár Dezső: A Soproni Tanács 10 éve (II. rész) / IDEGENFORGALOM / Vetítettképes előadások „Szép Sopron” címmel:

125 Vetítettképes előadások „Szép Sopron” címmel:

1951. évben	2 vezetésen résztvett	269 fő
1952. évben	32 vezetésen résztvett	4 349 fő
1953. évben	42 vezetésen résztvett	6 035 fő
1954. évben	58 vezetésen résztvett	7 647 fő
1955. évben	53 vezetésen résztvett	7 102 fő
1956. évben	48 vezetésen résztvett	6 370 fő
1957. évben	36 vezetésen résztvett	6 060 fő
1958. évben	51 vezetésen résztvett	9 165 fő

Ezek a számok igazolják a legjobban, hogy Sopron város kezdi elfoglalni az öt megillető helyet az idegenforgalomban. A város lakosságának töretlen akarata lerakta a fundamentumot Sopron város idegenforgalmának fejlesztéséhez.

Ha nem is szorosan az idegenforgalom szolgálatába állítva, de a város lakossága mellett az üdülők szórakoztatását is nagyban elősegítette a magyar televízió élvezésének megkönnyítése annak a révén, hogy

a Károlymagaslat kilátótornyában reléállomás létesült.

(Folytatjuk.)

A mai Idegenforgalmi Hivatal helyén állott házcsoport az Ógabona téren 1935 körül.
Gantner Antal felvétele

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről

126 Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / I.

I.

Annak a kérdésnek a vizsgálata, hogy a római jog, mint a birodalom joga az egyes római tartományokban miként érvényesült, a tudományos irodalmat már régóta foglalkoztatja. A kutatások eddig igen értékes eredményeket hoztak. Különösen jelentősek az Egyiptom földjéről előkerült jogi tartalmú papiruszok, amelyek alapján az ókor ottani jogi életéről rendkívül széles, a jog minden ágára kiterjedő képet lehet nyerni. Más tartományokból, sajnos, ilyen kimerítő tájékoztatást a rómaiak emlékei nem nyújtanak. Ritkaságszámba mennek a forgalmi életbe bepillantást engedő olyan emlékek is, mint a dáciai viaszostáblák, amelyeknek magánjogi vonatkozású anyagát általában a római jog forrásait tartalmazó

minden gyűjteményben meg lehet találni.

Az egyes provinciák jogi életéről valamelyes tájékoztatást azoknak a római kori emlékeknek a feliratai alapján lehet szerezni, amelyekben jogi, közelebbről magánjogi vonatkozású adatok vannak. Innen van, hogy a rómaikorból megmaradt kőfeliratok jogtörténeti vonatkozásban érdekes anyaga már szintén régebbi idő óta tárgya a tudományos vizsgálódásnak és abból egészen külön tudomány, a jogi epigráfia fejlődött ki.

A hazánk földjéről előkerült római kori feliratos emlékek – akárcsak azok, amelyek a birodalom más tartományaiból származnak – sok mindenféle vonatkozásban adnak tudósítást arról, hogy milyen volt a jogi élet a dunántúli országrészen, amely Augustus császár idejét követően négy évszázadon át Pannonia tartományként a római birodalomhoz tartozott.

Aquincum, Brigetio, Savaria és Intercisa feliratos emlékeinek egész sora szolgáltat olyan adatokat, amelyek magánjogi szempontból érdekesek. Ezekből egészen színes és változatos képet lehet alkotni arról, hogy miként kerültek itt alkalmazásra a római magánjog szabályai és intézményei. A mai Sopron helyén állott Scarabantia kőfeliratai a római kori pannoniai jogi emlékeket értékesen egészítik ki és még szélesebbé teszik a képet, amely a hazánkban napfényre került emlékekből ilyen vonatkozásban kibontakozik. Segítséget nyújt ehhez a soproni Liszt Ferenc Múzeum lapidariuma, ahol a mintaszerűen összeállított és nagy gondossággal kezelt epigráfiai anyag sok érdekes adatra hívja fel a kutató figyelmét.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / II.

II.

Sopron környéke a római hódítás előtt – mint ismeretes – a kelták egyik törzsének, a boi-oknak a települési helye volt. Maga a város a boi-ok egyik központja lehetett. A terület valószínűleg Augustus vagy utódja, Tiberius uralkodása idejében került a római uralom alá, amikor is azt a birodalom Noricum nevű tartományához csatolták.

127 Erről tanúskodik Plinius, akinél egyik helyen a következőket lehet olvasni:

„Noricis iunguntur lacus Peiso deserta Boiorum, iam tamen colonia Divi Claudii Sabaria et oppido Scarabantia Julia habitabuntur.”¹⁽²⁰⁾

Plinius ilyenformán Scarabantia helyét hozzávetőleges pontossággal földrajzilag is meghatározta, amikor azt Savaria, a mai Szombathely, valamint a lacus Peiso, vagyis a Fertő-tó közelébe helyezte. A város neve, Scarabantia²⁽²¹⁾ mellé illesztette „Julia” jelző arra mutat, hogy a település már a legelső császárok egyike, alighanem Tiberius alatt „oppidum” volt. Az „oppidum” megjelölés olyan településre utal, amelyet római polgárjoggal nem bíró népesség lakott.³⁽²²⁾ Ebből arra lehet következtetni, hogy a város bennszülött lakosságát a római hódítók nem pusztították el, hanem az a terület meghódítása után is helyén maradt és az „oppidum” keretében élte tovább életét.

Vespasianus császár alatt (69–79) Noricum-nak egy részét Scarabantiával együtt Pannoniához csatolták. Valószínűleg ez idő tájt lett Scarabantia municipium-má, ami azt jelentette, hogy a bennszülött boi-ok községéből római jellegű várossá alakult.⁴⁽²³⁾ Erre nézve több feliratos emléken lehet utalást találni.

Egyik Szombathely mellett, Perént községben talált római kori kővön a következő felirat állott:

Municipium / Flavium / Aug / Scarabant(ia)⁵⁽²⁴⁾

A szövegből az tűnik ki, hogy Scarabantia a Flaviusok korában nyerte el a municipium rangját. A „Flavium” jelző nyilván azért került a municipium szó mellé, mert a város számára a rangemelés a Flavius családból való császárok valamelyike (Vespasianus, Titus vagy Domitianus) adta. Scarabantia municipium-má válását tehát az 59–96. évek közötti időre kell tenni.

Megerősíti ezt a Sopronban talált Silvanus-emlékkő felirata:

Silvano Aug(usto) sac(rum) / Tib(erius) Iul(ius) Quintili / anus dec(urio) mun(icipii) / Fl(avii) Scarb(antiae) quaes(tor) / p(ecuniae) p(ublicae) aedilis Ilvir / i(ure) d(icundo) auguratus / at pristinam speciem restitu(it)

A felirat⁶⁽²⁵⁾ Silvanus-nak emelt épületen vagy emléksobron lehetett, amelyet – a szöveg szerint – az augurrá lett Tiberius Julius Quintilianus Scarabantia **128**város (municipium) tanácsosa (decurio), a közjavak kezelője és bíró állíttatott régi alakjában helyre.

A város megjelöléseként a „municipium Flavium” tehát e helyütt is megismétlődik. Ugyancsak a város római jogállására utal még a következő felirattöredék:

L(ucius) F(lavius) Fortunatus... VI(vir) / Aug(ustalis)... m(unicipii) Scarb(antiae)... / mai... IX... v et Sam... / et M... e ... 1 Mon ... ann(or)um XXXV)⁷⁽²⁶⁾

A töredéken szereplő Lucius Flavius Fortunatus Scarabantia város sevir augustalis-a volt, azaz olyan kiemelkedőbb tisztséget töltött be, amely a tanácsosok (decuriones) után következett.⁸⁽²⁷⁾

A municipium jogállásának elérése a város addigi szervezetén lényeges változást hozott. Az addigi bennszülött községi szervezet helyét római módra kialakított városi szervezet foglalta el. Ennek következtében az ismertetett feliratokon olyan jellegzetesen római tisztségekről esik szó, mint a duumviri, decurio, aedilis, quaestor, augustales, augur.⁹⁽²⁸⁾

A municipium-má válás a császárkorban azzal járt, hogy a város kötelékébe tartozó polgárok valamennyien elnyerték a római polgárjogot (civitas), azaz római polgárokká (cives Romani) lettek.¹⁰⁽²⁹⁾ A római polgárjog közjogi és magánjogi vonatkozású jogokat foglalt magában. Közjogi jellegű jogok voltak: a szavazati jog (ius suffragii), a hivatalokra választhatóság (ius honorum) és a római polgárjog a vagyoni jogképességet (ius commercii) és a római házasságkötésre, valamint az ebből eredő jogok megszerzésére való képességet (ius connubii) jelentette. Ezek a jogok csak a római polgárokat illették meg, mások ezekből ki voltak zárva. Municipium-má lett városok ennek következtében polgári kötelékükbe csak olyan személyeket vehettek fel, akik már előbb is római polgárok voltak.¹¹⁽³⁰⁾

Természetes volt ilyen körülmények között, hogy a municipium rangját többnyire olyan városok nyerték el, amelyekben nagyobb számú kiszolgált légióbeli katona, veterán telepedett meg és a város lakossága már részben ilyenekből adódott.¹²⁽³¹⁾ Számos felirat mutatja, hogy Scarabantiában is így lehetett.¹³⁽³²⁾ Nincs kizárva, hogy Augustus vagy utódai ide – a bennszülött lakosság községi szervezetének érintetlenül hagyása mellett – veterán telepéseket irányítottak, még mielőtt a város municipium-má lett volna.¹⁴⁽³³⁾ A bennszülöttek községének **129**római formájú várossá alakítása és az ezzel járó rangemelés a birodalom romanizációs törekvéseinek egyik legfontosabb eszköze volt.¹⁵⁽³⁴⁾

A városok a császárkorban további rangemeléshez is juthattak, ha municipium-ból coloniá-vá lettek.¹⁶⁽³⁵⁾

Még ezen is túlmenő megkülönböztetés volt, ha valamely város elnyerte a *ius Italicum*-ot, vagyis azt a magánjogok szempontjából is jelentős kiemelést, ami által a város területéhez tartozó földek az itáliai földterülettel (*fundus Italicus*) azonos jelleget kaptak.¹⁷⁽³⁶⁾ Ilyenekről azonban a Scarabantiából való köemlékek feliratain nincsen említés. Scarabantia a *municipium* rangján túl nem emelkedett.¹⁸⁽³⁷⁾ Még kevésbé nyerhette el a *ius Italicum*-ot, mert ezt általában csak a *colonia* rangjára emelt városok kapták meg, de ilyen megkülönböztető kiemelést a Pannoniában levő coloniák egyike sem ért el, még Aquincum és Savaria sem.

Mindezek ellenére Scarabantia igen jelentős helység lehetett, amelyen fontos római országút vezetett keresztül. A város azonban nem annyira katonai, mint inkább kereskedelmi vonatkozásban emelkedett ki.¹⁹⁽³⁸⁾ A rómaikor Sopron területén feltárt emlékei mindenesetre arra mutatnak, hogy Scarabantia minden tekintetben magán viselte a római *municipium*-ok jellegzetességeit.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / III.

III.

Scarabantia polgárai – minthogy a város római *municipium* jogállásával bírt – római polgárok (*cives Romani*) voltak, bár nagyobb részük bizonyára a bennszülött *boi*-ok törzséből származott. Ezek mellett nyilvánvalóan szép számmal akadtak olyan szabad emberek is, akik nem rendelkeztek római polgárjoggal (*peregrini*). Egyébként azonban azok a különbségek, amelyek a római polgárok és a többi szabadok között fennállottak, csak a 212. évig maradtak meg, amikor is a *lex Antoniniana* a római polgárjogot általában a birodalom valamennyi szabad alattvalójának megadta.²⁰⁽³⁹⁾

A szabad emberek mellett – az ókori rabszolgatartó társadalmi rend körülményeinek megfelelően – bőven éltek a városban rabszolgák is. A rabszolgaság intézménye kétségkívül megvolt már a bennszülött lakosság körében, de a római hódítás során behatoló elemek ezt ugyancsak hozták magukkal. A rabszolgatartás ¹³⁰Pannoniában az I. és II. század folyamán virágzásban volt.²¹⁽⁴⁰⁾ Ennek nyomait számos Scarabantiából származó felirat is őrzi.

Isidi Aug(ustae) / et Bubast(i) / g(eminis) p(iis) Philinus / Pomponi / Severi / lib(ertus) v(otum) s(olvit)

A felirat²²⁽⁴¹⁾ fogadalmi oltárkövön áll, amelyet – a szöveg szerint – Philinus, Pomponius Severus felszabadított rabszolgája Isis és Bubastis istennőknek fogadalomból állított. A felszabadított Philinus valószínűleg egyiptomi eredetű volt s onnan, Philae városából kerülhetett rabszolgaként Scarabantiába. A fogadalmi oltárkö felállítását az mutatja, hogy jobb anyagi körülmények között élhetett és volt neki, amiből ilyenre telt.²³⁽⁴²⁾

Rabszolgafelszabadításra utal Petronius Rufus síremléke.

Petronius / Rufus an(norum) XX / h(ic) s(itus) e(st) / Iulia Petron(i) l(iberta) / Urbana v(iva) f(ecit) sibi

A síremléket a 20 éves Petronius Rufus részére felszabadított rabszolgánője Iulia Urbana állíttatta még életében.²⁴⁽⁴³⁾ A síremlék felállítására nyilvánvalóan a felszabadított és a gazdája közt a szabadonbocsátás után is megmaradt kapcsolat szolgáltatót alapot.

Olyan eset is fordult elő azonban, amikor a volt gazda állíttatott emléket felszabadított rabszolgájának.

Erről tanúskodnak a következő feliratok.

Iul(ia) Tit(ia) Donata / ann(orum) XXV h(ic) s(ita) e(st) / T(itus) Iul(ius) Princeps / libertae et nutrici / posuit

A felirat²⁵⁽⁴⁴⁾ szerint Titus Iulius Princeps felszabadított rabszolganője és dajkája, a 25 éves Iulia Titia Donata számára állíttatott sírkövet. Ebben kétségkívül a volt gazda hálája jutott kifejezésre.

Hasonló tartalmú Caius Farrax Ascanius sírfelirata.²⁶⁽⁴⁵⁾

C(aio) Farraci C(ai) l(iberto) / Ascanio an(norum) L / h(ic) s(ito) / C(aius) Farrax / Iucundus patronus / pos(u)it

A sírkövet Caius Farrax Ascanius-nak, Caius felszabadított rabszolgájának Caius Farrax Iucundus, a patronusa állíttatta. A felszabadító tehát az utóbb említett Caius Farrax Iucundus volt és libertusa irányában bizonyára különös hálával és tisztelettel lehetett, ami emlékének köben való megörökítésére indította.²⁷⁽⁴⁶⁾

Érdekes, hogy a felirat külön kiemeli a síremlékállító volt gazda patronus voltát. A római jog szerint a szabadon bocsátott rabszolga, a libertus urával, sőt annak gyemekeivel szemben is egész életén át függő helyzetben maradt. A volt gazda a felszabadított patronusa lett. A felszabadított a patronusból folyóan a volt gazda irányában – egyebek közt – tisztelettel és engedelmességgel (obsequium) tartozott, ezenfelül köteles volt részére különféle szolgálatokat (operae officiales) teljesíteni, így bizonyos alkalmakkor ajándékot adni és kíséretet szolgáltatni (donum et munus), továbbá külön ígéret alapján ipari jellegű munkákat (operae artificiales, fabriles) végezni.²⁸⁽⁴⁷⁾ A szóban levő feliratban **131** ezekről nincs szó. Ellenkezőleg, nem a felszabadított, hanem fordítva, a patronus részéről nyilvánul meg a sírkőállításban kegyeleti ténykedés az elhúnyt rabszolga irányában.

Több olyan köemlék került elő Scarabantiá-ból, amelynek a felirata arról tanúskodik, hogy a felszabadító és a volt rabszolgája közt utóbb házasság jött létre. Ilyen Caius Cotonius sírkövének felirata.

C(aius) Cotonius / C(ai) f(ilius) Pol(lia tribu) Cam / panus vet(eranus) leg(ionis) XV Apol(linaris) / magister lud(orum) / an(norum) LXXVII h(ic) s(itus) e(st) / Coton(ia) Prima / l(iberta) coniugi et / sibi viva fecit / Fortunatus eq(uester) R(omanus) / ...servatus ... / ... cur ... / ... r ... / ... / erunt quae meliora ... mse ... ros / vixi servata me securus quoque / nunc contegor hic tumulo

A felirat²⁹⁽⁴⁸⁾ szerint a sírkő a 77 éves campaniai származású s a Pollia tribusból való Caius Cotonius-nak, Caius fiának készült, aki a XV. Apollinaris legio kiszolgált katonája és játékmestere volt. A sírkövet felszabadított rabszolganője és felesége Cotonia Prima állíttatta férjének és magának még életében. A kő felállítójaként említi még a szöveg Fortunatus római lovagot is. A további hézagos sorok tartalmát rekonstruálni nem lehet, csupán az utolsó két sor maradt meg sértetlenül, amelyekben az elhúnyt kérésére áll, hogy őrizték meg emlékét, amikor már maradványait sírhant födi.

Valószínű, hogy Caius Cotonius, aki Itáliából származott, mint kiszolgált katona telepedett le Scarabantiá-ban és itt tanítással foglalkozott.³⁰⁽⁴⁹⁾ Cotonia Prima rabszolganője volt, akit felszabadított, majd azután feleségül vett.³¹⁽⁵⁰⁾

P(ublius) Domatus / P(ubli) f(ilius) Tercitio / negotiator / h(ic) s(isus) e(st) / Li(cinia) Domatiae / P(ubli)

l(ibertae) Vimpiae / coniugi eius / P(ublius) Domatius / Peregrinus / parentibus / posuit

A felirat³²⁽⁵¹⁾ sírkövön áll, amelyet – mint a szövegből kitűnik – Publius Domatius Peregrinus állíttatott szüleinek, mégpedig Publius Domatus Tercitio kereskedőnek, Publius fiának, valamint felszabadított rabszolganőjének és feleségének: Lisinia Domatia Vimpia-nak.³³⁽⁵²⁾

A kő eredetét az I. századra lehet tenni.³⁴⁽⁵³⁾ Mint az előbbi, ez is olyan esetet mutat be, amikor a gazda és felszabadított rabszolganője utóbb házasságra léptek. Ezúttal azonban a felszabadító rabszolgatulajdonos nem veterán katona, hanem kereskedő volt.

Ugyancsak sírkövön áll a következő felirat:

C(aius) Petroni / us C(ai) f(ilius) / domo Mop / sisto an(norum) LXXIII / stip(endiorum) XXVI missus / ala Gemelliana / h(ic) s(itus) e(st) Urbana lib(erta) et / coniux pos(u)it

A felirat szövege szerint a sírkövet a Mopsenesta-ból való 75 éves Caius Petronius, Caius fia számára, aki a Gemellus-féle lovascsapatban 26 évet szolgált, felszabadított rabszolganője és felesége állíttatta. Az elhunyt a birodalom ¹³²keleti részéből került Scarabantiá-ba, mint egyik szövetséges lovassághoz tartozó katona.³⁵⁽⁵⁴⁾ Minthogy a kő eredetét az I. század első felére lehet tenni,³⁶⁽⁵⁵⁾ nincs meg a teljes bizonyosság afelől, vajon az elhalt római polgárjoggal rendelkezett-e.³⁷⁽⁵⁶⁾ Felszabadított rabszolganőjével való házassága azonban az előbb említett tárgyalt esethez hasonló.

Családi síremléken olvasható a következő felirat:

C(aius) Sextilius / Senecio / dec(urio) Scarabantiae / an(norum) XXV / Sextiia Prima an(norum) XXX / Sextilia Vera an(norum) XVI / I Ania T(iti) lib(erta) Urbana an(norum) / LX h(ic) s(iti) s(unt) / Sex(tus) Sextilius / Sex(ti) filius) Lem(nici) nepos / filis et uxori et sibi / v(oto) f(ecit)

A felirat³⁸⁽⁵⁷⁾ szerint a sírkövet a 25 éves Caius Sextilius Senecio, Scarabantia város tanácsosa, a 30 éves Sextilia Prima, a 17 éves Sextilia Vera és a 60 éves Ania Urbana. Titus felszabadított rabszolganője részére emelték. Kiderül továbbá, hogy a síremlékállító Sextus Sextilius volt, Sextus fia, Lemnicus unokája, aki azt gyermekeinek és feleségének, valamint sajátmagának emelte.³⁹⁽⁵⁸⁾

A kő eredetét az I. századra lehet tenni.⁴⁰⁽⁵⁹⁾

Az aránylag fiatalon magas városi tisztségbe emelkedett Caius Sextilius Senecio,⁴¹⁽⁶⁰⁾ valamint Sextilia Prima és Sextilia Vera a síremlékállító Sextus Sextilius gyermekei lehettek, Ania Urbana pedig Titus felszabadított rabszolganője, bizonyára a felesége volt, akitől az előbb felsorolt gyermekek származtak. Érdekes, hogy a sírfelirat a síremlékállító Sextus Sextilius leszármazási adatainak közlésében nem elégszik meg az atya megnevezésével, hanem emellett még a nagyatyjára is utal.

Érdekes továbbá, a feliraton olvasható az a megjegyzés, amely szerint a síremléket Sextus Sextilius fogadalomból állíttatta. Arra nézve azonban, hogy milyen istenségnek, milyen okból tett fogadalom lerovásaként került erre sor, a felirat közelebbi felvilágosítást nem nyújt.

Még egy hasonló esetről lehet olvasni Daeipora és Hispana sírkövén.

Daeipora / Calaeti l(iberta) an(norum) / XXC Hispana / Dextri serva / an(norum) XXX h(ic) s(itae) s(unt) / C(aius) Petronius Dom / esticus et Ambat / us fratres matri / et Ambati coniugi / posuerunt

A szöveg szerint a követ a 80 éves Daeiporá-nak, Calaetus felszabadított rabszolganőjének és a 30 éves Hispana-nak Dexter rabszolganőjének emelték. A sírkő felállítói Caius Petronius Domesticus és Ambatus testvérek voltak, akik anyjuk és Ambatus, ezenfelül még felesége iránt rótták le kegyeletüket.⁴²⁽⁶¹⁾

A köemlék az I. század első feléből való⁴³⁽⁶²⁾ és azok, akiknek részére emelték – nevük után ítélve – a birodalom távoli részeiből kerülhettek rabszolgákként ¹³³Scarabantiá-ba.⁴⁴⁽⁶³⁾ Különös, hogy a felirat nem említi, ki volt a Daeipora férje, illetőleg a két testvér: Domesticus és Ambatus atyja. Még különösebb azonban a „Hispana Dextri serva” szövegrész, amelyből úgy tűnik, hogy Hispana, aki nyilvánvalóan Ambatus feleségként szerepel, rabszolganő volt. Rabszolga és szabad ember közt ugyanis, amilyen Ambatus is volt, házasság a római jog szabályai szerint nem lehetett.

A magyarázat csak abban található, hogy a felirat nem felel meg a valóságban fennállott helyzetnek. Vagy úgy állt tehát a dolog, hogy a „serva” szó ezúttal nem rabszolganőt jelent, vagy pedig úgy, hogy Hispana nem volt jogi értelemben vett feleség, házastárs (coniux), miután a szabad embernek és a rabszolgának életközössége a római felfogás szerint semmi vonatkozásban nem volt házasság.⁴⁵⁽⁶⁴⁾

A szövegben olvasható Calaetus nevek egyébiránt kelta származásra mutatnak. A nevezettek ilyenformán a bennszülött lakossághoz tartozhattak.⁴⁶⁽⁶⁵⁾

Érdekes erre a körre vonatkozóan Hilarus és Sassa II. század elejéről való sírkövének felirata.

Hilar(us) s I(ibertus) et / t(utor) Semproni / orum nat(ione) Da / Imata [a]n(norum) LXXX / et Sassa conium(x) / et conliberta / nat(ione) Daca an(norum) LXX / h(ic) s(iti) s(unt) / Flacc(us) filius / paren(ti)bus / po(sui)t⁴⁷⁽⁶⁶⁾

Eszerint tehát a sírkő a dalmát nemzetiségű 80 éves Hilarus felszabadított rabszolga és a dák nemzetiségű 70 éves vele együtt ugyancsak felszabadított felesége Sassa⁴⁸⁽⁶⁷⁾ számára készült és azt fiuk; Flaccus állíttatta. A szöveg említi, hogy Hilarus a Sempronius-ok gyámja volt. Valószínűleg mind a ketten a Sempronius-ok valamelyikének a rabszolgái voltak és egyszerre nyerték el a szabadságot.

A szövegből nem tűnik ki, hogy Hilarus végrendeleti vagy hatóságilag kirendelt gyám volt-e. A jogforrások tanúsága szerint előfordulhatott, hogy a gyámi tiszttel ellátását, amely terhes feladat volt, felszabadított rabszolgára bízták.⁴⁹⁽⁶⁸⁾ Valószínűleg így lehetett ez a Sempronius-ok esetében Hilarus-szal.

Családi jellegű még Atebla és Scarbantilla sírköve,⁵⁰⁽⁶⁹⁾ amelyen ezek olvashatók:

Atebla L(ucii) / Attieni Rufi / Lib(erta) an(norum) XLV h(ic) s(ita) e(st) / Scarbantilla / L(ucii) Attieni ser(va) an(norum) VI(?) / h(ic) s(ita) e(st) / fili et filiae posuerunt

Eszerint a sírkövet Lucius Attienus Rufus felszabadított rabszolganője, Atebla és Lucius Attienus rabszolganője, Scarbantilla részére fiai és leányai állíttatták. Atebla és Scarbantilla, neveik után ítélve, nyilván bennszülött kelták voltak, mint a fiúk és leányok is, akik részükre a sírkövet emelték.⁵¹⁽⁷⁰⁾ A felirat ¹³⁴egyik bizonyítéka annak, hogy a rabszolgaság intézménye a kelta őslakosság körében is megvolt.⁵²⁽⁷¹⁾

Figyelemre érdemes, hogy míg Atebla a rabszolgaságból szabadult, Scarbantilla haláláig rabszolga maradt. Kérdés, vajon Scarbantilla csak hat évet ért-e meg, vagy a feliratos körész csak megrongálódása miatt mutat ennyit. Ha Scarbantilla valóban már hat esztendőskorában elhalt, akkor felszabadításának nyilván a lex Aelia Sentia korlátjai állták útját, amelyek 30 éven aluli rabszolgák felszabadítását csak bizonyos

feltételek fennforgása esetén tették lehetővé.⁵³⁽⁷²⁾

Ha viszont Scarbantilla magasabb életkorban halt meg, akkor feltételezni lehet azt is, hogy a síremléket állító fiúk és leányok legalább részben az ő gyermekei voltak. Ez azt a további kérdést vetné fel, hogy gyermekei szabadok voltak-e vagy rabszolgák, aminek a megválaszolásához azonban a felirat semmi további adatot nem szolgáltat.

Azok mellett, akik gazdájuk jóvoltából szabad emberekké lettek, bizonyára nagy tömeg olyan rabszolga élt Scarbantia-ban, amelynek osztályrésze mindvégig ez a sors maradt. Ezek jogi értelemben nem voltak személyek, hanem dolgok, amelyek adásvétel és egyáltalában ügyleti forgalom tárgyai lehettek, akár az ingóságok. Feliratos köemlékeken néhány ilyenrel is lehet találkozni. Kettőről már az ismertetett feliratokon volt szó. Ilyen személyt említ még az alább következő sírfelirat is.

Gaius Flavi / Vitalis an(norum) XL / h(ic) s(itus) e(st) / Verna cons / erv(u)s s(ua) p(ecunia)

A szövegből kitűnően⁵⁴⁽⁷³⁾ a 40 éves Gaius Flavius Vitalis részére rabszolgatársa, Verna állította saját pénzéből a síremléket. A felirat arra mutat, hogy az elhunyt és a síremlékállító valamikor együtt voltak rabszolgák. Talán az első sorban említett „Flavi” szó azt jelenti, hogy Flavius-nak a rabszolgái. Gaius Vitalis azonban halálakor már szabad ember lehetett, Verna viszont – úgy látszik – rabszolga maradt.

Ahhoz, hogy rabszolgának külön pénze vagy esetleg vagyona legyen (peculium), amely felett rendelkezhetik, urának az engedélye volt szükséges.⁵⁵⁽⁷⁴⁾ Az adott esetben tehát ilyen pénzzel kellett Verna-nak rendelkeznie, amelyből a sírkő készítésének és felállításának a költségét fedezte.

Rabszolgát lehet még sejteni az egyik Scarbantia-ból való Nemesis-oltárkövön.

Nemesi / Aug(ustae) s(acrum) / Eravitus / ex voto

A felirat szerint a követ Nemesis-nek Eravitus emelte fogadalomból.⁵⁶⁽⁷⁵⁾ Az oltárkövet állító Eravitus-ról a felirat közelebbit ugyan nem mond, csak az egyedülálló név enged arra a következtetésre, hogy rabszolga volt. A római jog szabálya kifejezetten megadta a rabszolga számára is a lehetőséget, hogy – gazdája hozzájárulása esetén – ilyen fogadalmának eleget tehesen.⁵⁷⁽⁷⁶⁾ Mindennek **135**feltétele volt azonban, hogy a rabszolga ura engedélye alapján az előbb említett külön vagyonnal rendelkezzen.

Az ismertetett feliratokból annyit lehet megállapítani, hogy sok rabszolga nem maradt élete végéig ebben a jogállapotban. Sokan közülük uruk jóvoltából felszabadultak és a szabad emberek sorába kerültek. Akadt olyan felszabadított, aki – mint az egyes feliratok tanúsítják – kedvező anyagi körülmények közé is jutott.

Kitűnik a feliratokból az is, hogy a gazda és a rabszolga, illetőleg a felszabadított közt a viszony sokszor bensőséges volt. Erre mutatnak azok a családi síremlékek, amelyeken rabszolga vagy felszabadított neve együtt olvasható a családtagok neveivel.

Figyelmet érdemel, hogy az egykori Scarbantia feliratos kövein aránylag sok olyan esetről lehet olvasni, amelyben a gazda felszabadított rabszolgánőjét utóbb feleségül vette. Attól a régi római felfogástól, amely a rabszolgaságot és az abból adódó körülményeket – ideértve a felszabadított rabszolgák jogállását is – lealacsonyítónak tartotta, ezekben az esetekben jelentős elhajlás mutatkozik. Az ilyen esetek szaporodása – úgy tűnik – a rabszolgatartó rendszer hanyatlásának jele.

Azoknak a rabszolgáknak a helyzete, akikről a feliratok említést tesznek, bizonyára ugyancsak kiemelkedett

a többi közül. Az olyan rabszolga, aki kellő eszközökkel rendelkezett ahhoz, hogy oltárkövet vagy síremléket állítson, anyagiakban bizonyára nem szűkölködött.

Az ilyenféle esetek készítették Alföldi Andrást arra a megállapításra, hogy a rabszolgák sorsa nem volt mindig tragikus.⁵⁸⁽⁷⁷⁾ Ámde a feliratokon szereplő rabszolgák – különleges körülményeik folytán – a kevesek közé tartoztak, akiknek élete szerencsésebben alakult. A rabszolgák nagy tömege azonban, amelynek a legnehezebb fizikai munkát kellett végeznie, sohasem jutott abba a helyzetbe, hogy díszes oltárkövet vagy sírkövet állítson. Ezek minden jog nélkül, nyomorúságban éltek le életüket és köbe vésett betűk késői korok számára emléküket egyáltalán nem őrzik. A rabszolgaságról és a rabszolgák igazi helyzetéről a valóságnak megfelelő helyes képet alkotni tehát a rómaikor feliratos anyaga alapján nem lehet. Ezt mutatják meg azok a feliratok is, amelyek Scarabantia köemlékein olvashatók.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / IV.

IV.

Számos olyan feliratos emlék maradt Scarabantiaiból, amelyeken családi kapcsolatokra van utalás. Ezeken szülőkről, atyáról, anyáról, házastársakról és gyermekekről lehet olvasni. Akad köztük olyan is, amely túl a szűkebb családon, távolabbi rokonokat említ. A feliratokon használt szavak, amelyek a különböző családtagok megjelölésére szolgálnak, megfelelnek a római jog forrásaiban használt kifejezéseknek.⁵⁹⁽⁷⁸⁾

136A családi vonatkozású feliratokból azt a következtetést lehet levonni, hogy a családi kapcsolatok és a rokonság alapja a vérség volt. Nyoma sincs a férji hatalom (manus) intézményének és az atyai hatalomnak (patria potestas), amelyek – mint ismeretes – a régiebb időkben a római család alapvető elemei voltak (agnát család). Ez természetes is, mert a császárkorban a régi agnát elven felépülő római család és rokonság már átadta helyét a vérségen alapuló családnak és rokonságnak.⁶⁰⁽⁷⁹⁾

Érdekes még családjogi szempontból Hilarus-nak az előbbieken már tárgyalt sírfelirata, amely az elhúnyt a Sempronius-ok gyámjaként jelöli meg.⁶¹⁽⁸⁰⁾ Tudott dolog, hogy a gyámság (tutela) intézménye a rómaiaknál olyan tisztséget jelentett, amely az atya nélkül maradt serdületlen korúak (impuberes),⁶²⁽⁸¹⁾ valamint a serdült korban levő nők védelmére, támogatására szolgált.⁶³⁽⁸²⁾ Az adott esetben feltehetőleg serdületlen korú gyemekekről lehetett szó, akiket korán elhalt atyjuk, Sempronius árván hagyott.

Bár a felirat szövegéből a gyámrendelés körülményeit és Hilarus gyámságának jogi alapjai nem derülnek ki, annyi bizonyos, hogy a gyám alkalmazása a római jog idevágó rendelkezésére tekintettel került sorra.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / V.

V.

Olyan feliratos köemlék, amely vagyoni jogi vonatkozású adatokat tartalmaz, Scarabantiaiból aránylag kevés került elő. Nincs olyan felirat sem, amelyből a tulajdoni és birtokviszonyokra lehetne következtetéseket vonni. Még kevésbé vannak olyan feliratok, amelyek a mindennapi élet forgalmi ügyleteire: az adásvételre, a cserére vagy a bérletre tartalmaznának utalást. Ez természetesnek is tűnik, mert az efféle ügyletek emléktáblákon vagy másképpen való megörökítése sohasem volt szokásban.

Feliratos emlékeken ilyenekkel csak elvétve, igen ritkán lehet találkozni. Bizonyos pedig, hogy az ilyenfajta ügyletek – mint mindenütt – Scarabantiá-ban is gyakoriak voltak. Következtetni lehet ezt abból, [137](#) hogy néhány feliraton szó van kereskedőkről, akiknek a foglalkozásával az effajta ügyletek kötése a dolog természete szerint együtt járt.

Egyik a P. Domatus Tercitio már ismertett sírfelirata, [64\(83\)](#) amelyen a megnevezett foglalkozásaként „negotiator”, azaz kereskedő olvasható. Ugyanilyenről van említés egyik Silvanus-oltárkövön is.

Silvan / o scr(um) / Iul(ius) Sen / ilis neg(otiator) v(otum) s(olvit) l(ibens) m(erito)

A felirat szerint az oltárkövet Iulius Senilis kereskedő állíttatta Silvanusnak és ezzel az istenségnek tett fogadalmát róttá le, amely ezt tőle nyilván megérdemelte.

Az oltárkö korát a II–III. századra lehet tenni, de az arra vésett Iulius név már az I. század első felében letelepített veterán katonák vagy polgárok leszármazottjára, a Senilis név viszont kelta eredetre enged következtetést. A „negotiator” elnevezés nem egyszerű boltos kereskedőre (tabernarius) mutat, hanem olyanra, aki nagyobb mennyiségű áru adás-vételével, szállításával foglalkozott. [65\(84\)](#)

Az említett két kereskedő ügyleteiről és általában kereskedelmi tevékenységéről a feliratok közelebbi felvilágosítást nem adnak.

Kötelmi jogviszonyra utaló felirat a következő:

Scarb(antiae) quaestor aed(ilis) ob honorem Iiviratus gratiuitum d(onum) d(edit)

A szövegből [66\(85\)](#) annyit lehet megállapítani, hogy Scarabantia város quaestora és aedilise a duumviratus ingyenesen elért tisztségéért ajándékba adta. A felirat díszemléken lehetett, amelyet az említett városi tisztviselő a sajátjából, ingyenesen, minden kötelezettség nélkül juttatott éppen úgy, ahogyan a duumvirátust is minden ellenszolgáltatás nélkül nyerte el. A szóhasználat arra mutat, hogy az adott esetben a római jog szabályainak megfelelő ajándékozási ügylet bonyolódott le. [67\(86\)](#)

Kötelmi jogi vonatkozásúaknak lehet minősíteni azokat a Scarabantiá-ból aránylag nagy számban napvilágra került köfeliratokat, amelyek a különféle istenségek részére tett fogadalmak teljesítéséről tanúskodnak. [68\(87\)](#) Az istenségnek tett fogadalom (votum) – tudvalevőleg – lényegében a fogadalmat tevő egyoldalú nyilatkozatán alapuló kötelezettségvállalást jelentett, amely szerint a fogadalomtevő kötelezte magát, hogy az istenségnek, ha valamilyen kívánsága megvalósulásában segítséget nyújt, bizonyos szolgáltatást teljesít, pl. oltárkövet állít. [69\(88\)](#) A fogadalmi oltárköveken olvasható feliratok az ilyen kötelezettség teljesítéséről adnak számot. Ez jut kifejezésre a fogadalmi oltárköveken szinte mindig használt VSIM betűkben. [70\(89\)](#)

Fogadalommal ura hozzájárulása esetén kötelezhette magát rabszolga is. [138](#) Rabszolgák részéről tett votum az egykori Scarabantiá-ban is előfordulhatott. [71\(90\)](#) Ilyenkor – a római kor szabályainak megfelelően – kötelezetté, voltaképpen a rabszolga tulajdonosa lett, mégpedig ugyanúgy, mint a rabszolgának a tulajdonos hozzájárulásával kötött ügylete esetén. [72\(91\)](#)

A votumból eredő kötelezettség teljesítését a fogadalomtevőtől hatalmi eszközökkel is ki lehetett kényszeríteni. Ez régebben – vallási jellegű kötelezettségről lévén szó – közigazgatási eszközökkel történt, később azonban a császárkorban már ilyen célra a peres eljárás is lehetővé vált, s a per megindítására minden valószínűség szerint annak az istenségnek a papjai voltak jogosultak, amelynek javára a fogadalmat

tették.⁷³⁽⁹²⁾ Nem lehet kétséges, hogy ezek az elvek Scarabantiá-ban is érvényesüléshez jutottak.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / VI.

VI.

Akad a Scarabantiá-ban talált köemlékek között több olyan, amelynek felirata öröklési viszonyra vonatkozó utalást tartalmaz. Ezek közül való Salvius Aebutius sírköve. A kövön a következő felirat áll:

Salvius / Aebutius / Sex(ti) f(ilius) / Pol(lia tribu) vet(eranus) leg(ionis) XV / an(norum) L. h(ic) s(itus) e(st) / L(ucius) Lucilius / heres fecit⁷⁴⁽⁹³⁾

Eszerint a sírkövet a Pollia tribus-ból való Salvius Aebutius, Sextus fia, a XV. légió kiszolgált katonája számára örököse Lucius Lucilius állította. A kő eredetét az I. századra lehet tenni.⁷⁵⁽⁹⁴⁾ Az örökhagyó neve és a Pollia tribus-ra utalás itáliai származásra mutat.⁷⁶⁽⁹⁵⁾ Nem tűnik ki a felirattól, hogy az elhunyt és az örökös között milyen kapcsolat volt, és hogy egyáltalában az öröklésnek az adott esetben mi volt az alapja. A nevek után ítélve, az elhunyt és örököse közt rokoni kapcsolat aligha állhatott fenn. Az öröklés alapjául tehát valószínűleg végrendelet szolgálhatott és talán az örökös nemcsak az elhunyt iránt érzett hála, hanem túl ezen egyenesen végrendelet – közelebbről végrendeletben foglalt meghagyás (modus)⁷⁷⁽⁹⁶⁾ – kötelezte arra, hogy az örökhagyó számára síremléket állítson.⁷⁸⁽⁹⁷⁾

Törvényes öröklésről van szó Firmia Scarabantina sírfeliratán:

Firmia L(ucii) f(ilia) / Scarabanti / na an(norum) XXXV / h(ic) s(ita) e(st) / Q(uintus) Caesarinus Iustus fil(ius) / h(eres) f(aciendum) c(uravit)⁷⁹⁽⁹⁸⁾

A sírkövet – mint a szövegből kitűnik – a 35 éves korában elhalt Firmia **139**Scarabantina, Lucius leánya állította. A gyermek szülője, tehát fiúnak az anyja után való öröklése megfelel a törvényes öröklés általános szabályának.⁸⁰⁽⁹⁹⁾ Figyelemre érdemes itt, hogy az elhunyt neve: Scarabantina kelta név,⁸¹⁽¹⁰⁰⁾ ami arra mutat, hogy viselője a bennszülött lakossághoz tartozhatott.

Érdekes esetre utal Marcus Vibius sírkövének felirata.⁸²⁽¹⁰¹⁾

M(arcus) Vibius / C(ai) f(ilius) Aniesis / vet(eranus) leg(ionis) XV / Apol(linaris) an(norum) XXC h(ic) s(itus) e(st) t(itulum) f(ieri) i(ussit) arbi / ter L(ucii) Larti / et T(iti) Mursi h(eredem)⁸³⁽¹⁰²⁾

A postapalota mögött volt régi ev. temető, alatta római temető (Gantner A. felvétele 1920 körül)

A sírkő a 80 éves korában elhalt Marcus Vibius, Caius fia az Apollinaris elnevezésű XV. légió veterán katonája részére készült és azt két örököse Lucius Lartius és Titius Mursius állíttatták fel, mégpedig az örökösödési osztály ügyében eljáró bíró határozata értelmében.

Nem tűnik ki a felirati szövegből, hogy a két örökös rokonsági kapcsolatban állott-e az elhunyt örökhagyóval és hogy ahhoz képest az öröklésre végrendelet alapján vagy a törvényes öröklés szabályai szerint került-e sor. Bizonyos azonban, hogy köztük öröklési osztályper (*actio familiae herciscundae*) volt. Az ilyen perekben ugyanis arbiter-nek kellett eljárnia, vagyis olyan bírónak, aki a fennforgó összes körülmények figyelembe vételével osztotta szét az örökösök közt a hagyatékot és szüntette meg az öröklés folytán köztük keletkezett vagyoni közösséget.⁸⁴⁽¹⁰³⁾

¹⁴⁰Az adott esetben a felirat ilyen arbiter-t említ, tehát az örökösök közt – függetlenül attól, hogy végrendelet vagy a törvényes öröklés szabályai szerint örökölték – a hagyatékot arbiter határozatával kellett megosztani. Külön figyelemre érdemes, hogy a bíró határozata szerint az örökösöknek az elhunyt részére síremléket kellett emelniük. Ez arra enged következtetést, hogy az örökhagyónak végrendelete volt, amelyben az örökösöktől a maga részére síremlék állítását kívánta. Az osztályperben eljáró bíró talán éppen erre tekintettel terjeszkedett ki határozatában a síremlékállítási kötelezettség kimondására is, amit a felirat említ.

Arról, hogy a hasonló természetű jogviták nem lehettek ritkák, a római jog forrásai is tanúskodnak. Ilyenkor – miképp a feliraton érintett esetben is – perrel lehetett a síremlékállítás kérdésében bírói döntést hozatni.⁸⁵⁽¹⁰⁴⁾

Említésre érdemes végül még az is, hogy a feliraton szereplő egyik örökös, Mursius – neve után ítélve – kelta származású bennszülött lehetett.⁸⁶⁽¹⁰⁵⁾ Ez viszont arra mutat, hogy az őslakosság körében ilyen különleges vitás kérdésekben is elfogadásra és alkalmazásra találtak a római jog szabályai.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / VII.

VII.

Nem lehet kétséges, hogy a Scarabantia-ban élő lakosság mindennapi élete, az ennek során kötött különféle ügyletei, sok olyan vitát idéztek fel, amelyeket az érdekelt feleknek egymással kölcsönös megegyezés útján rendezniök és lezárniök nem sikerült. Így itt – mint általában szerte a világon, minden időben és mindenütt – sokszor merülhetett fel annak szükségessége, hogy a vitát peres eljárás útján bírói hatóság döntse el. Bizonyítékul szolgálnak erre azok a rómaiakori köemlékek, amelyeknek feliratai bírói szervről tesznek említést.

Ilyen mindenekelőtt az a Silvanus emlékkő, amelyet Tiberius Iulius Quintilianus állíttatott helyre.⁸⁷⁽¹⁰⁶⁾ A megnevezett személy ugyanis a feliraton felsorolt különböző hivatalok mellett bírói tisztet is viselt, „duumvir iure dicundo” volt. Mint ismeretes, a római tartományi városokban, amilyen Scarabantia is volt, ezek a duumvir-ek a rendes peres eljárás körében a Rómában működő praetor-okéhoz (praetor urbanus) hasonló joghatóságot gyakoroltak. Joghatóságuk csupán a régi jogban gyökerező peres eljárásokra: a „legis actio”-kra, valamint az ünnepélyes jellegű jognyilatkozatok megtételénél való közreműködésre, az ún. „iurisdictio voluntaria”-ra (manumissio, emancipatio, in iure cessio) nem terjedt ki, amelyek intézése a tartományi helytartóra (proconsul) vagy a császár más képviselőjére (legatus) tartozott.⁸⁸⁽¹⁰⁷⁾

¹⁴¹Másik ilyen jellegű felirat Marcus Vibius síremlékén olvasható, amelyen öröklési osztályperben eljáró bíró (arbiter) határozatára van utalás.⁸⁹⁽¹⁰⁸⁾

Az ún. formuláris peres eljárás, amely a császárkor első századaiban általában a jogérvényesítés eszköze volt, tudvalevőleg az „in iure” és „in iudicio” eljárásra tagozódott. Az „in iure” eljárás az erre hivatott hatósági szerv, a praetor előtt folyt s ennek befejezésekképpen a praetor a formulát, azaz a keresetet (actio-t) megadta vagy megtagadta. Az „in iudicio” eljárást azután a praetor által kijelölt bíró vezette a megadott formulában foglalt előírások figyelembe vételével és a bizonyító eljárás lefolytatása után az ügyben ítéletet hozott. A bíró elnevezése „iudex” vagy „arbiter” volt aszerint, hogy a per tisztán jogi kérdésnek vagy bizonyos szakértelmet, illetőleg a méltányossági szempontok mérlegelését igénylő kérdésnek eldöntését célozta.⁹⁰⁽¹⁰⁹⁾

Az említett sírfeliratról az tűnik ki, hogy a peres eljárás római szabályai Scarabantia-ban is éltek s az ítéleteket az ott működő megfelelő hatósági szerv részéről megadott elvek alapul vételével, a jogviták természete szerint „iudex” vagy „arbiter” hozta meg. Öröklési perben, ha annak során az érdekelt felek közt osztályt kellett tenni, a vitának a szükséghez képest megfelelő becslés és a méltányosság érvényesítése útján belátása szerint való eldöntése „arbiter” kezében volt.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / Visky Károly: Adatok a római Scarabantia jogi életéről / VIII.

VIII.

Az ismeretett feliratok jogi vonatkozású adatai – mozaikszerűen összeállítva – bár töredékes, de mégis vázlatos tájékoztató képet adnak a scarabantiai jogi életről. A tájékoztatás a város jogi helyzetéről, a birodalom városai között elfoglalt helyéről, lakosainak jogállásáról, a szabadokról, rabszolgákról és felszabadítottokról, továbbá a családi és öröklési viszonyokról aránylag a legbővebb, ami természetes is, mert oltárkövekre és síremlékekre, amelyek maradványain a feliratok legnagyobb része olvasható, általában olyan tartalmú szövegeket véstek, amelyek efféle alkalmakkor szokásosak voltak. A mindennapi élet állandóan ismétlődő eseményeinek, a különféle forgalmi ügyleteknek megörökítése természetesen nem volt és nem is lehetett tárgya a köemlékek feliratainak. A mindennapi forgalmi élet ügyleteinek nyomát – bár nem lehet kétséges, hogy sűrűn előfordultak – éppen ezért a rómaikori kőfeliratokon csak elvétve, ritkán lehet felfedezni.

A feliratok alapján meg lehet azonban állapítani, hogy a személyi, családi és öröklési viszonyok tekintetében a scarabantiai lakosság a római magánjog szabályaihoz igazodott. Bár a magánjog többi ágaiba a scarabantiai feliratok alig engednek némi bepillantást, mégis fel kell tételni, hogy a római jogszabályok ezek területén is alkalmazásra találtak. Különösen így kellett ennek lennie a forgalom leggyakoribb ügyletei: az adásvétel, a csere, a bérlet, a haszonbérlet, a vállalkozási szerződés, a kölcsön, a haszonkölcsön, a letét, valamint az ezek alapján keletkezett jogviszonyok körében. De kétségkívül érvényesültek a római jogszabályok ezen túl a tulajdoni és a birtokviszonyok, a szolgáltatások és a különféle más idegen dologbeli jogokkal kapcsolatosan is.

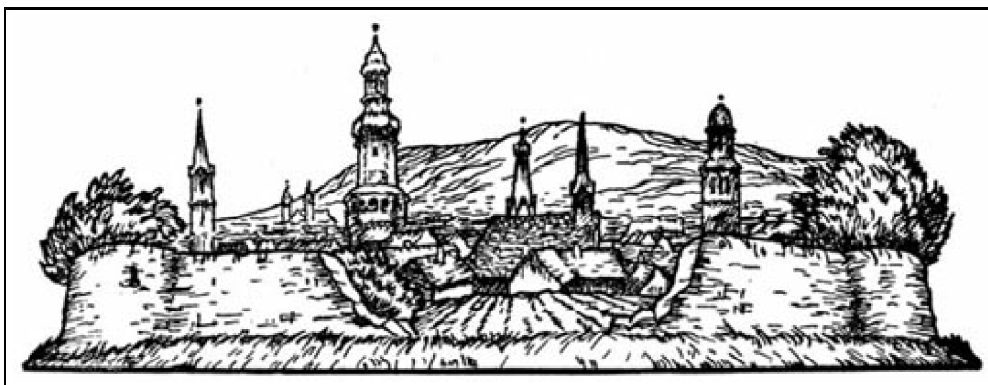
142 Alátámasztja mindezeket a feltevéseket az a körülmény, hogy Scarabantia lakosai annak folytán, hogy a város már az I. század második felétől kezdve római jogállású municipium-má lett, nagyjából római polgárok voltak. A római polgárok pedig – már csak az Ókorban uralkodó személyiségi elv folytán is – igyekeztek a saját joguk szerint élni.⁹¹⁽¹¹⁰⁾ Így volt ez nemcsak az itáliai eredetűek, hanem a birodalom más távoli részeiből ide települtek, valamint a boi őslakosság leszármazottai körében is, amint ezt a scarabantiai feliratos kövek adatai mutatják. Igen valószínű, hogy a római magánjog szabályaihoz alkalmazkodtak mindazok a szabadok is, akik nem bírtak római polgárjoggal. Ilyen következtetést engednek a közel levő másik dunai provinciában, Dáciában talált viaszostáblák, amelyekből az világlik ki, hogy ott a forgalmi élet jogügyleteinek lebonyolítása során a római formákhoz és a római jogszabályokhoz igazodtak.⁹²⁽¹¹¹⁾ Ha lehet, még általánosabbá válhatott a római magánjog alkalmazása a mindennapi életben akkor, amikor 212-ben a lex Antoniniana nyomán a birodalomnak csaknem minden szabad alattvalója római polgárrá lett.

Scarabantia köemlékeinek feltárása még korántsem fejeződött be. Az itt napvilágra került anyagot Aquincum, Intercisa, Brigetio vagy Savaria feliratos emlékeihez viszonyítva, nem lehet nagyra mondani. Ennek folytán a feliratok jogi vonatkozású adatai is hézagosabbak. Elég csak arra rámutatni, hogy míg az előbb említett helységek kőfeliratos anyagában kivétel nélkül bőven van adat a testületi életre, nevezetesen a római jogszabályoknak megfelelően működő collegium-okra, addig Scarabantiából egyetlen olyan feliratos kő sem került elő, amelyen collegium-ról lenne szó.

A scarabantiai kőfeliratok viszont – s ez nyilván a véletlen játéka – viszonylag sokkal épebb, tisztább, jobban olvasható állapotban vannak, mint a többi rómaikori településeinkből valók és itt-ott még olyan jogi vonatkozású adatot is szolgáltatnak, amilyen más helyről származó rómaikori kőfeliratainkon nem fordul elő. Ilyen pl. az egyik kővön a gyámság intézményének említése, vagy a másikon az örökösödési osztályperre utalás. Így a scarabantiai feliratos köemlékek – bár az azokban található jogi szempontból

érdekes utalások hézagok – a pannoniai feliratok jogi vonatkozású anyagát néhány értékes adattal bővítik.

A romanizáció – mint az elmondottakból meg lehet állapítani – megmutatkozott a jogi élet területén is és a római magánjogi szabályok széleskörű alkalmazásában nyilvánult. Ezek a szabályok elfogadásra találtak nemcsak az odaköltözött római telepések, hanem a bennszülött lakosság, illetőleg ennek leszármazottai körében is. A kőemlékek feliratainak sok minden egyéb mellett bizonyítékul szolgálnak arra, hogy a birodalom joga még a határhoz közel eső Scarabantiá-ban is milyen erőteljesen érvényesült, milyen szoros szálak fűzték ezt a várost Rómához és az akkoriban Európa nagyobb részét magában foglaló római birodalomhoz.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR.

---

143 HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Hiller István: A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának ünnepei Sopronban (1959)

Hiller István: A Tanácsköztársaság 40. évfordulójának ünnepei Sopronban (1959)

A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából Sopronban nagyszabású ünnepsorozatára került sor. Az ünnepek előkészületei már 1958 őszén megkezdődtek. Az 1919-es események, a Tanácsköztársaság rövid, de dicső történetének felelevenítésére, a soproni dokumentumok felkutatására nagyarányú és széleskörű mozgalom indult meg. Ez a munka nehezebb volt, mint ahogy azt a munkára önként vállalkozók – pedagógusok, diákok, úttörők – először gondolták. Az ellenforradalmi évtizedekben ugyanis üldözés és meghurcoltatás lett osztályrésze azoknak is, akik a Tanácsköztársaság emlékét valamilyen formában – akár fényképek, akár jelvények, vagy más dokumentumok elrejtésével, illetőleg megőrzésével ápolni merték. Mindennek ellenére – mint ahogy a későbbiekben láthatjuk majd – a hosszú hónapokig tartó kutató-munka szép eredményeket hozott. Sok olyan emlék került elő, amelyet rég elveszettnek lehetett hinni. Ebben a kutató-munkában, majd a különféle rendezvények megszervezésében,

kiállítás rendezésben, egyszóval az ünnepségsorozat létrehozásában az egyetemi és főiskolai MSZMP és KISZ Szervezet, valamint a Városi Pártbizottság irányításával az Erdőmérnöki Főiskola oroszánrész vállalt.

Az ünnepségsorozat 1959. március 20-án délután Bors László író, a Tanácsköztársaság soproni vádbiztosa és Entzbruder Dezső tanító, a Tanácsköztársaság soproni teljhatalmú katonai népbiztosa gyászünnepével kezdődött meg. E két fiatal harcost a proletárdiktatúra leverése után Szombathely közelében megölték és Szombathelyen temették el. A Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója alkalmából hamvaikat hazaszállították Sopronba. A gyász-szertartás a Sztálin téren Kellner Sándornak, a Tanácsköztársaság soproni népbiztosának emlékművénél folyt le. A két koporsót a szobor talpazatánál helyezték el, két oldalt hatalmas kandaláberek égtek. A gyászünnepélyen részt vett Bors László özvegye, valamint két öccse, Pál, a Vörös Hadsereg soproni alakulatának egykori politikai biztosa és András, aki 1919-ben a Kommunista Ifjúság Szövetséget hozta létre városunkban, továbbá Entzbruder két húga és egyik öccse. Rajtuk kívül részt vettek a Párt, a Tanács és a tömegszervezetek képviselői, a munkásárság zászlóalja, az egyetem és főiskola professzorai, oktatói, dolgozói és hallgatói, az iskolák tanárai és tanulói, az üzemek, intézmények, hivatalok dolgozói. Az emlékmű körül több ezer ember szorongott. A ravatal előtt Simon János a Hazafias Népfront Városi Bizottsága nevében búcsúzott a két mártírtól. Elvhűségüket, szilárd, megingathatatlan kommunista meggyőződésüket, bátorságukat és harcos kiállásukat példaként állította a fiatalság elé. Majd a Magyar Újságírók Szövetsége nevében Lónyai Sándor, a Pedagógus Szakszervezet nevében Kovács Zsigmond, a Kisalföld szerkesztősége nevében Polgár Miklós emlékezett meg a két vértanúról. A munkásárszinduló hangjai mellett indult el a temetési menet a Szt. Mihály temetőbe, ahol Németh Ferenc a 19-es kommunisták nevében búcsúzott volt harcostársaitól. A dízsírhelyek sorában kijelölt pihenőhelyüket több mint száz vörös koszorú borította.

Ugyancsak március 20-án, este 7 órakor a Petőfi Színházban díszünnepséget tartottak a Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulója tiszteletére. Ezen Zárai Károly, az MSZMP városi titkára mondott ünnepi beszédet. A 19-es veteránok nevében Bors András szólalt fel. A díszünnepség után az Erdőmérnöki Főiskola KISZ Szervezetének kultúr csoportja bemutatta Sándor Kálmán Harag napja c. háromfelvonásos drámáját. Az előadás megérdemelt sikert aratott.

Március 21-én, szombaton 10 órakor az Erdőmérnöki Főiskola és a Nehézipari Műszaki Egyetem Bányász és Földmérőmérnöki Karának professzorai, oktatói, dolgozói és hallgatói ünnepi megemlékezésen vettek részt az Ady Endre Kultúrház nagytermében. Az ünnepi beszédet Csikós György egy. docens, a Marxizmus-leninizmus tanszék akkori vezetője tartotta. Csikós György tömör, kerek beszédben méltatta a magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának körülményeit, annak elkerülhetetlen történelmi szükségességét, nagy nemzetközi hatását, intézkedéseinek, törvényeinek demokratizmusát. Kitért a nemzetközi reakció összeesküvésére, összefonódására a hazai reakcióval, melynek eredményeként a fiatal magyar proletárállam a túlerővel szemben vereséget szenvedett. Az előadó tisztelettel adózott a proletárdiktatúra megdöntése után a tisztí különítmények által meghurcolt, börtönbe vetett és kivégzett mártíroknak. Az ünnepi megemlékezés után az előadás hallgatósága részt vett a Sztálin téri Kellner Sándor emlékmű koszorúzási ünnepségén.

Délután 3 órakor került sor az ünnepségek legkiemelkedőbb eseményére, a „Tanácsköztársaság művelődéspolitikája” c. kiállítás megnyitására a festőteremben. A kiállítást Gunda Mihály egy. adjunktus, az MSZMP egyetemi és főiskolai szervezetének akkori titkár helyettese nyitotta meg. A terem zsúfolásig megtelt a megnyitás időpontjára. A kiállítás előkészületeit az Erdőmérnöki Főiskola Könyvtára Dr. Szabó István irányításával már 1958 októberében megkezdte. A kiállítás anyagát hosszú kutató munkával és nagy fáradtsággal lehetett csak összeállítani. Kutatómunka folyt Budapesten az MSZMP Párttörténeti

Intézetében, a Legújabbkori Történeti Múzeumban, Országgyűlési Könyvtárban, a soproni Állami Levéltárban, a soproni Liszt Ferenc Múzeumban és magánosoknál. A már említett okoknál fogva az anyag felkutatása főleg soproni vonatkozásban igen nehéz volt. Ennek ellenére a kiállítás – mint ahogy azt részleteiben majd látni fogjuk – országos és soproni vonatkozású dokumentumokat mutatott be. Különösen nagy meglepedést váltott ki az, hogy az egykori selmeci Bányászati- és Erdészeti Főiskola átköltözésének története, a hallgatóság harcokban való részvétele a proletariátus oldalán, végre hiteles képet nyert.

A festőterem mindkét helyiségét megtöltötte a kiállítás anyaga. A táblók elhelyezési sorrendben a következők voltak: 1. A KMP megalakulása, harc a proletariátus diktatúrájáért. 2. A Tanácsköztársaság kikiáltása 1919. márc. 21. 3. A Tanácsköztársaság gazdaság- és szociálpolitikája. 4. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája I. 5. A Tanácsköztársaság kultúrpolitikája II. 6. A Magyarországi Vörös Hadsereg és harcai. 7. Diákok a forradalom védelmében. 8. Népművelés a Tanácsköztársaságban. 9. Könyvárak a Tanácsköztársaságban. 10. Marx-Engels munkásegyetem. 11. A Magyar Ifjómunkás Mozgalom 1919-ben. 12. Diákszociális ügyek a Tanácsköztársaságban. 13. A Tanácsköztársaság küzdelme a prostitúció és az alkoholizmus ellen. 14. A Tanácsköztársaság soproni vezetői. 15. A Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola áthelyezése Selmezbányáról Sopronba. 16. A Sopronba került Főiskola elhelyezési nehézségei. 17. A Főiskola berendezése Sopronban. 18. A Soproni Direktórium a Főiskoláért. 19. A Főiskola hallgatói a Vörös Hadseregben. 20. A Főiskola diákszociális ügyei. 21. A Főiskola Ifjómunkás Szervezete. 22. Vörös május elseje, Sopron 1919. 23. A Tanácsköztársaság megdöntése. 24. Maradékáltalánul valóra váltjuk, amit 1919 [145](#)elkezdett. I. 25. Maradékáltalánul valóra váltjuk, amit 1919 elkezdett. II.

Az első tábla a „Vörös Újság”, a „Sopronvármegye” c. lapok és a Kommunisták Magyarországi Pártjának belépési nyilatkozatát, valamint tagsági jegyének fényképmásolatát tartalmazza. A tábla mutatja azt is, hogy a Kommunista Párt megalakulásával új szakasz kezdődött a magyar munkásmozgalom és egyben a magyar nép történetében. Láthatjuk, hogy miként indultak a magyar munkásosztály erői az újonnan alakult Kommunista Párt vezetésével harcban, hogy a polgári demokratikus forradalmat szocialista forradalommá fejlesszék tovább. Az ellenforradalom 1919 februárjában fegyveresen akarta a kommunista mozgalmat letörni, de ez a kísérlet az ellenkezőjébe csapott át és csak gyorsította az események menetét. A második tábla a Magyarországi Szocialista Szövetséges Tanácsköztársaság alkotmányának 1. és 10. §-át tartalmazza, valamint bemutatja Károlyi Mihály „Magyarország népéhez” c. röpiratát, a Forradalmi Kormányzótanács „Mindenkihez” c. felhívását és a proletárdiktatúra első, „A nép uralkodik” címfeliratú röplapját. A másik táblán Sterbencz Károly színes grafikáját láthatjuk, amely a munkásosztály hatalmát jelképezi. Itt láthatjuk még Hevesi Gyulának, a szociális termelés népbiztosának és Varga Jenőnek, a Népgazdasági Tanács elnökének – népbiztosnak – fényképét, továbbá műveik – Hevesi: A Kommunista világforradalom műszaki és gazdasági szükségszerűsége, Varga: Munkásigazgatás. A termelőbiztos, a munkástanács és a szakszervezet feladatairól – címlapját, valamint a Szociális termelés c. lap két számát.

Bors László és Entzbruder Dezső temetése, 1959. márc. (Adorján Attila felvétele)

Két tablón az iskolák államosításának Szamuely Tibor aláírásával ellátott eredeti rendeletét láthatjuk fényképmásolatban. Megismerkedhetünk a Tanácsköztársaság ifjúságpolitikájával is. A „Diákelvtársaink! Egyetemi hallgatók!” című plakáton a következőket olvashatjuk: „A proletariátus diktatúrája kétszeres szeretettel öleli keblére azokat a diák elvtársakat, akik proletártestvéreik szellemi fölszabadításának magasztos és nehéz munkájában részt venni kívánnak.” Érdekessége a tablónak egy német nyelvű plakát, melyet Sopronban a „Der Landesverband der Kommunistischen Jungarbeiter Deutschwestungarns” adott ki. 146A plakáton többek között a következő sorokat találjuk: „Wir sind von Feinden umgeben, und jetzt brauchen wir dringend von wirklich revolutionärem Geiste durchdrungene, physisch und hauptsächlich moralisch starke Proletarier! Brüder! Für unsere erste Pflicht hielten wir es, Euch aus dieser geistigen Finsternis, in der Euch der Kapitalismus gefangen hielt, emporzuheben, indem wir Euch eine Organisation gaben. Wissen ist Macht! Wir haben erreicht, dass im hiesigen Theater wöchentlich eine Jungarbeiter-Vorstellung stattfindet, und zwar werden dies keine Kindermärchen sein, sondern klassische Stücke, wie Schauspiele, Dramen, Operetten wird man Euch zeigen. Damit dies für Euch alle erreichbar sei, wird der Preis einer Karte mit 1 Krone festgestellt.”

A tablók kitérnek a Közoktatásügyi Népbiztosság számos intézkedésére, melyekben korlátlan lehetőségeket nyitott meg a tanulni vágyó munkás- és parasztfiatalok előtt. A hatalmuktól megfosztott kizsákmányoló osztályok az országra törő imperialista seregek oldalára álltak, nyílt hazaárulók lettek, kémtevékenységet folytattak az ellenség javára és ellenforradalmi aknamunkát a szocialista Magyarország ellen. A kommunisták és baloldali szocialisták forradalmi honvédő háborúba hívták a munkásosztályt, a dolgozó

parasztságot és minden hazafit a nép szocialista vívmányainak, szabadságának és függetlenségének védelmére. Ezt a harcot mutatja be országos viszonylatban a hatodik tabló. A következő tabló a diákok szerepét domborítja ki a forradalom védelmében. A Tanácsköztársaság Közoktatásügyi Népbiztossága az iskolai oktatás megreformálása mellett igen nagy gondot fordított az iskolán kívüli népművelésre. Az írni-olvasni nemtudás leküzdésére szerte az országban tanfolyamokat szervezett, a köztulajdonba vett műkincsekből állandó kiállítást rendezett. A múzeumok minden nap délelőtt-délután nyitva voltak, hogy a dolgozók munkájuk után ott is gyarapíthassák ismereteiket és szórakozást találjanak. Ezt mutatja számos felragasztott plakáton, hirdetésményen a hetedik tabló.

A további 15 tablóból 9 soproni vonatkozású. Ezek leginkább a Bánya- Kohó- és Erdőmérnöki Főiskola diákszociális ügyeivel, Ifjómunkás Szervezetével, a hallgatók részvételével a Vörös Hadseregben, a Soproni Direktórium munkájával, május elseje megünneplésével foglalkoznak. A Tanácsköztársaság megdöntését egy tabló mutatja be, kettő pedig azt, hogyan váltak valóra népi demokráciánkban a proletárdiktatúra célkitűzései. A tablókon kívül 16 üvegtárló, eredeti plakátok, jelvények és dokumentumok tették hitelessé a kiállítást. Megrendezéséért és sikeréért elsősorban Szabó Istvánt, az Erdőmérnöki Főiskola könyvtárának vezetőjét illeti elismerés, de elismerés hangján kell szólnunk Sterbenz Károly grafikus valóban művészi munkájáról is, aki fáradhatatlanul és szívvel készítette el a tablók rajz- és grafikumunkáit. A sikert nagyban elősegítették a Főiskola marxizmus-leninizmus tanszékének oktatói és a Városi Pártbizottság munkatársai. Ki kell még emelnünk az Erdőmérnöki Főiskola fotólaboratóriumának áldozatkész munkatársait, akik többszáz nagyméretű reprodukció elkészítését vállalták.

Március 22-én délelőtt 9 órakor került sor a KISZ Főiskolai Szervezete Művelődési Házának felavatására és névadó ünnepségére. A művelődési házat kettős ünnepen adták át rendeltetésének. E napon ünnepelte ugyanis a KISZ fennállásának második évfordulóját is. A Művelődési Házat Bors Lászlóról nevezték el. A megható ünnepségen jelen volt Bors özvegye és két fivére is. Az Erdészeti Főigazgatóság nevében Mosonyi István adta át az épületet Gál János egyetemi docensnek, az Erdőmérnöki Főiskola akkori igazgatóhelyettesének.

Ugyancsak március 22-én délelőtt 1 órakor avatták fel a Széchenyi téren a munkásmozgalom soproni mártírjainak emlékművét, amely a következő szöveget tartalmazza: „A munkásmozgalom soproni mártírjainak emlékére. Kellner Sándor 1919, Entzbruder Dezső 1919, Bors László 1919, Knapp Gábor 1919, Salzberger Sándor 1919, Takács Sándor 1919, Ferenczy János 1944, Pintér István 1944, Schlar Ede 1944, Németh György 1944, Molnár János 1944, Jankovich Pál 1944, Bencze Alajos 1944, Hlavati József 1944, Wetzler András 1944, Pratscher Lajos 1944. Sopron város dolgozói 1959. III. 21.”

147A főiskolai KISZ Bors László Művelődési Háza (Torma J. felvétele)

A főiskolai KISZ Bors László Művelődési Házának előcsarnoka (Diebold K. felvétele)

A Bors László Művelődési Házban és a Hunyadi utcai sportpályán március 22-én délután 3 órától a főiskolai sportkör bemutatót tartott. A KISZ Főiskolai és Egyetemi Szervezete este 7 órakor a Bors László Művelődési Házban megrendezte [148](#) az idős kommunisták és főiskolai hallgatók találkozóját.

A 40 éves jubileum tiszteletére a Nehézipari Műszaki Egyetem Bányamérnöki és Földmérőmérnöki Kara március 19-én és 20-án az Ady Endre Kultúrház nagytermében, az Erdőmérnöki Főiskola pedig március 23-án és 24-én a Bors László Művelődési Házban tartotta meg tudományos ülészakát.

A Nehézipari Egyetem ülészakán a következő előadások hangzottak el:

Kertész István: Az első magyar proletárdiktatúra Sopronban. Zambó János: Nagyteljesítményű aknák telepítése. Boldizsár Tibor: A zobáki és hosszúhetényi aknák légellenállásának meghatározása modellkísérlet alapján. Gyulay Zoltán: Tudományos kutatás a kőolajtermelésben. Kiessling G.: (Freiberg) A levelezőoktatás a felsőfokú oktatási reform szemszögéből. (Német nyelven.) Tarján Gusztáv: A hidrociklon elméleti kérdéseivel kapcsolatos vizsgálatok. Falk Richárd: Rezgő csőszivattyú, egy új mélyszivattyú. Vendel Miklós: A szűrési elv és néhány teleptani vonatkozása. Hazay István: A kiegyenlítés mechanikai elvei. Tárczy-Hornoch Antal: Egy egyszerű meridiánkereső. Csókás János: Metán gázkoncentráció regisztráló berendezés. A fent említett előadásokon kívül tudományos diákköri beszámolók

is elhangzottak.

Az Erdőmérnöki Főiskola tudományos ülészekén az előadások a következők voltak: Zernik István: A magyar Tanácsköztársaság tapasztalatai a nemzetközi munkásmozgalom számára. Pályadíjas főiskolai hallgató: Az ifjúság szerepe a Tanácsköztársaság idején Haracsi Lajos: A biológiai faállományszerkezet.

Somkuti Elemér: Nemzetközi együttműködés a szocialista országok erdőgazdálkodásában. Reményfi László (akkor V. é. emh.): Földgátak alkalmazása a vízmosáskötési munkákban. Gál János: A nyárfa szerepe a fásításokban. Pályadíjas főiskolai hallgató: A KIMSZ megalakulása és tevékenysége a Tanácsköztársaság ideje alatt és után. Szabó Dénes: A keretfűrészek teljesítménynövelésének egyes kérdései. Göndöcs Imre (akkor V. é. emh.): A dugványvastagság befolyása a fűzveszőtermelésre. Szántó Gábor (akkor V. é. emh.): A gépi fagyártmánytermelés anyagtakarékossági jelentősége az erdőgazdaságban.

Az ünnepségsorozat befejezéseként március 24-én este 8 órakor a KISZ Egyetemi és Főiskolai Szervezete a Bors László Művelődési Házban klubestet rendezett. A Magyar Tanácsköztársaság kikiáltásának 40. évfordulóját tehát Sopronban történelmi szerepéhez méltóan ünnepelték meg. Az utódok bebizonyították, hogy valóra váltották és váltják mindazt, amit 1919 elkezdett.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Péter László: Bors László költői fogadtatása

Péter László: Bors László költői fogadtatása

A testvér, egyben életrajzíró, mértéktartó elfogulatlansággal állapítja meg *Bors* Lászlóról, hogy irodalmi hagyatéka voltaképpen: torzó.¹⁽¹¹²⁾ Így igaz. Nem is lehetett másképpen, hiszen fiatal életének költői kísérletei az első szárnypróbálgatást jelentették csupán, s a tragikus halál meggátolta abban, hogy lírájának frissen szüretelt, még forrásban levő mustja egyéni ízű, sajátos zamatú aszúvá érlelődjék.

Versei elsősorban *A Hét* lapjain és különféle, jórészt vidéki újságok hasábjain jelentek meg. Egyetlen verseskötete, az 1918 elején Újvidéken, az *Újvidéki Hírlap* kiadásában megjelent *Sziv és száj* sem keltett országos figyelmet a fiatal költő iránt.²⁽¹¹³⁾ Elsősorban verseinek fóruma, ¹⁴⁹*A Hét* figyelt föl kötetére, s ezenkívül néhány vidéki lap. Két szegedi újság is írt az ifjú költő bemutatkozó versgyűjteményéről, s bizonyára nem véletlen, melyik kettő.

Juhász Gyula, az akkor már országos nevű poéta, majdnem egy esztendei betegeskedés, súlyos melankólia után, éppen a kötet megjelenését követő napokban, 1918 február végén kezdett el ismét dolgozni, írni, s lett újból a *Szeged és Vidéke* munkatársa. Első cikkeinek egyike volt éppen ez a kis ismertetés, amely bár névtelenül jelent meg a lapban, de stílusából és mondanivalójából kitetszően kétségtelenül az övé.

1916 januárjától májusáig Bors László is a *Szeged és Vidéke* munkatársa volt.³⁽¹¹⁴⁾ Bors András is említi, hogy bátyja szegedi tartózkodása idején egy redakcióban dolgozott Juhász Gyulával, s a szegedi írók, költők – köztük Juhász – hamarosan megszerették.⁴⁽¹¹⁵⁾ Bár Juhász Gyula ebben az időben a makói gimnázium tanára volt, s év közben Makón tartózkodott, az állítás lényegében igaz lehet, hiszen a költő hetenként-kéthetenként hazatért szülővárosába, s a szünnapokat, vakációs időszakokat (pl. a húsvéti szünetet) mindig Szegeden töltötte. Ilyenkor első útjainak egyike a szerkesztőségekbe, elsősorban a *Szeged és Vidéke* szerkesztőségébe vezetett, nem ritkán cikket is írt, mert a nyári szünidőkben ennek a lapnak volt

rendszeres munkatársa, egészen 1918 júniusáig. A szerkesztőségben is, a Kass-vendéglő fehér asztalánál is találkozhattak tehát, s egészen bizonyos, hogy Juhász – aki mindig szerette a fiatal írókat, költőket, támogatta, „fölfedezte” őket (József Attila pályakezdése csak a legközismertebb példa, de sorolhatnám a neveket Reményi Józseftől kezdve Nagyfalusi Jenőn át Berczeli Anzelm Károlyig!) – megkedvelte a fiatal újságírókat, akiben becsülte a költői talentumot.

A *Szegedi Naplónak* ugyanebben az időben Móra Ferenc a szerkesztője, s stíluskritikai megfontolások alapján és bizonyos tartalmi jegyekből arra következtetünk: ő a lap névtelen kritikájának is a szerzője.⁵⁽¹¹⁶⁾

A többi ismertetés szerzőjéről nem tudunk. A *Hét* kritikusa elég jószemű bírál lehetett. Valószínűleg egy a szerzője a verskötettről írott bírálatnak és a Richly Rezsővel közösen kiadott novelláskötetről szóló kritikának is.

De beszéljenek maguk a kritikák, Bors László irodalomtörténeti sorsának, írói-költői fogadtatásának dokumentumai. Bizonyítsák, hogy Bors Lászlóval a magyar líra ígéretes tehetsége pusztult el a fehérterror bosszúszomja miatt.⁶⁽¹¹⁷⁾ Költői értékeit a magyar irodalom két olyan jeles íróművésze örökölte meg, akiknek ítélete elfogulatlan és őszinte: Juhász Gyula és Móra Ferenc.

Ebben az első verseskötönyvében a rajongás és kiábrándultság bizarr és fanyar hangjait hallatja ez az igen talentumos fiatal lírikus. Mindig visszatérő témái a szürke Vidék és az izzó Szerelem. A versei pogány sóhajok és pogány imádságok, amelyeket a vidéki redakciók robotosa zeng nagy városok és nagy nők felé. Mintha a fiatal Ady első öntudatos hangját hallanánk, de mindjárt hozzátesszük, hogy Bors Lászlónak van saját mondanivalója. Egy lázas, meghasonlott fiatalság keresi ezekben a versekben az új életet, a megváltó igét és meg nem találja. A nincstelenség és a hontalanság romantikájának ábrándjait lamentálják Bors László keserű strófái, az előkelő élet honvágya sír az ifjú költőben. Néhol a póz és pátosz elragadja és őszintesége nyersséggé válik, de bizonyos, hogy olyan poeta szól hozzánk e kis könyvnek minden lapján, akire figyelni kell, akit számon tartani illik. A szokatlanul szókimondó prózai előszó, Levél Szép Ernőhöz, azt mutatja, amit különben egyéb cikkei is éreztetnek, hogy a *Szív és száj* fiatal és érdekes költője a szépprózában is jelentős dolgokat fog még hozni az új magyar irodalom kedvelőinek. Bors László versei Újvidéken ¹⁵⁰jelentek meg és három koronáért kaphatók.

Juhász Gyula

Szeged és Vidéke, 1918. február 28. 4. l.

A romantikus versek logikus és legvégső kifejlései: Bors László versei, olyanok, mintha túl szimbolizmuson, érzéki lírán, új romantika fejlődött volna, de egyedülvalóbb, egyénibb és fiziológiaibb, mint az előző. A könyvecske igaz és emberi dokumentum s ha lehet is az ifjúkori vergődésről tökéletesebb és zengőbb verseket írni, igazabbakat aligha. Bors trubadúr és platonikus, lelke legmélyén nemcsak játszik az étellel, de ebben a minden oldalra forgatható életben öröme telik, jólesik szenvednie s a csupán látszólagos ellentétekből átmenetnélküli élességgel ugrana tovább. Csak nem megalkudni, nem kompromisszumot kötni az étellel, inkább mindent versé stilizálni:

*Nem tudta mi a lényeg,
de izgatták a tények,
csak lelke volt, nem teste,
mégis sírt minden este.*

S ebben a mindent verssé formálásban értékül látjuk a körülötte nyüzsgő élet primitív, fény nélküli visszaadását, minden megkötöttségtől mentes harmóniáját és azt, hogy ha önmagának tükréül verseit használja is fel, mégis új értékeket tud benne ragyogtatni. A könyvecske igénytelen s tragikusan egyszerű külsejű. A költő intellektusa különb köntöst érdemelt volna. Ma még proletárköltészetet sem lehet így népszerűsíteni. De a vidék s még hozzá Újvidék, – úgy látszik – nem alkalmas hely őszinte lírára.

Névtelen

A Hét, 1918. március 24. 187. l.

Bors László a háború alatt rövid ideig a szegedi sajtó munkása volt, riport után kóválygott a városháza folyosóin és tündérszigetek illatán kábult el a kávéházak hajnali bűzében. Azóta talán a negyedik stációjánál tart már a fiatal vidéki költők keresztútjának, szerencsére sokkal izmosabb talentum, semhogy összeroskadna az újságcsinálás keresztje alatt. S ha igen, arccal akkor is az ég felé néz, amelynek aranyfényű csillagaiban a tavasz, az ifjúság, a szerelem szikrázik, álmok nagyszerű ígérete. Kis bádopohár a Bors László könyve – kiállításában kétségbeesetten primitív – de az itálnak, amely ma még habosan és sok meghiggadtságnál többet érő zavarosságban forr benne, néhány csöppje sokáig szívünkben hagyja az ízt. Azt hisszük, fogjuk még aranykehelyben is kapni azt a tiszta költészetet, amelyből a *Drámai szende*, a *Hónapos szoba*, a *Spleen*, a *Csillagnéző*, a *Tempora mutantur*, s a *Till Eulenspiegel* való, – de Bors Lászlónak az aligha lesz olyan kedves, mint ez a beszerzési könyv formájú kis füzet, amely kincses ifjúságát rejti magában.

Móra Ferenc

Szegedi Napló, 1918. március 31. 11. l.

Bors László versei. Bors László fiatal ember, ez minden versén meglátszik; de meglátszik az is, hogy árnyával is küzdő, forrongó tehetség, akinek éppen e forrongása bizonyosága az erőnek. A fiatalság szertelenségeit le fogja vetközni, meg fogja találni a tisztább kifejezésmódot: főzetéből ízítve, bizalommal nézünk jövője elé. A kis füzet az Újvidéki Hírlap nyomdavidálatának kiadásában jelent meg.

Névtelen

Nagyvárad, 1918. márc. 31. 10. l.

Pókok és szerelmek. E furcsa címmel novellás kötet jelent meg, melynek Bors László és Richly Rezső a szerzői. Két író novellái egy kötetben: mindenesetre szokatlan, különös. Arra már számos előkelő példa volt, – élükön a Goncourt-testvérekkel – hogy két író közösen írjon egy regényt, vagy egy drámát, de két író külön-külön megírt novelláival tölteni meg egy kötetet – ez sajátos ökonómiája miatt – úgy látszik – háborús különlegesség és akkor nem illik rajta fennakadni. Bors László új, egyéni, szegélytelen csapáson indul útnak a novellaírás terén. Groteszk, szomorú, regényes, bizarr, álmatag és cinikus egyszerre, egy írásában. Mindezt erősen zubogó lírai természetével lehet magyarázni, mely (*A Hét* olvasói előtt is ismeretes) nemes líra verseiben kereken, színesen és kiforrottabban jut érvényre. A novella területén lírája sajátos, sokoldalú, nyugtalan, szagatott színű hangot ad. Tűnő reflexiók, felvillanó ötletek, lüktető forrongások, sietős szeszélyek, lankadt hangulatok, fura hasonlatok, színes szófüzerek tarkállanak az elbeszélés keretében, mely legtöbbször még sápadt történetet is zár magába. Ezen az egyéni indulatoktól vezetett úton nem lehet nagy és emelkedő utat megtenni, mégis elismeréssel kell fogadnunk Bors László merész, őszinte, lírai elindulását, mert törekvése művészi és közvetlen. – Richly Rezső nyugodt, szerény

jelenség. Embereket fest, stilizált alakok csendes rajzára törekszik és szelíd regényességgel szövi történetét. Kevés benne az éleslátás, nem keresi, elemzi, részletezi a valót, alakjai lengék, finomkodók, túlzottan romantikusok, azonban mindegyikben van harmónia, melegség, gondos megtervezés. Írásaiban több a lágyság, az igénytelenség, mint a tárgyilagos elbeszélő művészet, a nagyvonalúságot, a biztos elbeszélő erőt finomkodó érzés- és hangulatfoltokkal, méla, szerény, rokonszenves írásmodorával akarta helyettesíteni, s ez a szándék a sánta órásság, a szerelmes diák vagy a falura utazó férfiú történetében szépen, lágyan és ügyesen sikerül. A két különböző színezetű szerző közös könyve Sopronban jelent meg.

Névtelen

A Hét, 1918. június 23. 395–396. l.

151 Bors László emlékére

Nyugtalan, kóbor lélek volt, egy kései lantos diák, aki városról-városra járt, sorstól üzötten, nincstelen Till Eulenspiegelként, mindig terelve, mindig szerelmes szívvel, vágyakkal telin, égve a nőkért, mindenkiért, kallódva és nyomorogva: ez volt Bors László. Azt hitte, hogy neki kell megírnia a magyar vidék regényét, Török Gyulánál jobban és teljesebben, s eközben díjnokoskodott, lehetetlen kis fészkek szerkesztőségeiben robotolt, riporterkedett, csak álmai voltak szépek, királyiak. Ezek hitették, vigasztalták őt mindenütt, Kolozsvárott és Újvidéken, Aradon és Sopronban, mindenfelé, amerre vetette a végzet. Byron akart lenni és kis vidéki lapokba írt nagy eposzok helyett mindent, verset, prózát, cikket, novellát, ami éppen kellett. Az „Erdélyi Szemlében” régebben sokat írt, értékes, pompás írásokat, mert buzgott benne az erő, a líra, de lassan-lassan egyre jobban elfulladt a vergődésben, s még később is gyakran be-betoppantak a levelei közénk. Újvidéken egy verses kötetet is megjelentetett, „Szív és száj” címmel, nyomorult formában, hozzá, tehetségéhez nem illő szegénységben; Sopronban Richly Rezsővel együtt pedig egy novellás kötetet adott ki „Pókok és szerelmek” címen. De még ekkor sem értékelték őt igazán. Pedig a Hét sűrűn adta a verseit. De hiába, a szívét, jószágos, bolondos gyerekszívét, a könnyelműt, a vértől zaklatottat, a nőkért sóvárgót nem értették. S ez a megnemértettség belekergette őt mindenbe, futott ide-oda, jóba, rosszba, míg most könyörtelen ütással rátiport a Sors. Szegény fiú!... Be mást érdemelt volna, be mást... De talán a Halál jó lesz hozzá, álomba dédelgeti, kincses, gyönyörű álomba.

(w. gy.)

Walter Gyula

Megjelent: az Erdélyi Szemle irodalmi folyóirat 1919. október 12-i számában.

Memoire: Egy fiatal poéta halálához

Alerionom, amikor annyi költőlélek szállt a sírba, a napokban meghalt egy fiatalember, aki poéta volt: bolondos és szertelen, ez volt az átka, ez kísérte végig a fiatal életét és ez vezette hamarabb a sírba, mint sokan remélték. Mert ő, ő fatálisan tudta, hogy az élete rövid arasznyira szabatott s alig pár lusztrumot fog végigszenvedni. Alerionom, engedje meg, hogy erről a fiatal poétáról is mondjak egyetmást magának.

Mindent teljesedetlenül hagyott maga után, szegény halottunk, itthagya álmait, hogy most az örök álmok honába térjen, itthagya a Nőt, akik pedig olyan sokan voltak előtte, de ő mégis csak Egyért tudott érezni, hinni, remélni, egyért, s talán ez az egy vitte a Végzethez oly hamar közel.

Mert higgye, vannak még, akiknek életét egy nő is, nagyon furcsává tudja tenni. Ezért az egy nőért hagyta

itt vágyait, amik piszkos kis vidéki vársok sártengerébe fulladtak, holott nagy Óceánok habjain akarta ringatni terveit jachtját, itt hagyott egypár rokon-embert, akik sokat gondoltak rá s akik szerették volna megváltani elhagyatottságát és szerettek volna derék, jőpénzű spieszbürgert csinálni belőle. Mindent itt hagyott talán azért az egy nőért, akit pedig látja, magával szeretett volna vinni, akihez az életét kötötte, de aki mégis elpártolt tőle.

Bozontosfejű, széles nyakkendőjű, konvenciókba beletörődni nem tudó ember volt, egy darab költő romantika a múlt századból, aki azt akarta, hogy a lelkéért; a melegen érző szívéért szeressék. De higgye el, az emberek sohasem a lelkükért szeretik embertársaikat, hanem mindig a külsőért. Ezért utálta ezt a mai világot, a múlté maradt s élte donkisott életét, amíg be nem fejezték azt.

Nagy koncepciókat hordott kis tarsolyában, sokan szerették ezért a nagyok közül is, s mert nem tudta valóra teljesíteni egyetlen tervét sem, azért lett ellensége mindennek, mindenkinek, embernek, barátnak, társadalomnak, amely ellen fellázadt, s amely aztán tragikusan megbüntette.

Szegény fiatal Barátom, annyi küzdése után most pihenőre lel, pihenjen nyugodtan, s én arra gondolok, hogyha bármit csinált volna, halhatatlanul nagyot is, akkor is éppen odáig érkezne, odáig... Hiszen Ady Endre, Haekkel és Andrejev Leonid is éppen úgy a végső céljig érkezett, s ki tehet róla, hogy a jövő monumentális csarnokának csak egy kis pillére volt, nem oszlopperendája.

Pedig biztosan azt hitte, szegény Bors László, hogy valamikor igen nagy ember lesz, ahogy valamikor büszke lesz rá egy nő, hogy nő. Nem így lett. Vajon – mit gondol, Alerionom – gondol-e most rá a Nő, s hogy érdemes-e egy nőért feltenni egész életünket a kockatáblára? Vajon érdemes-e?

S. Nagy László

Megjelent az Erdélyi Szemle 1919. október 19-i számában.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Zakar János: Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai

152 Zakar János: Ady Endre soproni kapcsolatainak nyomai

A soproni Erdőmérnöki Főiskola régi irattári anyagában folytatott kutatómunkánk során egy olyan feljegyzésre akadtam, ami irodalomtörténeti érdeklődésre tarthat számot. Az Erdőmérnöki Főiskola elődjének, a selmeci Bányászati és Erdészeti Akadémiának 1892. évi iktatókönyvében ugyanis, május 13-i kelettel, 569. iktatószám alatt a következő bejegyzés olvasható:

„Ady Endre debreczeni joghallgató bányahatósági ösztöndíj elnyerése iránt tudakozódik.”

Ady Endre levelét az iktatókönyv szerint Pauer János akadémiai titkár, rendkívüli tanárnak adták ki elintézésre, aki már másnap, május 14-én elküldte a választ, amit az a bejegyzés tanúsít, hogy „hátíratilag

értésítve”. A hátratilag való értesítés, sajnos, azt jelentette, hogy a levelet nem helyezték irattárba, hanem a választ egyszerűen a levél hátlapjára írták és visszaküldték a feladónak. Ebben az esetben tehát az ügyintézés egyszerűsítése folytán egy nagyon becses Ady-dokumentum ment veszendőbe. Az ilyen iratokról is készült azonban annak idején felzet és a válaszról egy másolat, de a Főiskola irattárának viszontagságos sorsa folytán az az egész iratcsomó, ami a fent említett 569. iktatószámot tartalmazta (a 300. sorszámtól a 700. sorszámig), teljes egészében elveszett. Így elveszett a válaszirat másolata is.

Most tehát csak találgatásokra vagyunk utalva arra nézve, hogy vajon volt-e a levélben utalás Ady selmeci szándékait illetően, és hogy a Főiskola mit válaszolt rá. Ez utóbbi kérdésre még könnyebb felelni, mert nyilvánvalóan, más hasonló levelek mintájára, röviden, hivatalos stílusban közölték Ady Endrével a megpályázható ösztöndíjakat és azok elnyerésének a feltételeit.

Hogy Ady Endre miért szánta rá magát erre a lépésre, nehéz megmondani. Lehet, hogy szülei anyagi helyzetén szeretett volna ilymódon könnyíteni, akiknek súlyos terhet jelentett két fiuk egyetemi taníttatása. Talán ez a probléma foglalkoztatta és így jöhetett arra a gondolatra, hogy esetleg elmegy Selmece bányászhallgatónak. Az azonban bizonyosra vehető, hogy nem a bányamérnöki pálya vonzotta őt, amikor ezt a kérvényt megírta, mint ahogy a jogász pálya sem hevítette. És akár Debrecenben marad, akár Selmece kerül, ő mindenképpen az a forradalmárköltő lett volna, akinek mi ismerjük.

A mai nemzedékre már nagyon furcsán hat Ady Endréről egy ilyen szövegezésű feljegyzést olvasni, hogy... „Ady Endre debreczeni joghallgató...” De hát akkor még az volt ő és a selmeci Főiskola akkori iktatója bizonyára nem is sejtette, hogy micsoda híres, nagy ember lesz pár évtized múlva az, akinek a kérvényét 1896. május 13-án bejegyezte. Mert Ady Endre nem lett jogász, sem bányász, hanem az újkori magyar irodalom legnagyobb költője.

Ezzel az ismeretlen Ady-vonatkozással kapcsolatosan érdemes a költő egyéb soproni emlékeinek összegyűjtése is. Nevével ugyanis nemcsak a Főiskola régi iratai között találkozunk, hanem a soproni sajtó hasábjain is, mégpedig elég korán. Kolb Jenőnek a Sopronvármegye c. lapban 1927. április 17-én megjelent cikke nyomán tudjuk, hogy már 1899. december 20-án megjelent a Sopron c. lapban Ady Endre „Olcsó a patika” c. verse Dyb (Ady Bandi) aláírással. Játékos, alkalmi vers, amelyet az 1900. január 1-re ígért gyógyszerárleszállítással kapcsolatosan írt a költő. A versben még nem látjuk a későbbi robusztus erőt, de a rímek játéka és a vers könnyed gördülékenysége nem mindennapi tehetségről tanúskodik. Ehhez hasonló verset 174-et gyűjtött össze Földessy Gyula az 1923-ban megjelent Rövid dalok c. gyűjteményben, de ez a soproni nem szerepel benne, s nem szerepel más gyűjteményes kiadásokban sem, így újabb közlése – több mint 60 év után – időszerű:

OLCSÓ A PATIKA

Ki ír ma már szerelmes verset?...

El Irma, Margit, Katika!...

Ha mindjárt a rím kedvéért is:

Mai tárgyam a patika.

A patikáról annyi búsat,

Annyi siralmast mondanak,

A patikáról víg dalt írni

Száz évben egyszer tán szabad

153A patika népkonyha féle:
Egész világnak kosztot ád,
S aki e kosztot ki nem bírja,
Egy más csillagba megy tovább.
A patika egy Erisz-alma
Melyért sokan versengenek,
S hogyha nem is bájos istennő!
Nyertes köztük csak egy lehet.

*A patika... no de ismerjük
– Sajnos – mind jól a patikát,
Melyben most már olcsóbban kapjuk,
Mi drága volt és delikát.
Lám győzött a demokratizmus
Ántipirin-en, éter-en:
Szegénynek és gazdagnak nyitva
Ily előkelő étterem!...*

A fenti lapnak ugyanebben a számában jelent meg Ady Endrének a „Hozomány” c. tárcája is. Ebben az úri és paraszt-osztály közti szakadék vetődik fel, de a könnyed, csevegő stílus és happy-end még nem azt az irányt mutatja, amely felé a későbbi Ady Endre fejlődött.

Ugyanennek a lapnak 1900. január 16-i számában jelent meg „A gyakornok ur mosolyog” c. tárca, melyben az öreg, beteges főnök fiatal feleségével viszonyt kezdő gyakornok történetét drámaian írja meg.

A „Sopron” következő heti számában, január 23-án „Púpos” címen megint Ady-elbeszélést találunk. A púpos egy szegény oláh fuvaros, akinek a feleségét elcsábítja a szolgabíró. A púpos azonban ördögi módon vesz elégtételt a rajta esett sérelemért. A kitűnő kis elbeszélés méltón sorakozik Ady legjobb művei mellé.

A fiatal Ady Endrét azonban nemcsak a „Sopron”, hanem a „Soproni Napló” is korán bemutatta olvasóközönségének. 1900. április 1-én itt jelent meg a „Fotografiák” c. kroki Dyb aláírással. A kroki hat fejezetre oszlik és tréfás formában azt mondja el benne Ady Endre (valószínűleg a vidéki lapok szerkesztőségében szerzett tapasztalatai alapján), hogy mi mindent kell megírnia és mi mindent kell elhallgatnia a vidéki újságírónak, ha lapját fenn akarja tartani.

Ezzel a humoros írással be is fejeződnek a kezdő Ady Endre soproni életjelei. Párizsba megy és megkezdí harcos életpályáját, ami külön fejezetet jelent a magyar irodalom történetében. Csak egyszer találkozunk még nevével soproni lapban. Jóval később, 1910-ben a „Soproni Napló” közli „Élni, míg élünk” c. versét, ami rövidebb azelőtt jelent meg a „Nyugat”-ban és később „A minden titkok versei” c. kötetbe került.

Érdekes, hogy Ady itt felsorolt írásai, Olcsó a patika c. verse kivételével 1899–1900-ban a vidéki sajtó javarésztét bejárták. Sok jövedelme ugyan nem lehetett e dicsőségből, mert bizonyára a gyengén és csak egyszer fizető könyvnyomtatásból vették át novelláit a lapok. Hozzájárultak azonban Ady nevének megismertetéséhez olyan időkben, amikor még senki sem tudta, hogy az a bizonyos Dyb valamikor egész

generációk legmélyebb irodalmi élménye lesz.

Sopronban nemcsak a magyar, hanem a német nyelvű sajtóban is korán találkozunk Ady Endrére vonatkozó adattal. Az „Ödenburger Zeitung” 1909. március 9-i számában a napi hírek között a következő könyvismertetést találjuk:

„*Andreas Adys neues Buch*

Von Andreas Ady, einem der fähigsten und talentiertesten Mitglieder der jüngeren Schriftstellergarde ist unter dem Titel „Uj csapáson” im Verlage der Mozgó Könyvtár ein Bändchen Erzählungen erschienen. Diese Novellensammlung des in jeder Faser modernen und originellen Schriftstellers ist in den Buchautomaten der Eisenbahnwaggons und in jeder Buchhandlung erhältlich. Ladenpreis 24 Heller.”

Látjuk, hogy az „Ödenburger Zeitung” nem fukarkodott az elismerő jelzőkkel és igyekezett németajkú olvasóinak érdeklődését Ady Endre művészetére felhívni.

Ezek tehát Ady Endre korai nyomai a soproni sajtóban. De a sajtón kívül is találkozunk Ady Endre nevével a régi írások böngészése közben. Így a Soproni Állami Főreáliskola 1907/8. évi XXXIII. évfolyamú értesítőjében (Sopron, 1908, Romwalter ny.) a 19. oldalon Barta (Bász) Miksa: A bizonyítvány c. értekezésben ezt írja többek között:

„Vagy lesz új értelmük a magyar igéknek, Vagy marad régiben a bus, magyar élet.” Ez a két sor pedig idézet Ady Endre: „Fölszállott a páva” c. híres verséből.

Végül még egy érdekes adat. Csatkai Endre közlése szerint a Soproni Líceum „Magyar Társaság” nevű önképzőkörében, az 1910–1911. tanévben Szücs Lajos VII. osztályos diák gyűjtő hatással szavaltta Ady Endre: „Proletár fiú verse” c. költeményét. Az önképzőkör elnöke meg éppen a fiatal Ruhmann Jenő dr. volt, akinek elnöksége alatt már 1913/14-ben Haeckel és Ostwald monista eszméit ismertette [154](#) egy diákja. Nyilván az ő befolyásának is tulajdonítható, hogy a líceum diáksága elfogulatlanul olvasta Ady újszerű költeményeit, szembeszállva a konzervatív körök véleményével.

Ez az összeállítás Ady Endre soproni vonatkozásaival kapcsolatban bizonyára nem teljes. Lehet, hogy felbukkan még itt-ott egy-egy adat – talán éppen ennek a kis tanulmánynak a hatására – de azért helyénvalónak tartottam, hogy a Főiskola régi irattárban talált Ady-émlék kiegészítéseképpen összefoglalva közöljem a nagy költőre emlékeztető soproni adatokat.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Kelényi Ferenc: Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága

Kelényi Ferenc: Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága

Ma már úgyszólván nincsen olyan órája a napnak, hogy a világ valamelyik pontján fel ne csendüljenek – hangversenyteremben, színházban vagy rádióban – *Lehár Ferencnek*, a halhatatlan magyar zeneköltőnek megkapóan szép, fülbemászó dallamai. Muzsikájának lágy líraisága, kedves közvetlensége felderít, szórakoztat, derűt varázsol otthonaikba is.

Lehár Ferencre való emlékezésünket ma két körülmény is időszerűvé teszi: *az elmúlt hetekben volt 90. évfordulója a nagy zeneszerző születésének, s 20 esztendővel ezelőtt választotta őt Sopron díszpolgárává*

a város törvényhatósági bizottsága.

Életrajzának tüzetesebb vázolása természetesen meghaladná e tanulmány kereteit, ezért csupán olyan adatok közlésére szorítkozom, melyek Lehár életútjának jelentős állomásait jelzik, vagy amelyek soproni díszpolgárrá választása során lényeges tényezőkként szerepeltek.

*

1924-ben adta ki *Ernst Decsey: Franz Lehár* (Drei Masken-Verlag, Wien, 1924) címmel az akkor már világhírű zeneszerző tíz ív terjedelmű, gazdagon illusztrált, mégis viszonylag kevés adatra támaszkodó – inkább érzelmi hatásokra törekvő – német nyelvű életrajzát. Ennek a monográfiának az adatait használta fel a város akkori polgármestere, midőn 1940. máj. 15-én a kisgyűlés javaslatára Lehár Ferencet Sopron díszpolgárául ajánlotta a törvényhatósági bizottságnak.

Lehár Ferenc atyja: id. Lehár Ferenc ezred-dobosként szolgált a Monarchia hadseregében. Részt vett a magentai, solferinói, custozzai csatákban, majd 1863-ban a katonasors Komáromba sodorta. Itt ismerkedett meg Neubrandt Krisztinával, akit alig 4 heti ismeretség után feleségül vett, s akiről a hivatkozott életrajzban Decsey megjegyzi: „...verstand aber trotz ihres Namens kein deutsches Wort, denn ihre Familie, 100 Jahre früher aus Schwaben nach Igmánd bei Komorn eingewandert, war längst verungart.”¹⁽¹¹⁸⁾ Az elmagyarosodott német családból származó ifjú asszony 1870. április 30-án – a komáromi Nádor utcai házban – hozta világra gyermekét: ifj. *Lehár Ferencet*. A fiatalasszony csak magyarul tudott, s így a morvaországi származású apa gyermeke kicsi korában magyarul tanult meg beszélni.

A családban „*Lanci*”-nak becézték a kisfiút, akinek zenei készsége rendkívül korán kibontakozott. Decsey szerint – bár kissé valószínűtlennek hangzik – már 4 éves korában bármely dallamra tudott kíséretet szerkeszteni, s 6 éves korában édesanyját saját szerzeményével örvendeztette meg.

Időközben id. Lehár Ferenc a soproni háziezred karmestere lett. Családjával 1874-től 1877-ig élt városunkban. Szorgalmának bizonyítéka, hogy egyúttal énektanárként is működött a reáliskolában. Városunk szeretetének és a végleges fészekrakás vágyának sugallatára házat vásároltak a Malom utca elején. A család életében valóban a soproni évek jelentették a legnyugodtabb állomást. Nem véletlen tehát, hogy Lehár Ferenc későbbi életrajzaiban is mindenkor határtalan ¹⁵⁵nosztalgiával gondol vissza a városunkban töltött zsenge gyermekévek boldog idejére. Mert az elkövetkező esztendőkből a kegyetlen katonasors úgyszólván az egész Monarchián végigkergette a családot: Pozsonytól Brassóig, Prágától Sarajevóig, Béctől Kolozsvárig.

Sopron után Pest városa lett megint viszonylag békésebb állomása a Lehár családnak. A gyermek itt már gimnáziumba került a piaristákhoz, de csakhamar kiderült, hogy nem tudják megragadni az egyes tudományágak; szinte kizárólag csak a zene érdekli.

A fiú azonban csak magyarul beszél. „...was aber fing man mit Ungarisch in der Welt an?”²⁽¹¹⁹⁾ – teszi fel a kérdést Decsey annak megokolásaként, hogy a 11 éves gyermeket atyja német szóra küldi szülőföldjére, a morvaországi Sternberg városkába, mert csak így látta biztosítottnak fia magasabb fokú zenei képzésének lehetőségét.

A család nem élt rózsás anyagi viszonyok között, mikor a 12 éves gyermek bekerült a prágai konzervatórium hegedűszakára. Kezdetben a fiú is sokat fázott és nélkülözött, s csak atyjának Prágába

helyezésével élhetett igazán tanulmányainak, melyeket fényes eredménnyel fejezett be.

Ezután a fiatal művész Németországba került színházi hegedűsnek, majd Bécsben atyjának a katonazenekarába lépett be.

Mindössze 20 éves volt, mikor a hadsereg legifjabb karnagyaként a losonci gyalogezred zenekarának élére került. De itt és Pólában, a haditengerészet karmestereként sem tudott megpihenni. Zeneszerző tehetsége, szabadságszeretete levettette vele a biztos állások nyűgét és a művész bizonytalanabb, de szabadabb, fényesebb jövőt ígérő pályájára lépett.

Bécsben első kísérletei nem hozták meg a várva-várt eredményt. Kénytelen volt ismét felvenni a katonakarmesteri pálcát, de már azt is hatalmas sikernek könyvelte el, hogy hamarosan színházi karmester lehetett.

Drótostót (Der Rastelbinder) című operettjével emelkedett ki Lehár 32 éves korában az ismeretlenség homályából, de még a *Die lustige Witwe* (Vív özvegy) próbáin is így torkolták le egyes színigazgatók a szövegszerzőt, aki Lehár zenéjét dicsérte: „*Regen sie sich nicht auf, das is ka Musik.*”

És ez a muzsika bejárta az egész világot... Csak maga a *Víg özvegy* egyetlen esztendőben, 1910-ben 400 színházan került bemutatásra, 18.500 előadásában.

Lehár Ferenc gyermekkorában az édesanyjával

Bámulatos termékenységgel születnek aztán az újabb meg újabb művek. Decsey csupán 1924-ig (Lehár-életrajzának megjelenéséig) a Mester 2 operájának, 26 operettjének és kereken 150 „*Sonstige Kompositionen*”³⁽¹²⁰⁾ címét jegyzi fel, melyek közt ott találjuk a *Magyar dalok*, *Magyar ábránd*, *Magyar nóták*, *Magyar egyveleg* című hegedűkoncertjeit, híres magyar indulóit, vagy Gábor Andor szövegével a közismert *Messze a nagyerdő* című dalt.

E néhány adat alapján is képet alkothatunk Lehár hallatlanul gazdag életművéről, ha hozzátesszük, hogy még betegen, életének utolsó szakaszában is fáradhatatlanul dolgozott.

Az elmúlt évtizedekben Lehár operettjei a soproni színházlátogató közönséget ¹⁵⁶is meghódították. Érdekesnek látszik a nevezetesebb soproni Lehár-bemutatók följegyzése. (Technikai okokból – az áttekinthetőség végett, egy-hasábos szedéssel – a cikk végén közöljük.)

*

Az alkotás láza, a megfeszített munka, a nagy világvárosi színpadokon való állandó szereplés, élete utolsó szakaszában pedig betegsége megakadályozta Lehárt, hogy gyakran időzzék Sopronban, gyermekora kedves emlékeinek városában. Alább ismertetett dokumentumaink viszont egyértelműen bizonyítják a

Mester Sopron iránti szeretetét és ragaszkodását.

Altdörfer Viktor 1887-ben foglalta el Sopronban az ev. gyülekezet orgonista állását. Negyven éves jubileuma alkalmával, 1927-ben ünnepelték az idős művészt, akinek Lehár is nagy tisztelője volt. Erre az ünnepségre meghívták az akkor *Bad-Ischl*-ben tartózkodó Mestert, aki azonban nagy elfoglaltságára való hivatkozással, alábbi levelében⁴⁽¹²¹⁾ kénytelen volt elhárítani a meghívást:

„Hochgeehrter Herr!

Bin soeben aus Leipzig zurückgekehrt und habe Ihre liebe Einladung vorgefunden. Leider kann ich derselben keine Folge leisten; es ist die höchste Zeit, dass ich mit meiner Arbeit beginne. Darf mich jetzt von Ischl nicht mehr wegrühren.

Herrn Professor Victor Altdörfer bitte meine herzlichste Gratulation zu übermitteln.

Ihr hochachtungsvoll ergebener

Lehár.”

Több alkalommal igen szíves hangon emlékezett meg idegenből *Csatkai Endréről* is – aki atyjáról írt – s két ízben is küldött neki dedikált arcképet, Decsey-féle életrajzát pedig így dedikálta kitűnő helyesírással, stílusos, szép kézírásával:

„Dr Csatkai Endre úrnak, a soproni zenetörténet kiváló kutatójának, igaz nagyrabecsülésem jeléül.

Bécs, 1926. dec. 20.

Lehár Ferenc.”

A *Sopronvármegye* 1929. március 13-i számában egy aláírás nélküli terjedelmes, 3 hasábos cikk *Haza jövök Frideriket dirigálni – táviratozta Lehár Ferenc a Sopronvármegyének* címmel és *A nemzeti ünnepre Sopronba jön a világhírű komponista* alcímmel harangozza be Lehár városunkba érkezését. Idézzük a cikk bevezetését!

„Nagy és jelentőségteljes művészi eseménynek lesz színhelye e héten a soproni városi színház. Tegnap már röviden megemlékeztünk arról, hogy a jelenleg Sopronban játszó német színtársulat direktora, Krenn Róbert úgy akarja megünnepelni nemzeti ünnepünket, március 15-ikét, hogy előtte való estén, március 14-én elsőrangú bécsi művészi erők közreműködésével előadatja Lehár Ferencnek, a világhírű magyar zeneszerzőnek legujabb ragyogó operettjét, a Friderikét. Említést tettünk arról is, hogy Krenn igazgató ez alkalomra meghívta Sopronba Lehár Ferencet, hogy személyesen dirigáljon az ünnepi bemutatón.

Sopron közönsége nagy örömmel vette ezt tudomásul, hisz Lehár Ferencet mi soproniak büszkén valljuk magunkénak, épúgy, ahogyan ő is mindig hangsúlyozta soproni származását. Sopron számára ünnep tehát, ha oly világhírre szert tett fia, mint Lehár Ferenc hazajön az ősi otthonba. Minden okunk meg volt arra, hogy kételkedjünk abban, hogy Krenn direktor terve sikerüljön. Lehár Ferenc rendkívül elfoglalt ember, vidéki színházban még sohase dirigált. Budapestre is csak különös alkalmakra tud leruccanni. Ilyen volt a tavalyi pünkösdi királynőválasztás, mikor a soproni Schuller Irsét ő koronázta meg a Margitszigeten.

Most örömmel közölhetjük, hogy *Lehár Ferenc csütörtökön mégis eljön Sopronba. Az esti előadást ő*

maga fogja dirigálni.”

A cikk a továbbiakban arról számol be, hogy milyen fogadtatásban volt része a *Sopronvármegye* kiküldött munkatársának Lehár bécsi otthonában, a *Lustige Witwe-Hof*-ban,⁵⁽¹²²⁾ s közli a Mesterrel folytatott beszélgetést is. Lehár csak előző nap kelt fel a betegágyból; ágyának döntötte az influenza. Fáradtnak és kimerültnek látszott, de mikor legfrissebb operettjére, a *Friderikere* terelődött a 157szó – mely a kritika egybehangzó véleménye szerint addigi pályájának legmagasabb pontját jelentette – mindjárt felélénkült, s meleg szavakkal emlékezett műve megszületésének körülményeire. A németek költőóriásának, *Goethenek* egyik költői szerelmét dolgozta fel a valóban romantikusan szép s az operettszövegek könyvek eddigi unalmas, egy kaptafára vágott sablonjától eltérő librettó, és Lehár erre olyan fájdalmasan szép muzsikát írt, hogy az előadásokon egy szem sem maradt szárazon.

„Talán egy korábbi munkám sem fakadt annyira a szívemből, mint ez. Lobogó belső örömem telt benne. Boldog vagyok, hogy megírhattam” – mondotta az újságíró kérdezősködéseire.

Azután egészségi állapotáról és tervezett soproni útjáról nyilatkozott:

„Orvosaim komolyan aggódnak egészségemen. Kevesebbet kellene dolgoznom. De mikor az embert a belső nyugtalanság sarkalja, hogy kövessünk akkor higgadt orvosi tanácsokat!

Itt van a soproni utam is. Az orvosoktól ki fogok kapni miatta. A francia Rivierára küldtek és én ehelyett Sopronba megyek. És őszintén mondom, szívesen megyek. Szeretem azt a régi várost, szeretem a girbe-görbe utcákat, öreg házakat, álmodó tereket, az ottani embereket. Hisz ez a város az ifjuságom, ez a város az elszállt boldogságom. Legföljebb megrövidítem a rivierai tartózkodásomat. Sopronba le kell mennem. Végre is soproni vagyok.”

Lehár városunkkal kapcsolatos szép vallomása után a cikkíró közli, hogy előző nap, tehát 1929. márc. 13-án a *Sopronvármegye* a következő táviratot kapta:

„Haza jövök. Frideriket dirigálok. Szeretettel és magyar üdvözléssel

Lehár Ferenc.”

Kortörténeti szempontból nem érdektelen idéznünk a cik néhány befejező sorát:

„Sopron is magyar szeretettel várja a kiváló magyar komponistát, bár jólesőbb lett volna, ha Sopron színházában a magyar nemzeti ünnepen német helyett magyar színtársulat keretében láthattuk volna viszont világhírű földinket. De hát erről nem Lehár Ferenc tehet...”

Lehár tehát hosszú idő után viszontláthatta gyermekkorának szeretett városát, s az egyébként is rendkívül közvetlen modorú Mestert egycsapásra szívébe zárta a különben nem túlságosan gyorsan lelkesedő soproni közönség.

A következő évtizedben kevés nyomát találjuk Lehár soproni kapcsolatainak. Éppen ezért városszerte különösen nagy érdeklődést váltott ki az *Új Sopronvármegye* 1940. május 10-i száma, mely feltűnő címmel jelentette: *Sopron díszpolgárává választja Lehár Ferencet és utcát nevez el róla*, s alcímben közli: *A kisgyűlés előkészítette a május 15-iki közgyűlést.*

A Lehár Ferenc utca 5. sz. ház az emléktáblával

A cikkíró a rövid, adatszerű bejelentéshez hozzáfűzi:

„Lehár Ferenc ugyanis, akinek most ünnepli a világ 70-ik születésnapját, közeli vonatkozásban van Sopronnal. Itt töltötte zseny gyermekkorát, ott futkározott, játszadozott a Malom-utcában, ahol egykori lakóházán emléktábla őrzi emlékét...”

A lap 1940. május 16-i számában már a közgyűlés lefolyásáról olvashatunk rövid tudósítást, majd a május 17-i és 18-i számban teljes terjedelemben közli – 158miként már föntebb utaltam rá – a polgármester előterjesztését. Nehéz lenne ma már kideríteni, mi az oka, hogy az Ágoston Ernő készítette gyönyörű díszoklevél átadásáról miért nem beszélnek *teljes 2 esztendőn át* a hivatalos iratok s miért hallgat a sajtó is.

Végre 1942. július 31-én a *Soproni Hirlap* bejelenti: *Közöljük Lehár Ferencnek a polgármesterhez intézett levelét.*

A későbbi – Lehár soproni díszpolgárságával kapcsolatos – bonyodalmak előzményeinek tisztán látása céljából szükségesnek tartom e cikk teljes szövegének közlését:

„Lehár Ferencet, a világhírű zeneszerzőt a város törvényhatósági bizottsága, mint köztudomású, a város díszpolgárává választotta. A díszoklevél átadására a polgármester a világhírű zeneszerzőt, aki soproni születésű, városunkba hívta. Lehár Ferenc a polgármester levelére a következőkben válaszolt:

Méltóságos polgármester Ur!

Hálásan köszönöm becses levelét, amelyben igen megtisztelő módon meghívni méltóztatik engem a díszpolgári oklevél átvételére.

Nagyon köszönöm, hogy az átvételt ünnepélyes keretek között méltóztatik tervezni.

Én e nagy megtiszteltetés előtt nem merek és nem is akarok kitérni, de tartozom Méltóságodnak annak bejelentésével: hogy idő dolgában nem tudom magamat lekötni. Bizonyára értesült Polgármester Uram a napilapokból arról, hogy a Magyar Királyi Operaházzal szemben kötelezettséget vállaltam a »Garabonciás diák« c. dalmű megírására.

Amíg ennek a nagy feladatnak nem tudtam eleget tenni, addig nem köthetem le magamat idő dolgában semmiféle irányban.

Ismerem kötelességemet nemes Sopron városával szemben. Törekedni fogok, hogy hálám adóját művészetem bemutatásával lerójjam. Törekedni fogok arra is, hogy e tervem végrehajtása során soproni színészetnek és az élén álló barátomnak, a kiváló énekművésznek, a vállalkozó szellemű Szücs László igazgatónak is szolgálatára lehessenek.

Arra kérném Méltóságodat, sziveskedjék engem felmenteni az alól, hogy már most jelöltem meg a kívánt napot. Engedje meg, hogy arra kérhessem, állapítsuk meg később az engem megtisztelő ünnepnek idejét.

Rajta leszek, hogy minél előbb jelentkezhessem a szükséges előkészületek megállapítására.

Előre örvendek már, hogy soproni polgártársaimmal találkozhatom a művészet keretei között és midőn Méltóságodnak a díszpolgári oklevél átadására vonatkozó szép elgondolásáért köszönetet mondok, maradok nagyrabecsülésem kifejezésével hazafias üdvözlettel készséges hive: Lehár Ferenc.”

Miként észrevehettük, a névtelenül megjelent újságcikk ismeretlen írója – talán túlfűtött lokálpatriotizmusánál fogva, vagy még inkább tájékozatlanságból – Lehárt *Sopron szülöttének* említi.

A második világháború hadieseményei ezekben a hónapokban már egyre sűrűbbé vonták a pusztulás és a gyász felhőit Európa egén. Nem csoda, hogy az agg Mester *Bad-Ischl*-be húzódott a háború nyomán felperzselt világ elől; serényen dolgozott, s nem szívesen utazgatott a légiriadók örök nyugtalanságot jelentő időszakában.

Két évvel később, 1944. augusztus 1-én, *Berecz Dezső*-hoz írt levelében⁶⁽¹²³⁾ azonban megint találunk utalást a díszpolgári oklevél átvételének tervére:

„Szeretreméltó levelét örömmel vettem, azonban a jelenlegi viszonyok között nincs módomban egy nagy arcképet küldeni; azt majd magammal hozom, amikor végre személyesen eljöhök díszpolgári okleveletem átvenni – remélem mielőbb! Hosszu hónapokig súlyosan beteg voltam; szövödményes náthalázból tüdőgyulladásba estem, és ennek hatása következtében még ma sem vagyok annyira helyreállítva, hogy utazásra gondolhatnék.

Minden vágyam, hogy Soproni barátaimat minél hamarabb felkereshessem – én ezt igazán szívből kívánom! Már egy teljes évig vagyok Ischlben és orvosom még Bécsbe sem enged utazni!

Szeretném, ha e leveletem alkalomadtán a polgármester urnak is megmutatná hogy a dolog jelenlegi állásáról értesülve legyen.

Fogadja őszinte tiszteletem és nagyrabecsülésem kifejezését!

Lehár Ferenc.”

159 Aztán végre elült az egész világot megrázó hatalmas vihar. A háborús romok eltakarításával párhuzamosan társadalmi-közigazgatási téren sem maradhatott el a revízió a megújított társadalmi rendben. Ezzel függ össze a sajnálatos körülmény, hogy – nyilván sablonos ügyintézés folytán – *többek között Lehár Ferenc díszpolgárságát is megszüntette a Nemzeti Bizottság 1945. évi május hó 28-i határozata.*⁷⁽¹²⁴⁾ Erről a döntésről azonban a Mestert *nem értesítették.*

Rákos Jenő törvényhatósági bizottsági tag viszont már 1946. november 30-án javasolja „Lehár Ferenc rektifikálását.”

A törvényhatósági bizottság 1947. február hó 5-én foglalkozott a javaslattal és a következő határozatot⁸⁽¹²⁵⁾ hozta.

„A pénz- és jogügyi bizottság véleményére a tanács és a kisgyűlés javaslata alapján a közgyűlés kimondja, hogy a közgyűlés 10.671/1945. 27. kgy. számú határozatát, amellyel Lehár Ferenc zeneszerző díszpolgárságát többek között megszünteti, Lehár Ferenc zeneszerzőre nézve hatálytalanítja és Lehár Ferenc zeneszerzőnek díszpolgárrá választására vonatkozó 8.508/43. kgy./1940. I. számú határozatát teljes egészében fenntartja.”

Ezek után alaposan meglepődhetett a város akkori polgármestere, mikor kézhez kapta Lehár *Zürichben*, 1948. május 22-én kelt rövid levelét s az ahhoz mellékelte – két terjedelmes levélről készült – fénymásolatot. Az egyik fénymásolat egy soproni újságírónak Lehárhoz intézett leveléről készült s szövege így hangzik:

„Mint a Mester régi tisztelője és mint az alábbiakban részletezendő ügy elintézésével az illetékesek által megbízott, kérem Önt, hogy lehetőleg postafordultával, szíveskedjék nyilatkozni:

a) reflektál-e Sopron város díszpolgárságára?

b) hajlandó-e az erről szóló oklevelet rövid időn belül átvenni?

Úgy vélem, a Mester tud arról, hogy néhány évvel ezelőtt a városi törvényhatósági bizottság megvonta Öntől a város díszpolgárságát, minthogy – a javaslat indokolása szerint – a Mester azt nem vette át, ennél fogva méltatlanná vált arra.

A pártokkal való megállapodás alapján, felelősséggel jelenthetem, hogy a kérdés méltányos revíziójára alkalmas időpont következett el.

A városi hatóság és a soproni társadalom közös hangulata ma olyan (megfelelő gesztussal ez a teljes és biztosított sikerig fokozható), hogy ha a Mester kétségtelen tanújelét adja a túloldali kérdésfeltevése való igenlő válaszána és – mondjuk – legkésőbb szeptemberig, hajlandó Sopronban megjelenni, a közgyűlés új, ünnepélyes határozatot hoz és Önnek a díszoklevelet átadja.

Amennyiben ez nem történik meg az Ön részéről, őszinte fájdalommal kell közölnöm, hogy nemcsak a megfosztó határozat marad érvényben, hanem a folyamatban levő új utcaelnevezések során a Lehár Ferenc-utca elnevezést is megszüntetik, sőt – ez a legszomorúbb! – szabad teret engednek annak a mozgalomnak is, amelyik Önt a soproni illetőségétől is meg akarja fosztani.

Igenlő válasz esetén azonban, még az is biztosítható, hogy a háborús pusztítások következtében romokban heverő Városi Zeneiskola, felépítése után, a Mester nevére, Lehár Ferenc zeneiskolának legyen elnevezve.

Összefoglalva: az egész kérdés az Ön válaszána megérkezésével akármelyik irányban azonnal eldönthető.

Sopron, 1948. május 12-én

a Mester őszinte tisztelője, Bata Gábor hírlapíró »Sopronmegye« szerkesztősége Sopron.”

Azt hiszem, ehhez a levélhez nem szükséges hosszabb kommentár. Az újságíró *egyéni kezdeményezésére* utal, hogy egyetlen adat sem található, amely „illetékesek által megbízott” eljárását igazolná. A 78 éves, folytonosan betegeskedő, világszerte nagyrabecsült agg zeneművésszel kapcsolatos tájékoztatlansága szembetűnő, különben hivatkozott volna levelében a közgyűlés föntebb idézett rekifikáló határozatára.

Érdeemes idéznünk Lehár válaszát, melyet szintén fénymásolatban csatolt a polgármesterhez írt levele mellé.

„Ma érkezett május 12.-iki felszólítása, megvallom, kissé meglepett. – Nem volt tudomásom róla, hogy az annakidején nekem Sopron város által felajánlott és 160 általam elfogadott díszpolgárságot, miután Sopron város törvényhatósági bizottságának 8.508/43. kgy. 1940. I. számú, 1940. május hó 15-én kelt ékesszavú határozatát nekem elküldték – újra megvonták tőlem. – A díszoklevél ünnepélyes átvételére azért nem kerülhetett sor, mert amikor Sopronba készültem, hogy kívánságuknak eleget tegyek, a Garabonciás Diák operai átdolgozása, ami részemre hat heti éjjel nappali hajszolt munkát jelentett, mely szemeimet teljesen tönkre tette és valóságos idegösszeomlással végződött, úgy, hogy kénytelen voltam a soproni utról lemondani és a második előadás után, azonnal haza utazni. A következő években, közben elhunyt feleségem egyre súlyosbodó egészségi állapota, később meg a háborús események tették lehetetlenné odautazásomat. Jelenleg már több mint két és fél éve tartózkodom a Svájcban, gyógyulást keresve súlyos szembajomra és egyéb betegségeimre. Képtelenség volna tőlem elvárni, hogy ilyen állapotban egy rámnézve életveszélyes utat megtegyek egy díszoklevél átvételére. Ugye ezt belátják az urak? Hogy az általam is szeretett Sopron városának romokban heverő Városi Zeneiskola felépítéséhez én is hozzájáruljak – ezt szívügyemnek tekintem, de viszont kérem az urakat, hogy egészségem helyreállításáig tekintsenek el személyes megjelenésemtől.

Mindazonáltal régi hűséges ragaszkodással gondolok Sopronra és természetesen szívesen maradok továbbra is a város polgára.

Hazafias üdvözléssel

Zürich, 1948 V 20

Lehár Ferenc”

A polgármesterhez írt levél így szól:

„Polgármester Úr!

Miután nem a polgármesteri hivatal, hanem Bata Gábor hírlapíró úrtól kaptam a levelet, melynek mellékelt fotokópiájából és válaszom fotokópiájából teljesen tisztán láthatja a tényállást úgy hogy hozzáfűznivalóm tulajdonképpen nincsen – feltételezem, hogy ez egy nemhivatalos egyéni kezdeményezés Bata úr részéről és ezért kívánom, hogy ez Önnek is tudomására jusson.

Kiváló tisztelettel

Zürich, 1948 május 22.-én

Lehár Ferenc.”

Sopron város polgármesterének a nagy művész iránti tiszteletből fakadó, megnyugtató hangú válaszát⁹⁽¹²⁶⁾ az alábbiakban teljes terjedelemben közlöm:

„Igen tisztelt Mester!

Folyó évi május 22-én Zürichből kelt b. levelére sietek tisztelettel válaszolni:

Bata Gábor úr kezdeményezéséről tudomásom nem volt. Az ő levelében foglaltakat a tényeknek megfelelően ki kell igazítanom a következőképpen: Sopron város törvényhatósági bizottsága, mikor a megváltozott idők megváltozott körülményeinek megfelelően díszpolgárainak névsorát felülvizsgálta, 1947. február 5-én tartott ülésén 451/6. kgy. I. sz. alatt kimondta, hogy »Lehár Ferenc zeneszerzőnek díszpolgárrá választására vonatkozó 8.508/43. kgy. 1940. I. sz. határozatát teljes egészében fenntartja.« Ezt a közgyűlés semmiféle feltételhez nem kötötte.

A díszoklevél, mely neves magyar művész igen sikerült alkotása, elkészült és azt igen tisztelt Mester akár személyesen, akár meghatalmazott útján bármikor átveheti. Természetesen örömmünnepe lenne Sopron városának, ha a Mester egészségi állapota megengedné a személyes megjelenést. Így saját maga győződhetné meg arról, hogy személye és életműve iránti ragaszkodás milyen mélyen gyökeredzik a város népének lelkében.

Meg kell jegyeznem, hogy a díszoklevél, díszes tokkal, mintegy 15 kg súlyú. A Mester kívánságára fényképfelvételt is készíthetnek és küldhetek róla.

Nem tudom, van-e tudomása arról, milyen mértékben sujtotta a háború városunkat. Sajnos Sopron az a magyar város, melyben a legtöbb a rom. Azonban a romok felett is Lehár dallamokat visz a soproni szél, bizonyítékaul a város zenekultúrájának, valamint annak a szeretetnek és büszkeségnek, mellyel a város népe a Lehár-zene iránt viseltetik. Sok romot helyreállítottunk, de a Zeneiskola kérdését sajnos még nem sikerült megoldani. Az iskolát a bombázás annyira elpusztította, hogy felépíteni sem lehet. A város a belvárosban vásárolt már szép, régi szintén erősen megrongált épületet az iskola céljaira, helyreállítása és berendezése azonban olyan terhet jelent, melyet nem tudunk egyelőre vállalni. Nincs azonban tudomásom arról, hogy a ¹⁶¹díszpolgárság és a zeneiskola helyreállításának kérdését erre illetékes szerv egymással kapcsolatba hozta volna.

Legyen szabad azonban végezetül egy kérdést előterjeszteni. Újonnan helyreállított s a közelmúltban megnyílt múzeumunkban is szeretnénk kifejezésre juttatni, hogy a Mester Sopron fiának vallja magát. Nagyon le lennének kötelezve, ha valami kiállításra alkalmas anyagot, kéziratot, vagy egyebet kaphatnánk. Nem gondoltunk olyasmira, ami a Mester részére értéket képvisel. A legszerényebb anyagra is büszkék lennénk.

Remélem, hogy a közöltekkel sikerült a Bata úr levele által okozott félreértéseket szétoszlalni és várom igen tisztelt Mester erre vonatkozó megnyugtató levelét.

Egészségének mielőbbi javulását kívánva vagyok ragaszkodó tisztelettel

Sopron, 1948. május 28.

igaz híve
Fábián Lajos
polgármester.”

Lehár 3 nap múlva, 1948. június 1-én, Zürichben feladott távirati válasza így nyugtázza a polgármester levelét:

Köszönöm válaszát nem is vártam mást minden egyéb egészségi állapotomtól függ szívélyes üdvözlettel

Lehár Ferenc.”

A nagy zeneszerző egészségi állapota azonban egyre inkább romlott. Zürichből Bad-Ischlbe tért vissza s még ennek az évnek őszén, 1948. október 24-én, 79. életévében elhunyt.

A hozzátartozók által kibocsátott gyászjelentésen, Lehár címeinek a felsorolásánál első helyen olvashatjuk: „Ehrenbürger der Stadt Sopron-Ödenburg.” Sok sikert megért, csodálatosan gazdag életútjának végállomásához is elkísérte tehát városunk tisztelete és elismerése, s a kettős jubileum alkalmával hálával és büszkeséggel idézzük emlékét.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Kelényi Ferenc: Lehár Ferenc soproni kapcsolatai és díszpolgársága / A nevezetesebb soproni Lehár-bemutatók

A nevezetesebb soproni Lehár-bemutatók

A régi színházban:

1903. X. 2. *Der Rastelbinder* (Drótostót.) Három hónap alatt 10 előadás.

1903. XII. 1. *Wiener Frauen* (Pesti asszonyok.) Egy hónap alatt 5 előadás.

1904. IV. 8. *Drótostót.* Ez volt az első magyar Lehár-bemutató. Két hét alatt 4 előadás.

1906. XII. 5. *Víg özvegy.* Kb. 20 előadás 5 hónap alatt.

1907. IV. 26. *Die lustige Witwe.* Egy hónap alatt 7 előadás.

1908. V. 2. *Ein Mann mit den drei Frauen.* (Három feleség.)

Az új színházban:

1910. II. 17. *Luxemburg grófja.* Négy hónap alatt 18 előadás.

1911. I. 5. *Cigányszerelem.*

1911. III. 9. *Hercegisasszony.* (Fürstenkind.)

1912. XII. 13. *Éva.*

1918. XI. 21. *Pacsirta.* (Wo die Lerche singt.)

1925. X. 13. *Frasqitta*.

1928. XII. 1. *A cárevics*.

1929. III. 14. *Friderike*. Németül, Lehár vezényletével.

1932. I. 2. *A mosoly országa*.

Nem említettem a *Mulató istenek* bemutatóját (1906. őszén), a *Csillagok bolondját*, amelyek nyomtalanul eltűntek néhány előadás után. A fentebb felsorolt darabok viszont éveken át, sőt ma is megtalálhatók a dalszínházak műsorán.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Kárpáti Zoltán: Dr. Szontagh Miklós

Kárpáti Zoltán: Dr. Szontagh Miklós

A „Természettudományi Közlöny” 1959. évi októberi számának „Tudományos krónika” rovata rövid megemlékezést közöl *Szontagh Miklósról*, abból az alkalomból, hogy 60 éve, 1899. december 2-án halt meg, megemlítve róla többek között, hogy „kezdetben növényteni munkákon dolgozott” és hogy „megírta Árva megye, majd Sopron megye flóráját ismertető munkáit.”

162 Halálának hatvanéves évfordulója alkalmából nekünk is meg kell állanunk egy pillanatra, hogy a Sopron környéki növényzet felkutatásában oly nagy érdemeket szerzett férfiúról megemlékezzünk.

Szontagh Miklós régi szepesi család sarjaként 1843. augusztus 11-én született Árva megye akkori székhelyén, Alsókubinban, mint *Szontagh Dániel* főszolgabíró, később nagyszombati törvényszéki bíró fia.

A fiatal *Szontagh Miklóst* a gimnázium utolsó két osztályának elvégzésére Sopronba küldik, ahol 1862-ben szerzi meg az érettségi bizonyítványt. Már soproni diákévei alatt is szorgalmasan botanizál és figyeli meg a Sopron környéki növényzet életjelenségeit, úgyhogy első két kis növényteni tárgyú közleménye az „Österreichische Botanische Zeitschrift”, a Monarchia akkori vezető botanikai orgánumának kisebb bejelentéseket, egyes adatokat közlő levelezési, ún. „Correspondenz” rovatában megjelenik, mindkettő Sopron növényzetére vonatkozólag. Az első, 1862. május 14-én kelt levél (XII. évf. 191–192. old.) egyes növényfajok virágnyílási időpontját ismertető növényfenológiai közlemény, az ennek folytatását képező június 13-i közlés (u. itt, 226–227. old.) azonban már lelőhelyeket is közöl egyes növényfajokra nézve. Ezek *Szontagh* első nyomtatásban is megjelent közleményei, de hogy a botanikával már régebben kezdett foglalkozni, bizonyítja az, hogy ugyanennek a folyóiratnak ebben az évfolyamában megjelent „Eine Excursion auf den Rohác” c. dolgozatában (287–292. old.) egy még 1858. aug. 14-én Alsókubinból kindult társaskiránduláson szerzett tapasztalatait és növényteni megfigyeléseit teszi közzé. Megjegyzendő, hogy a keltezés alapján ezt a dolgozatát is Sopronban írta meg 1862. április 29-én, tehát még mint soproni gimnazista.

A botanikai kutatásokra és megfigyelésekre nyilván édesapja inspirálta, mert amikor szülőföldjének, Árva megyének flóráját megírta „Enumeratio plantarum phanerogamicarum et cryptogamicarum vascularium comitatus Arvensis in Hungaria” címen (Verhandlungen der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, XIII. – 1863. 1045–1098. old.), ehhez felhasználta *Vitkay Pál* 1822-ben megírt „Flora arvensis” és

édesapjának, *Szontagh Dániel*-nek 1840-ben elkészült „Árvamegye és szomszédságának viránya” c. kéziratát is, amint arra *Kanitz Ágost*nak 1863-ban Hannoverben csupán 70 példányban megjelent és ezért ma már bibliográfiai ritkaságnak tekinthető „Geschichte der Botanik in Ungarn (Skizzen)” c. munkája is rámutat (173. old.).

Ezt a munkáját *Szontagh* már mint a bécsi egyetem orvosi fakultásának hallgatója írja meg, ahová az 1862-ben letett érettségi után iratkozik be. Itt Bécsben már rendelkezésére állnak azok a tudományos segédeszközök és források, amelyek e nagyobb munka megírását is lehetővé teszik.

A soproni diákévek botanikai megfigyelései és gyűjtéseinek eredményei sem maradnak azonban az íróasztal fiókjában. Ezt az anyagot is rendezzi, feldolgozza és a bécsi Zoologisch-botanische Gesellschaft 1864. évi július hó 6-án tartott ülésén mutatja be „Enumeratio plantarum phanerogamicarum sponte crescentium copiosiusque cultarum territorii Soproniensis” c. munkáját, amely a „Verhandlungen der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien” c. folyóirat 1864. évi XIV. évfolyamának 463–502. oldalain meg is jelenik, s amellyel a bécsi udvari könyvtár jutalmát is elnyeri (l.: *Gombocz*: Sopronvármegye növényföldrajza és flórája, 1906. 419. old.).

Ez a munka a Sopron környékén vadontermő és gyakrabban ültetett növények felsorolását adja. Szerzőjének eredeti terve ugyan az volt – ahogyan azt a dolgozat előszavában maga is kifejti –, hogy egész Sopron megye flóráját írja meg, de két év túlságosan rövid időnek bizonyult ahhoz, hogy az egész megyét átkutathassa, és így munkájában csupán Sopron környékére szorítkozott. Gyűjtéseinek zöme Sopronon kívül, főleg Fertőrákos, Fertőmegyes (Mörbisch), Cinfalva (Siegendorf), Kelénpatak (Klingenbach), Borbolya (Walbersdorf), Márcfalva (Marz), Fraknónádasd (Rohrbach), Ágfalva, az „Undrovác”-ként említett Sopronbánfalva, Brennbergbánya, Harka (ma: Magyarfalva), Kópháza, Fertőboz, Balf, Nagycenk és Sopronkeresztur (Deutschkreuz) területére vonatkozólag tesz ismertté egy sor növényt, de kisebb számban távolabbi területekről is közöl adatokat, így pl. Kismarton 163 (Eisenstadt), Darásfalva (Trauersdorf), Ruszt (Rust), Szentmargitbánya (St. Margarethen), Okka (Oggau), Sásony (Winden), Nyulas (Iois), Széleskút (Breitenbrunn), Fertőfehéregyháza (Donnerskirchen), Sérc (Schützen), Neusiedl, Pátfalu (Podersdorf és Sopronnyék (Neckenmarkt) környékéről. (Megjegyzem, hogy a magyar helyneveket a legújabb helyesírással írtam, a Burgenlandban fekvő helységeknél pedig zárójelben mai német nevüket is jeleztem). Eből a felsorolásból is láthatjuk, hogy *Szontagh* aránylag rövid idő alatt milyen nagy területet járt be.

A munka bevezetésében a szerző a vidék rövid geográfiai és geológiai jellemzését adja, majd ismerteti a soproni botanika történetét, amelynek adatait legnagyobbbrészt *Kanitz* fent említett munkájából vette. A bevezetést a legfontosabb idevonatkozó irodalom felsorolása követi, ami *Szontagh* nagyfokú irodalmi jártasságáról tesz tanúságot, majd ezután következik maga az enumeráció, amely rendszertani sorrendben összesen 956 növényt sorol fel.

E munka jelentőségét részletesen méltatja *Csapody István* „Sopron és Sopron megye a magyar botanika történetének tükrében” (Erdőmérnöki Kar Évkönyve, I.–1950.) c. dolgozatának 278–279. oldalain. *Szontagh* munkájának jelentőségét *Csapody* főleg abban látja, hogy miután a megelőző idők botanikusai jobbára csak Sopron megye területét kutatták, *Loew* és *Deccard* kéziratosa „Flora Semproniensis”-e pedig egyrészt nem jelent meg nyomtatásban, másrészt meg sok tekintetben elavult (mivel még *Linné* *Species plantarum*-ának megjelenése előtt íródott, a régies nomenklatura miatt úgysem lett volna jól használható), *Szontagh* műve az első nyomtatásban megjelent munka, amely Sopron környékének növényzetét foglalja össze. *Csapody* dolgozatának 279. oldalán részletesen felsorolja azokat a ritka és érdekes fajokat, amelyek

Szontagh munkájának legértékesebb, legfeltűnőbb adatai.

Ha ezt az összesen csupán kétéves megfigyelések és gyűjtések nyomán megírt munkát áttanulmányozzuk, elsősorban feltűnik az alig 21 éves szerzőnek kiváló és széleskörű növényismerete és az irodalomban való tájékozottsága. Ez még akkor is igen figyelemre méltó, ha – mint előszavában írja – a munka megírásában többen is támogatták. Nagy kár, hogy *Szontaghot* sorsa már tájakra és más munkaterületre vitte, s ezzel a munkával Sopronnal és a soproni botanikával való kapcsolata teljesen megszűnt.

Szontagh Miklós (1886-os fénykép)

Még orvostanhallgató korában többször megfordul szűkebb hazája különböző területein és kutatásairól több ízben számot is ad. A „Correspondenz” rovatban Nagyszombat környékéről közöl még 1862-ben néhány adatot. 1863-ban a Vág völgyében tett utazásáról az *Österr. Bot. Zeitschr.*-ben számol be (XIV. – 1864. 269–283. old.), majd a Magyar Orvosok és Természetvizsgálók 1865. évi Vándorgyűlésén Gömör megye északnyugati részének természeti viszonyairól számol be (megjelent 1866-ban). Gömör megye flórájára vonatkozó adatokat az *Österreichische Botanische Zeitschrift*-ben is közöl (XVI. – 1866. 145–149. old.).

1868-ban avatják orvosdoktorrá, utána pedig visszatér hazájába. Még ebben az 1864 évben hallat magáról, amennyiben *Xantus Jánossal* együtt egy magyar állat- és növénycsere-egylet létesítésén fáradozva, kidolgozzák és leközzlik ennek alapszabály-tervezetét is (*Erdészeti Lapok*, VII.–1868. 520–524. old.).

1869-ben a Természettudományi Közlöny növénytani rovatának vezetője lesz (l. *Gombocz* id. munkájának 418. old.) Ebből az időből származik növénytani tárgyú ismeretterjesztő cikkeinek egész sora, amelyek a

növénytan különböző területein való járasságáról tanúskodnak. A Természettudományi Közlöny hasábjain már 1869-ben „Kárpáti képek” címen ad vonzó leírást és a növények sápkórjáról: a kloróvizsról ír. 1870-ben a legnagyobb fáról, az erjedésről és az új gombaelméletéről, a szarvasgombáról, valamint az orvosi mikológia területéről a nyelv új gombaélősdijéről és a szembetegségeknél szereplő penészgombákról közöl népszerű ismertetéseket. 1871-ben ő emlékezik meg a Természettudományi Közlönyben a kiváló osztrák botanikusról: *Neilreich*-ről, a hazánk növényzetéről szóló nagy összefoglaló mű (Aufzählung der in Ungarn und Slavonien bisher beobachteten Gefässpflanzen, Wien, 1866, 1870) szerzőjéről, továbbá ír az északamerikai gyapotpótlóról, 1872-ben pedig Ausztrália bortermeléséről, Grönland keleti partjainak növényéletéről s a levelek fehér és sárga színezetéről. Három ismeretterjesztő közleménye a *Berecz* által szerkesztett „Természet” c. lapban is megjelent, mégpedig a növények elfagyásáról, a kaucsukról és a szarvasgombáról.

Ezután, 1872-ben hosszabb külföldi tanulmányútra megy, bejárva Németországot, Franciaországot, Olaszországot, az akkori dunai fejedelemségeket és Törökországot. Gazdag tapasztalatokkal tér haza 1876-ban és szűkebb hazájában, a Magas-Tátra vidékén telepedik meg. Külföldi tapasztalatainak felhasználásával megalapítja az újtátrafüredi gyógy- és üdülőhelyet, ennek az intézménynek lesz főorvosa, szinte teljesen orvosi hivatásának szentelve minden idejét és erejét. Itt már – távol azoktól a forrásoktól és lehetőségektől, amelyeket Bécs a botanikai munkálkodás terén nyújthatott – elsősorban orvosi problémákra terjed ki szinte egész tevékenysége és több idevonatkozó tanulmányt ír. 1884-ben jelenik meg „Tüdőbetegek gyógyítása a havasok középmagasságában” c. tanulmánya. Miután Új-Tátrafüred klimatikus gyógyhely, igen intenzíven kezd klimatológiával és ennek orvosi vonatkozásaival is foglalkozni. 1877-ben „Új-Tátrafüred. Klimatológiai és gyógyismereti tanulmány” c. munkája, majd 1880-ban „Új-Tátrafüred éghajlati viszonyai és a Tátra déli hegyoldala télen”, 1883-ban „Új-Tátrafüred éghajlati viszonyai tíz évi meteorológiai megfigyelések alapján” s végül 1888-ban „A Magas Tátra déli lejtőjének viszonylagos hőmérséklete télen s azon jelenség magyarázata” és „Szepesvármegye éghajlati viszonyai” c. dolgozatai látnak napvilágot ebből a tágykörből.

Orvosi érdemeinek elismerésül magas kitüntetésben részesül, és kinevezik az Országos Egészségügyi Tanács tagjává.

Széleskörű és odaadó munkája mellett szinte egyedüli szórakozása a vadászat, amelyre a Tátra rengetegeiben bőséges alkalma nyílik. Itt a Tátrában megkapja a táj, a természet szépsége és intenzíven kapcsolódik be a turisztikába. 1883-ban megindítja a „Tátravidék” c. lapot, majd egy a Tátrát és fürdőit ismertető képes kalauzt is kiad. Minden kulturális törekvésnek bőkezű mecénása. (l. a „Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyve” XXVII. – 1900. évfolyamának 176–177. oldalán, a „Vasárnapi Ujság” 47.–1900. évfolyamának 3. számában a 41. oldalon név nélkül megjelent megemlékezéseket, valamint a Természettudományi Közlöny 32.–1900. évfolyamának 696. oldalán *Lengyel István* tollából megjelent rövid nekrológot).

A botanikai fórumoktól való elszigeteltsége és rengeteg más irányú orvosi tennivalója miatt most már alig kerül sor a botanikára, de hogy nem hagyta abba ifjú korának sok szórakozást és élvezetet is nyújtó kedvenc stúdiumát, arról két kisebb, a Magyarországi Kárpátgyesület Évkönyvének 1882. évi IX. évfolyamában megjelent közleménye is tanúskodik. Az egyik a Tátra déli lejtőin a törpefenyő alsó hatását ismerteti, a másik pedig a *Dentaria glandulosa*-nak, az Északi Kárpátok egyik jellegzetes növényének újtátrafüredi előfordulásáról számol be.

A „Vasárnapi Ujság” cikke szerint 1873-ban német fordításban is megjelent egy „Növényzeti viszonyok

Magyarországon” 165c. munkája, valamint 1879-ben Magyarország flórájáról francia nyelven írt szakmunkája. Ezt a két munkáját *Gombocz Endre*: „A magyar növénytani irodalom bibliográfiája 1578–1900” (1939) c. műve nem tartja nyilván.

A sokoldalú, rendkívül tájékozott orvos, természetvizsgáló és bőkezű mecénás szakadatlan munkában eltöltött, tevékeny és eredményekben gazdag életének aránylag fiatalon, 56 éves korában vetett véget a halál. Munkásságával azonban megörökítette nevét a magyar botanika, orvostudomány, klimatológia és a turisztika területén. Mi, soproniak pedig halálának hatvanéves évfordulóján kegyelettel emlékezünk meg róla, akinek munkája Sopron növényzetének megismerése terén fontos alapot és határkövet jelent.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Kárpáti Zoltán: Dr. Szontagh Miklós / Dr. Nikolaus Szontagh

Dr. Nikolaus Szontagh

Der hervorragende Arzt und Naturforscher, Begründer und Oberarzt des Kurortes Újtátrafüred, geboren am 11. August 1843 in Alsókubin, Komit. Árva (heute Slowakei), verbrachte als Schüler 2 Jahre in Sopron. Schon während dieser Zeit sammelte er Pflanzen in der Umgebung der Stadt, so dass er als 21-jähriger Jüngling, als Hörer der Medizin an der Universität Wien, sein grundlegendes Werk über die Flora der Stadt Sopron und Umgebung schon an der Sitzung der k. k. Zoologisch-botanischen Gesellschaft in Wien, am 6. Juli 1854 vorlegen konnte, und welches dann in den Verhandlungen der Gesellschaft (Jahrg. XIV.–1864. S 463–502) unter dem Titel „Enumeratio plantarum phanerogamicarum sponte crescentium copiosiusque cultarum territorii Soproniensis” erschien. Er starb am 2. Dezember 1899 in Új-Tátrafüred.

Anlässlich der 60. Jahreswende seines Todestages gedenken wir seiner unermüdlichen, vielfältigen Tätigkeit als Botaniker, als Arzt, und als Förderer des Touristenwesens, in erster Linie jedoch als Verfasser der ersten, in Druck erschienen Enumeration über die Flora der Stadt Sopron und Umgebung.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Verbényi László: Adalék a tanítóképzés színvonalának emelésére

Verbényi László: Adalék a tanítóképzés színvonalának emelésére

Napjainkban a magyar nevelésügyben jelentős változás megy végbe. Megvalósul az a művelődéspolitikai követelmény, hogy az általános iskolák alsó tagozatának oktatói is főiskolai képzésben részesülnek, és ilyen módon lényegesen kibővül a pedagógusok látóköre. Meg kell a nevelőknek érteniük: alaposabb szinten azért kell pedagógiai ismereteket elsajátítaniuk, mert az országos feladatok teljesítéséhez újfajta módszerekkel, újfajta embereket kell nevelni. Amikor a fejlődés ily irányú távlatait megnyugvással vesszük tudomásul, nem szabad felednünk, hogy az oktatók jobb és alaposabb kiművelése évszázadok óta szerepel a legkiválóbb magyar művelődéspolitikusok programjában. Ilyen tervekről álmodtak a magyar nevelői gondolat hős bajnokai, Apáczai Csere János, Bethlen Miklós, Bessenyei György és ezt a követelményt állította nemzeti felemelkedésünk egyik alapvető feltételül Széchenyi István és Kossuth Lajos.

A magyar oktatásügyben sajnálatos jelenség, hogy az 1777. évi Ratio Educationis nem rendezte gyökeresen a tanítóképzés sorsát. A nemzeti iskolák különböző típusai a 19. sz. első felében megnyugtató fejlődésnek indultak. A fő baj általában az volt, hogy a tanítói helyek betöltéséhez nem volt megfelelő mennyiségű

képzett pedagógus. Elfogadható volt még a helyzet a nagyobb városokban, a falusi iskolamesterek műveltségi színvonala azonban sok kívánnivalót hagyott maga után.

Ma arról van szó, hogy a falusi iskolákba is főiskolát végzett pedagógusok kerüljenek; kb. 100 évvel ezelőtt sok faluban olyan tanítók végeztek oktatói munkát, akik nem rendelkeztek megfelelő műveltséggel, nem készültek a tanítói pályára, kényszerűségből vagy életük végén lettek pedagógusokká és híjával voltak a megfelelő oktatói gyakorlatnak. Sajnos ez ilyenfajta jelenségek a 19. sz. első felében nem szórványosak, s ezért a falusi iskolákban folyó nevelő munka a fegyelmezés és a tanítói pálcá határán túl alig jutott.

Erre az állapotra világít rá egy megyegyűlési határozat 1843-ban.¹⁽¹²⁷⁾ Figyelemre méltó benne, hogy a meglévő viszonyokkal szemben elégedetlenség tükröződik belőle, s a felvetett javaslat a megyében működő tanítók színvonalának emelését célozza. Követeli, hogy az alkalmazandó új tanítók bizottság előtt tegyenek „próbát” műveltségi és pedagógiai rátermettségükről, s hogy ebbe a minősítő bizottságba kiemelkedő tanítókat válasszanak.

Maga a határozat, amely a tanítói képzés dokumentuma, többek között ezt mondja:

„A Népnevelés lévén a’ Nemzet haladási vágyának egyik legszükségesebb gyámeszköze, hogy ebben a’ kívánatos sikert elérni lehessen, szükségesnek tartottuk legfőbb igyekezetünket oda fordítani, mikép a’ falusi iskolák oly idomban helyeztessenek, mely a’ jelenkor igényletének a’ lehetőségig megfeleljen. E’ szempontból indulva tehát ki, e’ mai gyűlésünk alkalmával a’ falusi iskolák rendezését tanácskozás alá vévén addig is, míg e’ tárgyban határozatunkat a’ Nemes Tanácsal nyomtatásban közölhetni alkalmunk leend, egész bizodalommal kívántuk a’ Nemes Tanácsot megkérni a’ végett, hogy az Oskolamestereknek megvizsgálására (Kik jövendőre csak úgy fogadtathatnak fel a’ Megyebéli Községek által, ha hogy a’ növendék ifjúságnak oktatására kívánható képességüket próba tétel által tanusítandják) Szabad királyi Sopron Város Plébánosának elnöklete alatt, általunk kinevezett választmányhoz, ezen Nemes Városban létező Rendszeresített (Normalis) Oskolák Igazgatóját, és ezekben működő Tanítókat részökről is kinevezni, és az által közhasznú igyekezetünket pártolni sziveskedjen.”

A határozat mozzatát illetően szűkszavúak a források. Lehet, hogy helytartótanácsi intézkedéssel van dolgunk, bár ennek elég csekély a valószínűsége. Inkább azzal lehet számolni, hogy társadalmi megmozdulásról van szó, hiszen éppen a 40-es években az országgyűlésen is sok szó esik a magyar jobbágyság siralmas műveltségi színvonaláról. Az sem lehetetlen, hogy a határozat mögött maga Széchenyi áll; megyei földbirtokos, s jobbágynak tudatlanságát sok esetben kell tapasztalnia.

A határozattal foglalkozik a városi tanács is, s a képesítő bizottság létrehozásával az elemi iskola igazgatóját s néhány tanítóját bízzák meg. Bizonyos jelekből arra lehet következtetni, hogy ez a bizottság valóban hallatta hangját a falusi tanítók alkalmazása idején. Erre lehet abból következtetni, hogy ez a probléma a megyei gyűléseken többször szerepel.

Míg további részletek a minősítő bizottság tevékenységéről felszínre nem kerülnek, helyi és országos szempontból ezt a javaslatot a jelentős kezdeményezések között kell számon tartani. Bár a tanítóképzésnek intézményes, szervezett megteremtését nem sürgeti, a javaslat mögött igen fontos elvi állásfoglalás ismerhető fel: nevelő munkát csak kellően iskolázott és megfelelő gyakorlattal rendelkező pedagógusok végezzenek. Ilyen szempontból vizsgálva ezt a javaslatot, ugyanazt a szándékot lehet benne felismerni, mint egy évtizeddel később a soproni tanítóképzés önálló megindulásában.²⁽¹²⁸⁾

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / D. Szemző Piroska: Benedek Elek Sopronban

167 D. Szemző Piroska: Benedek Elek Sopronban

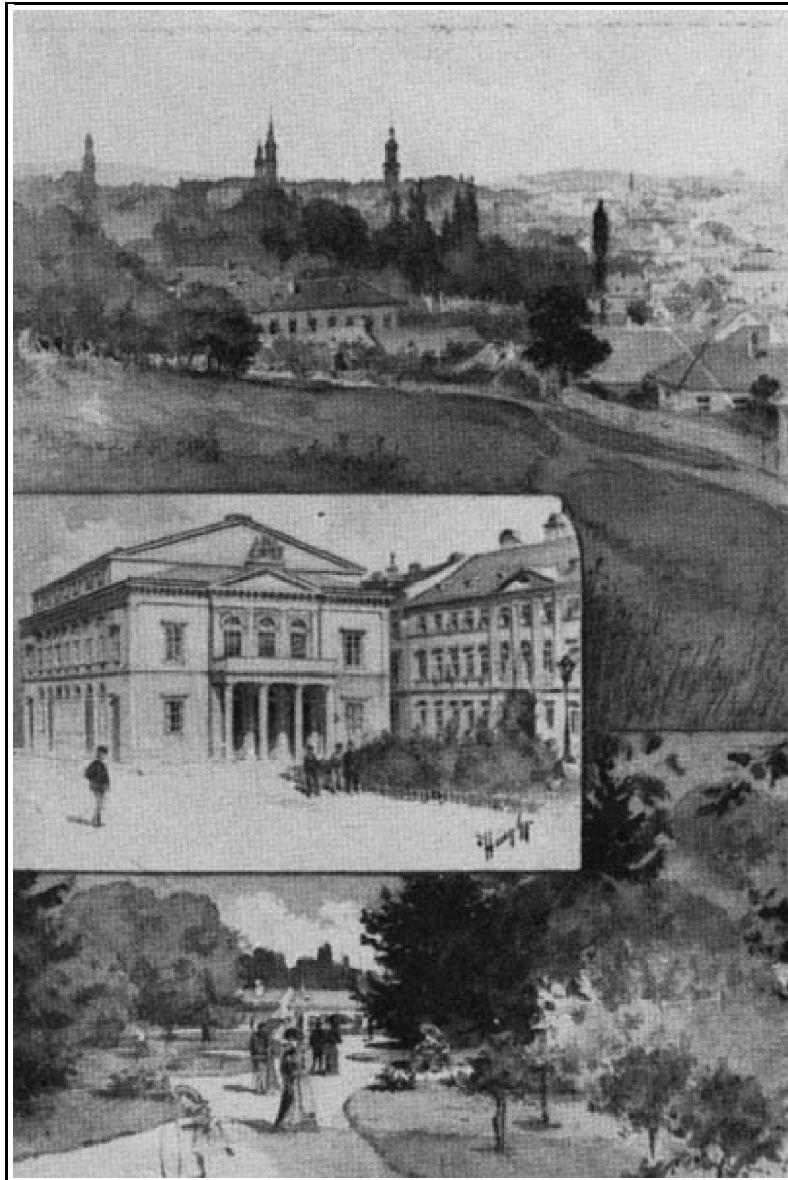
1891 őszén Sopron, helyesebben egész Sopron megye Széchenyi Istvánra emlékező lakossága nagy izgalomban volt: ugyanis a legilletékesebbek, az irodalmi körök a hatóság támogatásával Széchenyi István születésének száz éves fordulóját díszes ünnepek keretébe akarták illeszteni. A megyei orgánusok az előkészületekről számos előzetes híradással tájékoztatták a nagyközönséget, hogy szeptember 21-én minél számosabban ünnepeljenek. A fényes műsort a soproni Városi Színházban rendezték, számítva sok fővárosi vendégre is, melyről az egykorú társadalmi, közgazdasági és szépirodalmi közlöny, a „Sopron” így írt: „...az ünnepra a Széchenyi-család minden tagja külön díszmeghívót kapott. Ebből a meghívóból kaptak a hatóságok és a hivatalok fejei is, és a budapesti napilapok, kik – úgy hallatszik – egy-egy benső munkatárssal képviseltetik majd az ünnepeken magukat.”¹⁽¹²⁹⁾

Benedek Elek, ebben az időben számos fővárosi lapnak munkatársa, az Ország-Világnak szerkesztője, a Fővárosi Lapoknak főmunkatársa, szintén kapott díszmeghívót. Bár a „Sopron” cikke szerint sok pesti újságíró hívtak meg, egyedül Benedek Elek képviselte az ünnepeken a fővárosi sajtót. Kíváncsisággal vegyes öröm érzésével indult útnak és útiélményeinek érzékeltetésére legcélravezetőbb lesz idéznünk az annak idején megjelent nagy monográfia megyét és várost jellemző fejezetéből: „Az Eszterházyak és Széchenyiek megyéje, Sopron, egyike Dunántúl legkisebb megyéinek. Ott van a Rábaköz aranykalászt ringató rónája; ott a Fertő-mellék tüzes bortermő, mosolygó tájéka és az ország határát jelölő, gyönyörű képet nyújtó Rozália- meg Lajta-hegység... A megye székhelye Sopron szab. kir. város, hazánk legrégebb városainak egyike. Fekvése két ősrégi középeurópai útvonal csomópontját jelöli és a város, miként ezt már Róbert Károly király megjegyzé, mintegy az ország kapujául szolgál a német határ felé... A Győr felől vasúton ide érkező utas először is a Deák-térre jut, e gyönyörű ligetté varázsolt sétaterre, melynek mindkét oldalán csinos épületek emelkednek; ezek közül a felsőbb leányiskola tűnik szembe nagy és arányos méreteivel. A Széchenyi-téren a kaszinó nagy épületét találjuk. Nevezetes az 1557-ben alapított ev. lyceum is, számos jeles hazafi nyert itt kiképzést; többek közt Kis János, a „Soproni magyar társaság” alapítója, Berzsenyi Dániel, a kitűnő költő, Döbrentei Gábor, a magyar tudományos akadémia első titkára, stb. A színház előtti tért Sopronmegye nagy szülöttének, Liszt Ferencnek bronz mellszobra díszíti... A tudományt és művészetet pártoló egyesületei közül első helyen állanak az irodalmi és művészeti kör, melyet Frankenburg Adolf alapított, a régészeti társulat, a magyar színpartoló és a közel hetven éves zeneegyesület.”²⁽¹³⁰⁾ – A Pestről jövő Benedek Elek elé ez a város- és kulturális kép tárulkozott; író ember lévén, ő is azzal az ihlettel szemmel csodálta meg Sopront és három korszakból származó, hatalmas várostornyát, mint a kortársfestő Hány Gyula.³⁽¹³¹⁾

Soproni kirándulásának emlékét az ünnepekről a fővárosi sajtóban közölt beszámoló és egy fiatalabb, általa felkarolt íróhoz intézett sorai őrizték meg számunkra. Első beszámolóját a Fővárosi Lapokban közölte „Széchenyi emlékezete” címen: „A soproni irodalmi és művészeti kör ünnepélyén a soproniak

lelkesen, megható kegyelettel rótták le hálájukat a legnagyobb magyar iránt. Az egész város lobogódíszben állt. Délután a polgárság kirándult Cenkre, hol gr. Széchenyi István sírját a koszorúk egész halmazával borították el... A színházban rendezett ünnepélyen jelen volt a város és a megye színe-java..."⁴⁽¹³²⁾ A lap olvasói megtudják azt is, hogy kik voltak az ünnepi szónokok, hogy élőképben mutatták be Holló Barnabás szobrászművésznek az Akadémia emléktáblájára készült reliefjét, melyet maga Holló rendezett s igen ¹⁶⁹nagy sikert aratott Ábrányi Emilnek alkalmi költeményével együtt. Ír arról is, hogy az ünnepélyt meg kellett másnap ismételni, mert „vasárnap a közönség legnagyobb része nem fért a színházba. Vasárnap bál és bankett fejezte be a kaszinóban az ünnepélyt. A meghívott Széchenyi-családból senki sem jelent meg, távolmaradásukat írásban mentették ki. Gróf Széchenyi Béla, kinek Ungvárt előkelő vendégei voltak, azt sürgönyözte: „Felette sajnálom, hogy a lélekemelő ünnepen nem jelenhetek meg.” A családnak az ünnepségről való távolmaradásához Benedek Elek semmi magyarázatot nem fűz, sőt az Ország-Világban néhány nappal később megjelent beszámolójában már nem is említi:⁵⁽¹³³⁾

168 Háy Gyula: Sopron látképe, a színház, az Erzsébet-kert.
Tollrajz az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képen c. munkából

„A legnagyobb magyar emléke. – Széchenyi születésének száz éves fordulóján az ország számos helyén emlékünnepet rendeztek. Az iskolákban – miniszteri rendeletre – országsszerte volt Széchenyi-ünnep. A városok közül Sopron ünnepelte meg legfényesebben a legnagyobb magyar emlékét. Az ottani irodalmi és művészeti kör nagyszerű hangversenyt rendezett a színházban, melyet másnap ismételni kellett... A zeneegyesület 60 nőből és 60 férfiból álló énekkara töltötte be a hangverseny legtöbb számát... Az ünnepségen résztvett lapunk szerkesztője is, és mint a fővárosi sajtó egyetlen képviselőjét az ünnepségen, rendkívül előzékenységgel fogadták a derék soproniak.”

Háry Gyula: A Tűztorony
(Tollrajz az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képen c. munkából)

Az Ország-Világnak még ugyanebben a számában, állandó rovatában: „A hétről” címűben, melyet Székely Huszár néven írt alá, a kormány és a korrupció ellen harcoló Benedek Elek a Széchenyi-ünnepség sáncai mögött is folytatja küzdelmét: „...a hét második legkiválóbb eseménye – írja – a nagy Széchenyi, aki, hogy született annak éppen e héten múlt száz esztendeje. Országszerte megünnepelték a nagy napot, sőt az akadémia is meg fogja ünnepelni a jövő esztendőben. Ahány iskolába csak eljutott a Csáky gróf rendelete⁶⁽¹³⁴⁾ (gondolom, ez volt a századik rendelete a kegyelmes úrnak), mindenütt dicsőítették a legnagyobb magyart, aki többek közt megcselekedte azt a hallatlan csodát, hogy Baross Gábor előtt áttört a Vaskapun. Szent Isten, mi mindent csinált ez az ember – Baross Gábor ¹⁷⁰előtt! Pedig akkor még alig volt újság s ami volt az is a nagy reformátorral veszekedett s bizony nem csinálták a reklámot neki, amint

csinálják ma Baross Gábornak.

Nem érdektelen, hogy a legnagyobb magyar emlékét a legfényesebben Sopron város ünnepelte meg, a németnek ócsárolt Sopron. Két nap és két éjjel tartott a nagy és lelkes ünnepség s ha ez így volt a német Sopronban, hogy kellett volna lennie a véresszájú magyar városokban?

Le a kalapot Sopron előtt.”⁷⁽¹³⁵⁾ – Benedek Eleknek sűrűn jelentek meg bíráló cikkei Tisza Kálmán kormányáról, melyet a korrupció melegágyának tartott mindvégig; a jellemek elsatnyulásának, a stréberség érvényesülésének eszközét látta benne, a valódi érdem háttérbe szorítóját, s aki szót emel ellene – ahogy azt ő is megkísérelte a képviselőházban nem egyszer –, azt elhallgattatják, miként tőle is megvonták ott a szót. Baross Gábor pedig Tisza legutolsó közlekedési minisztere volt, aki erélyesen folytatta báró Kemény Gábor munkáját: a még megmaradt közvasutak államosítását, a Dunagőzhajózási Társaság dualizálását és újra munkába vétette a Vaskapu csatornát. A cél érdekében pedig emberei nem voltak az eszközökben válogatósak.

Közel négy évtized telt el. Benedek Eleknek Széchenyit ünneplő soproni látogatása óta, míg írásban újra emlegette; 1928. nov. 9-i keltű az a levele, melyet Dorosmai János soproni íróhoz intézett, aki Cimborá című erdélyi gyermeklapjának az első világháborút követő években munkatársa volt.

„Kedves Öcsém – írja – úgy eltűntél, s úgy nem adtál életjelt magadról hosszú időn át, hogy leveled a halottaidból feltámadás örömét jelenti nekem. Isten hozott téged is, a verseidet is, s meggy az újság is a gyermekeknek, ha élünk még. Mert ma mindenféle élet bizonytalan...

Végtelen örvendek, hogy ha már Aradon nem volt maradásod, Sopronban megállapodtál. Csak egy nap s egy este voltam e városban régesrégen, egy Széchenyi-ünnepen, s igen kedves emlékem ez a rövid idő. Művelt népe van e városnak: poétának való.

Széchenyiről jut eszembe, hogy azt írta apjáról: »mint magyar reménytelenül halt meg.« Azt hiszem rólam is majd megírhatja a fiam... Szüntelen mentem a menthetőt s mind reménytelenebbnek látom a jövőndöt.

Isten áldjon minden jóval, kedves Öcsém!”⁸⁽¹³⁶⁾

Ismerjük Benedek Elek életét: ezen utolsó, tragikusan nehéz szakaszt a burzsoá román államban, az erdélyi magyarság körében teljesített küldetését; „...Mindent el kell követnünk – írta 1923. júliusában ugyancsak Dorosmainak –, hogy az elszakadt magyarság gyermekeihez eljusson az újság,⁹⁽¹³⁷⁾ mert napról-napra világosabban látom, hogy az iskolából kiüldözött nemzeti szellemet, magyar öntudatot egy jó magyar lelkű újsággal plántálhatjuk gyermekeink lelkébe... Én magam oly kevés pénzért szerkesztem és írom a Cimborát, amilyen kevésért még írói pályám kezdetén sem dolgoztam, de ki hozzon áldozatot ebben a szerencsétlen országban, ha mi írók nem hozunk... egyedül az író az a bolond, aki áldoz, szüntelenül áldoz, mert hát az Isten erre teremtette.”¹⁰⁽¹³⁸⁾

Most mi ünnepeltük Benedek Eleknek százszázötödös születési évfordulóját s jó tudnunk, hogy éppen a művéből áradó erkölcsi és szellemi nagyság eredményezte: a román és a magyar nép egyforma tisztelettel hajtott meg előtte az emlékezés kegyeletteljes zászlóját.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői IV. Dr. Goldman Hugó (1867–1944) brennbergi bányaorvos

171 Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői

IV. Dr. Goldman Hugó (1867–1944) brennbergi bányaorvos

Amikor 1944. nov. 11-én elhunyt, nem volt érték az ember s a nálánál nagyobbak halálát sem jegyezték föl napilapjaink.

Családján s néhány közeli barátján kívül temetésén is alig jelentek meg páran, s így annál föltűnőbb volt a sírt körülálló brennbergi bányászok aránylag népes csoportja, kik ünnepi díszben, egyenruhában, kezükben pislogó bányalámpával jöttek utolsó „Jószerecsét!” mondani egykori bányaorvosuknak.

Ha senki más, a brennbergi bányászok úgy látszik magukénak tekintették, pedig akkor már 37 éve nem volt orvosuk, de sokan lehettek még köztük, kik ismerték érdemeit s nem felejtették el, hogy mennyit fáradt sok év előtt, mint fiatal, kezdő orvos a maguk, családjuk és bányájuk érdekében.

Magam is azért idézem a brennbergi bányászok úttörőinek sorában, mert bár nem volt bányatechnikus, közvetve nagy szolgálatot tett hazai bányászatunknak, elsősorban a brennberginek. Dr. Goldman ugyanis – bár csak tíz évet töltött a bánya szolgálatában – e rövid idő alatt Európa-szerte ismert nevet szerzett magának és a bányának s tudományos munkásvédelmi tevékenységével (hogy legyőzte Brennbergen az 1890-es évben erősen elharapózott ankylostomiasist) egyszer s mindenkorra bevészte nevét nemcsak Brennberg, de az egész európai bányászat újabbkori történetébe.

Most 50 éve ugyanis számos kiváló bányamérnök, orvos és tudós fordult meg a kis Brennbergen, hogy a helyszínen tanulmányozza Dr. Goldman Hugó ottani bányaorvosnak az ankylostomiasis ellen folytatott s akkor már Európa-szerte ismert harcát. Brennberg és Goldman neve fogalom volt ekkor s jelentette orvosi körökben mindazt, amit az ankylostomiasis elleni küzdelemben akkoriban minden szakembernek tudnia kellett. Dr. Goldman s a nevével szorosan összeforrt Brennberg sugározták ki most 50 éve mindazt a tudományt s abból kialakított gyakorlatot, ami az európai bányászatot a századfordulón komoly veszéllyel fenyegető ankylostomiasis gyógy módjában a legjobbat jelentette. Hogy azonban mindezek s Dr. Goldman idevonatkozó érdemeit s véle Brennberg szerepét kellő módon értékelni tudjuk, bevezetőül ismernünk kell a következőket.

Goldman Hugó 1867–1944

Az ankylostomiasisnak nevezett betegség kórokozóját, az „ankylostoma duodenalé”-t vagy mint Dr. Goldman nevezte, az „ankylostoma homonis”¹⁽¹³⁹⁾ nevű bélférget 125 éve, 1834-ben fedezte föl az olasz Angelo Dubini (1813–1902) orvos egy Milánóban elhunyt és fölboncolt asszony vékonybelében s azt 1843-ban publikálta.²⁽¹⁴⁰⁾ Ezt megelőzően tehát tudományos alapon nem beszélhetünk ankylostomiasisról, habár keleten és nálunk is a legrégebb időkől ismerünk olyan betegségeket, melyeknek szimptomái teljesen azonosak az ankylostomiasis lefolyásával s melyek okát akkoriban – nem ismerve kórokozóját – sok minden mással magyarázták. Így beszéltek „egyiptomi sápkórról”, „bányászbetegség”-ről, „bányászszály”-ról (Anemia montana, vagy Cachexia montana), „bányász-, vagy vészes vérszegénység”-ről, s annak okát a bányaklimával, oxigén-szegény bányalevegővel, **172**rossz vízzel, hiányos táplálkozással s a bányákban tenyésző „miazmák”-kal magyarázták, holott ma már tudjuk, hogy mindezeket az ankylostoma nevű bélféreg okozta.³⁽¹⁴¹⁾

Maga a betegség, kórokozója természeténél fogva – tekintve, hogy a melegben tenyészik – hosszú ideig csak keleten, a meleg és forró földrészeken volt ismert és különösen Afrikában, Egyiptomban, Abesszíniában és Algírban, hozzánk legközelebb Olaszországban pusztított.⁴⁽¹⁴²⁾ Innét hurcolták be hazánkba is a XVI. század első felében a Selmec-körmöci bányákba, amikor a Thurzó-Fugger-féle korakapitalista bányászat idejében (1495–1526) számos olasz munkást telepítettek egykori Felsőgaram-menti bányáinkba. Így a „bányászszály”-nak mondott betegség tulajdonképpen már évszázadok óta ismert hazánkban, sőt 1770-től kezdve tudományos értekezéseink is maradtak fenn róla, amikor „acélos borral” (vinum chalybeatum) és vasreszeléssel gyógyították.⁵⁽¹⁴³⁾ Az újabb időben nálunk és általában Európában, illetve ahogy a szakemberek helyesen írják: az Alpokoninnen” a Szt. Gotthárd alagút kihajtásával (1872–1882) kapcsolatban az 1880-as évben jelenik meg. Nevezett alagutat ugyanis elsősorban olasz bányamunkások építették, kik között fertőzöttek voltak, s kik az ott dolgozókat mind

megfertőzték, úgyhogy az alagutat egykorú leírások az ankylostomiasis „melegágyának” mondják. Az alagút befejeztével az itt fölszabadult bányászok nagy számban helyezkedtek el az „Alpokoninnen”, elsősorban a legközelebb eső magyar bányákban, így beigazolhatóan Stajerlak-Aninán és Brennbergben, s fertőzték meg bányáinkat, amit orvosaink csak későn, illetve akkor vettek észre, amikor az ankylostomiasis már veszélyes méreteket öltött s tömegbetegség lett Európában. A betegség ugyanis feltehetően hazai bányáinkból kiindulva az akkori munkásviszonyok közt gyorsan terjedt, tekintve, hogy a kapitalista világban a bányák dolgozói állandó vándorlásban voltak s hurcolták magukkal bányáról-bányára, országról-országra a betegséget, mert a munkásfölvétel akkor még nem volt orvosi vizsgákhoz kötve, de különben is a versenyvállalatok a rossz bérezés következtében állandó munkáshiánnyal küzdöttek s gondolkodás nélkül állították munkába a fölvételre jelentkezőket.

A fertőzött véreből táplálkozó bélféreg okozta kórt ekkor már Európa-szerte ismerték s tanulmányozták, tekintve azonban, hogy nálunk csak legyöngítette a dolgozókat s lecsökkentette azok munkaképességét és ritkán volt halált okozó, leküzdésére érdemben nem sok történt,[6\(144\)](#) az illetékesek hosszú évekig Európa-szerte azon vitatkoztak csak, hogy melyik bánya fertőzte meg a másikat.

Ott természetesen, ahol a kór olyan méretet öltött, hogy a munkásság csaknem teljes egészében fertőzött volt, s betegsége miatt részben nem dolgozott, részben legyöngült, rossz kondíciója következtében nem teljesített, ott tehát ahol a betegség csaknem teljesen megbénította a munkát s komoly veszéllyel fenyegetett, ott sürgős tennivalóra volt szükség.

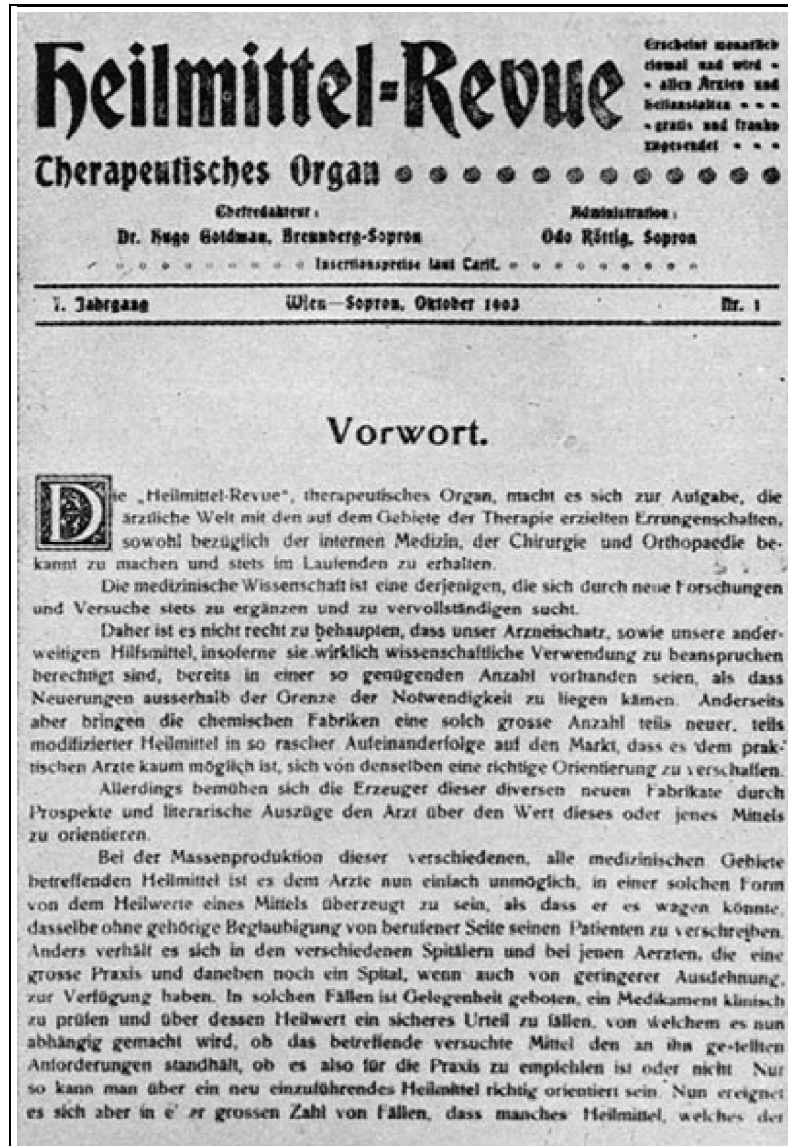
Ilyen volt az 1890-es években Brennbergbánya, mely hazánk legnyugatibb határán elsőnek esett útjába a Szt. Gotthárd alagútnál felszabadult, hazánkba szivárgó, munkát kereső, fertőzött, délvidéki, olasz és más nemzetiségű bányászoknak, kik szívesen szegődtek munkába a kies fekvésű Brennbergben, annál is inkább, mert a bánya akkori nagy beruházási munkái miatt munkáshiánnyal küzdött s szívesen fogadta őket.

Hogy a veszélyes kór, melyet a munkások magukkal hurcoltak, nem okozott nagyobb zökkenőt a bánya életében s úgyszólván nem követelt áldozatot, az Dr. Goldman brennbergi bányaorvos érdeme, kinek életéről s a bányászok érdekében kifejtett és szakkörökben osztatlanul elismert fáradhatatlan munkásságáról a következőket kell följegyeznünk.

*

Dr. Goldman Hugó 1867. szept. 20-án született a morvaországi Mödritzben. Középiskoláit Brünnben és Bécsben végezte. Az érettségi megszerzése után orvosi pályára lépett s a bécsi tudományegyetemen folytatta tanulmányait. Ott szerzett 1894. júliusában oklevelet[7\(145\)](#) s mint „egyetemes orvostudor” („Doktor der gesammten Heilkunde”) alorvos 1897-ig a bécsi klinikán dolgozott s képezte tovább magát.

Ez évben szerveztek Brennbergben bányaorvosi állást, ami a bányatelepen akkor már erősen elharapózott bélféreg járvánnyal függ össze. A bányának Dr. Ráthonyi Péter személyében addig is volt orvosa, de Dr. Ráthonyi Ágfalván lakott s csak hetenként kétszer ment ki a bányához, ami a járvány miatt – tekintve, hogy [173](#)már Brennbergbe jövelekor, 1892-ben a munkások zöme fertőzött volt – nem volt elégséges. Az első megbetegedést ugyanis Ráthonyi szerint Kahler bécsi orvosprofesszor konstataálta 1890-ben, egy a klinikájára beszállított brennbergi bányamunkáson. Kahler azonnal Brennbergbe küldte egyik volt tanítványát, Dr. Zappertet, ki az akkori bányaorvos segítségével végigvizsgálta a bánya dolgozóit s megállapította, hogy a munkások 80 százaléka fertőzött.

A Brennbergben szerkesztett orvosi szaklap első számának címlapja. (1903. október)

A bányá vezetőségét ért támadások, hogy Brennberg s a brennbergi munkások terjesztik a járványt,⁸⁽¹⁴⁶⁾ készítették aztán Rudolf Antal bányai igazgatót⁹⁽¹⁴⁷⁾ arra, hogy helyben lakó, állandó orvosról gondoskodjék, ki hivatott lesz a járványt elfojtani s jó egészségi állapotokat teremteni a bányatelepen. Nem tudtam megállapítani, hogy kinek az ajánlására esett a választás az állás betöltésénél Dr. Goldmanra, annyit tudunk csak, hogy 1897 augusztusában már megkezdte brennbergi szolgálatát,¹⁰⁽¹⁴⁸⁾ melyet azután tíz éven át látott el fáradhatatlan szorgalommal s kitűnő eredménnyel.

Dr. Goldman 30 éves volt ekkor s nagy lelkesedéssel látott munkához, melynek eredményeként néhány év alatt fölszámolta a járványt s jó nevet szerzett Brennbergnek.

¹⁷⁴Nagy segítségére volt munkájában Rudolf bányai igazgató, ki Dr. Goldman jövedele előtt maga is sokáig

foglalkozott a bányát bénító betegséggel s arról tanulmányt is írt munkatársával, Dr. Ráthonyi bányaorvossal együtt, azonban rossz nyomon járt s így a járványt nem tudták megfékezni. Rudolf és Dr. Ráthonyi ugyanis tanulmányaikban téves vizsgálatok eredményei alapján kimutatták, hogy a bélféreg hordozói a bányalovak s az ankylostomiasist egyszerűen a bányalovak eltávolításával vélték megoldani, holott – mint tudjuk – a bélféreg és a ló közt semmi összefüggés nincs.¹¹⁽¹⁴⁹⁾

Dr. Goldman első pillanattól kezdve tisztában volt a brennbergi járvánnyal, annak kórokozójával s a legtudományosabb módszerekkel látott neki, hogy annak elejét vegye. Ezt igazolja a Brennbergbe jövetelét követő évben, 1898-ban a „Bécsi Klinikai Hetilap”-ban (Wiener Klinischen Wochenschrift) publikált első tanulmánya, melyben „Az ankylostomiasisról” címen nagy felkészültséggel szól a kórról s jelöli meg az annak elfojtásához legszükségesebb teendőket.¹²⁽¹⁵⁰⁾

S ettől kezdve minden idejét betegeinek és munkájának szentelve, éjt-nappalá téve dolgozott, bányát járt, munkahelyeket, műhelyeket, otthonokat látogatott, tanulmányozta a munkások földalatti és családi életét, szervezett, utazott, írt, oktatott, előadásokat tartott, hogy célba jusson s higiénikus állapotokat teremtsen a bányában, a munkás otthonában s visszaadja a betegek egészségét.

Így letelepedése után néhány hónappal már pár ágyas kis kórháza, szakképzett ápolónője, jól felszerelt gyógyszerháza volt, úgyhogy súlyosabb betegeit kórházi ápolásban részesítette. Ezzel egyidőben jó ivóvízről gondoskodott, a bányavágatok ácsolatait bemeszeltette, ellenőrizte a légvezetést, kerekeken szállítható s könnyen tisztítható higiénikus klozeteket állíttatott fel¹³⁽¹⁵¹⁾ a munkahelyek közelében, rendet és tisztaságot követelt a munkahelyeken, citromsavas védőitalokat adott a dolgozóknak, egyszóval egészséges állapotokat teremtett az elhanyagolt bányatelepen. De ami a legfontosabb: állandó széklet-vizsgálatot tartott, az újonnan jött dolgozókat tüzetesen megvizsgálta s népszerű formában írt füzeteket osztott ki a dolgozók közt, melyek a betegségről s az ellene való védekezésről szóltak.

Ezzel egyidőben állandó oktató előadásokat tartott a munkásoknak s 1899-től kezdődően sorozatos előadásokban és közleményekben számolt be külföldi orvosi köröknek az ankylostomiasisról s ellene folytatott munkája eredményéről. Így csaknem évente megtartja előadásait a Bécsi Orvos Egyletben s 1902. szept. 22-én a Német Orvosok és Természetvizsgálók 74. vándorgyűlésén Karlsbadban, 1903. ápr. 4-én Berlinben, 1904. aug. 25-én az ankylostomiasis legyőzésére általa szervezett és összehívott nemzetközi konferencián Kölnben, 1910-ben Brüsszelben, s bár erre nincs biztos adatom, ránkmaradt leveleinek egy-két sorából azt kell következtetnem, hogy Angliában Newcastleben is.

Eredményei, előadásai, mindenekelőtt azonban évente nagyszámban megjelent könyvei és tanulmányai alapján az 1900-as évek derekán már Európa-szerte ismert s az ankylostomiasis gyógy módjában európai szaktekintély. Legjobban igazolja ezt az az érdeklődés, amivel a külföldi sajtó és szakemberek kommentálják munkáját,¹⁴⁽¹⁵²⁾ kik egymás után keresik föl a kis Brennberget, helyesebben Goldmant, hogy a helyszínen tanulmányozzák munkáját. Így 1903. febr. 4-én a mai Ruhr vidék bányáinak vezető orvosai és műszaki igazgatói, a bochumi „Bergmannsheil” bányakórház főorvosa, Dr. Karl Löbker professzor, a westfaliai Herne Schamrock akna bányaigazgatója G. A. Meyer és a recklinghauseni bányák műszaki vezetője. Lüthgen töltenek több napot Brennbergben¹⁵⁽¹⁵³⁾ s tanulmányozzák a bánya egészségügyi berendezéseit, Goldman gyógy módját és eredményeit, miről egy hónappal később, a Glückauf hasábjában 9 oldalas, közösen írt tanulmányban számolnak be nagy elismeréssel.¹⁶⁽¹⁵⁴⁾ De ugyanúgy megfordult Brennbergben az angol Dr. Thomas Oliver, a Newcastle on Tyne-i kir. kórház főorvosa és a durhami orvosgyógyászati tanszékének professzora, valamint H. Belger durhami orvosprofesszor¹⁷⁽¹⁵⁵⁾ s még számosan,

Felső- és Alsó-Sziléziából s az egykori monarchia bányáiból.

Goldman munkás életének legtermékenyebb ideje ez, amikor Európa csaknem minden tudományos orvosi intézetével, kórházával s a nagy bányavidékek vezetőivel összeköttetésben áll s levelez Olaszországgal, Német- és Franciaországgal, Belgiummal és Angliával. Valóban meglepő, hogyan győzte mindezt, aminek betetőzéseként 1903-ban még egy havonta [175](#) megjelenő orvosi szaklapot indított meg „Heilmittel-Revue” címen. A folyóirat, melyet fölváltva Sopronban, Bécsben és Berlinben adtak ki, s melybe jeles szakemberek írtak, Európa-szerte elvitte Goldman „főszerkesztő” hírét és nevét s Brennberg történetében mindig büszkén jegyezheti föl, hogy kis kórházában olyan szaklapot szerkesztett, mely bejárta Európát, s melynek cikkeire és tanulmányaira messzi országokban figyeltek fel az akkori szakorvosok legjelesebbjei.

Fáradtságos munkájának végül is meg volt a gyümölcse, úgyhogy 1907-ben, amikor 10 évi szolgálat után megvált állásától, Brennbergben nem volt bélférges beteg, s példás egészségi viszonyok voltak a néhány év előtt még rossz hírű bányánál.

A továbbiakban egész röviden szólok még bányorvosi tevékenységét követő munkásságáról s életének néhány jelentősebb eseményéről.

Goldman – mint mondtam – 1907 nyarán hagyta el Brennberget. Távozásának okát tüzetesebben nem kerestem. Sopronban élő fiának, Goldman Ernőnek s néhány még élő kortársának közléséből azonban azt kell gondolnom, hogy távozása szoros összefüggésben volt a brennbergi 1907. évi bányász sztrájkjal, mely mint tudjuk, csaknem egy hónapig tartott, s melynek letörése után a bányavállalat tulajdonosai és a rendőrhatalóságok még tovább keresték a sztrájk értelmi szerzőit. Goldman nem volt a sztrájk kiobbantásában gyanúsítható, de a munkásokkal s azok családjáival való szoros érintkezése, mindenekelőtt pedig az, hogy azok részére jobb, egészségesebb és emberibb viszonyokat követelt, mind a bányában, mind otthonukban, gyanúra adott okot, nem szólva arról, hogy a vállalattal szemben tanúsított egészségügyi és munkásvédelmi követelése és berendezései számottevő improduktív kiadást jelentettek a tőkés vállalkozásnak. Goldman pénzemésztő szociális munkája – hogy az ankylostomiasis veszélye elült – nem volt többé fontos és kívánatos s talán nem véletlen, hogy a sztrájk után 1907 végén már nem találjuk Brennbergben.

Brennberg után egyébként Sopronban telepedett le, ahol a Kossuth utca 12. sz. házában (a mostani gyermekotthon) hidegvíz gyógyintézetet rendezett be s mint magánorvos praktizált tovább.[18\(156\)](#) Emellett tevékenyen vett részt a város egészségügyeinek korszerűsítésében s harcolt 1911 óta a soproni önkéntes mentőegyesület életre hívásáért. Ezt a bécsi mintájára kívánta megszervezni, melynek tiszteletbeli tagja volt.

Az 1914-ben kitört első világháború őt is elszólította. Hidegvíz intézetét ekkor fölszámolta s az akkoriban kimondottan katonai célokra berendezett, európai hírű pöstyéni gyógyfürdőt vezette, ezredorvosi rangban. Itt ismerkedett meg a Pöstyénbe utalt későbbi török államfővel, Kemál pasával is, kivel – mint több más európai államférfival és tudóssal – élete végéig baráti levelezésben állt.[19\(157\)](#)

Leszerelése után visszatért Sopronba, hol egy ideig magánorvosi gyakorlatot folytatott, 1922 óta pedig mint soproni körorvos működött. Emellett orvosa volt a soproni vármorségnak és mentőegyesületnek s állandó helyettese a brennbergi bányorvosnak. 1932-ben egyébként Rákóczi utca 2. szám alatti rendelőjében újabb gyógyintézetet nyitott reumás betegek számára, melyet csaknem élete végéig tartott fenn, s ahol kizárólag az Országos Társadalombiztosító Intézet által beutalt munkásokat kezelte. Ez időben készítette „Új összecukható beteghordágy”-át is, mely mindössze 7 kg súlyú s csukott alakjában 75 cm hosszú volt. A

hordágy kemény bükkfából készült, hordképes csuklókkal, 90 kg. teherbíróképességgel. A szabadalmazott, magyar gyártmányú hordágyat az 1930-as években bányáink, mentő- és tűzoltóegyesületeink már országsherte használták.

Sokoldalú tevékenységét egyébként a külföld is elismerte s számos megtisztelő kitüntetésben volt része. Így – mint mondtam – a bécsi önkéntes mentőegyesületnek és az olasz Akadémiának tiszteletbeli-, a lipcsei Német Orvosok- és Természetvizsgálók valamint a bécsi Bel- és Gyermekgyógyászati Társaságnak kültagja s az olasz „Művészet és tudomány” díszjelvénynek tulajdonosa volt.

Életét – mint a bevezetőben mondtam – 1944. nov. 11-én fejezte be, 76 éves korában, s a soproni evangélikus temetőben pihen.[20\(158\)](#)

*

Mint nem „céhbéli” és nem „illetékes”, Dr. Goldman jelentőségét csak hazai, közelebről brennbergi bányászatunk szemszögéből exponáltam, a szakemberek feladata munkásságának további szakszerű földolgozása és értékelése. Fontos volna, hogy szakmai szempontból is nyilvántartásba [176](#)vegyük nevét, mint olyanét, aki már több mint 50 éve kitűnő szolgálatot tett nemcsak a magyar, de az egész európai bányászatnak, mert megfékezett egy foglalkozási betegséget, s megtalálta és kidolgozta annak gyógy módját.

Tudom természetesen, hogy munkája hazai bányászatunkban nem volt egyedülálló, s hogy pl. egykori selmecbányai ércbányáinknál vele csaknem egy időben folytatott határainkon túl is jól ismert s ugyancsak eredményes harcot az ankylostomiasis ellen Dr. Tóth Imre kerületi bányafőorvos (1844–1928), amire Dr. Goldman is utal munkáiban,[21\(159\)](#) s aki ugyancsak számos, értékes tanulmányban számolt be idevonatkozó eredményeiről.[22\(160\)](#)

Dr. Goldman nevét ennek ellenére megkülönböztetett hangsúllyal kell ma is följegyeznünk azért, mert mint orvos, bányakörökben ismert. Az ankylostomiasis időnként és sporadikusan még egy-két évtized előtt is fölütötte fejét bányáinkban, így legutoljára az 1935-ös években, amikor Goldman idevonatkozó tanulmányai és kezelésmódjai újból aktuálisá váltak.

Mai szocialista bányászatunk munkás- és egészségvédelmi, valamint munkásfölvételi előírásai[23\(161\)](#) mellett a betegséget már alig ismerjük, aminek a hivatkozott rendeleteken kívül elsősorban az a magyarázata, hogy szocialista bányászatunk megszüntette a munkás-vándorlást és mindenekelőtt olyan egészséges munkaviszonyokat teremtett bányáinkban, melyek már eleve kizárják a betegség kórokozójának és elterjedésének föltételeit.

De jó, ha napjaink bányászatának szocialista vívmányai mellett ismerjük elődeink küzdelmes harcát a jobb és szebb, egészségesebb és emberibb életért, s jó, ha ezzel kapcsolatban szölkünk és emlékezünk mindazokról, kik közvetlenül, vagy közvetve – mint Goldman is – elősegítették mai életszintünk megszületését.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői IV. Dr. Goldman Hugó (1867–1944) brennbergi bányaorvos / JEGYZETEK

JEGYZETEK

1. Dr. Goldmannak ezt a tudományosan alátámasztott elnevezését – mert kimutatta, hogy az ankylostoma nevű bélféreg kizárólag az emberben élőszködik – az orvosi körök általánosan elfogadták s azt egyedül Dr. A. Looss lipcsei egyetemi tanár, akkoriban a kairoi „Scholl of Medizin” parazitológiai tanszékének professzora támadta 1906-ban közölt „Einige Beobachtungen über die Infektion mit Ankylostomum duodenale von der Haut aus” (Zeitschrift für Kinische Medizin 58. Bd. Heft 1–2.) című munkájában, a tudományos világban szokatlan és meglehetősen nívótlan formában. Dr. Goldman, Dr. A Looss támadását egy 1906. júl. 24-én Brennebergben kelt nyílt levélben verte vissza fölényesen.

2. Dubini fölfedezését a hazai szakirodalom és maga Goldman is 1838-ra teszi, amivel szemben Dubini biográfusai azt írják, hogy a fölfedezés 1834-ben történt. L. Dr. E. Gurit és Dr. August Hirsch: Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Sechster Band. p. 714. és Dorland's Illustrated medical dictionary. Twenty-third edition. p. 413.

3. L. bővebben: Dr. Hugó Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten erste Hilfeleistung und die Wurmkrankheit (Ankylostomiasis). 1903. p. 61–62. V. ö. még Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brenneberg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. October, 1896. p. 655–656.

4. L. Dr. Goldman Hugó előbb idézett munkáját p. 64–65. még részletesebben Dr. Lőrincz Ferenc: Az ankylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. p. 10–11. és 28–29. és ugyancsak Dr. Lőrincz Ferenc: Hookworm disease in Hungary. M. kir. József nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Közleményei, Sopron, 1935. VII. köt. p. 75–91.

5. L. bővebben Magyarai Kossa Gyula dr.: Magyar orvosi emlékek. IV. köt. p. 218 és Dr. Tóth Imre: Az alkalmazott higiéné a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617–627.

6. Nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy pl. az elsősorban illetékes, hivatalos szervünk, az akkori M. Kir. Belügyminisztérium is csak későn, 1899-ben jelentkezett a brennebergi ankylostomiasisszal kapcsolatban s adta ki 65000/VI a – 1899. jún. 19-én kelt körrendeletét, melyben 9 pontban foglalta össze a fertőzött bányáknál legsürgősebb tennivalókat az ankylostomiasis terjedésének megakadályozására. Előírásai Brennebergben akkor már két éve be voltak vezetve, s így semmi újat nem jelentettek a bányánál. Figyelemre méltó ezzel szemben a minisztériumnak az az indokolása, mely a körrendelet kiadására készítette s mely a következőképp hangzott: „Azon körülmény folytán, hogy a németországi határhatóságok a Magyarországból odaérkező bányászok közül csakis azokat bocsátják át, kikről az előzetesen megtartott orvosi [177](#) vizsgálat kideríti, hogy nem szenvednek az ankylostomum duodenale nevű bélféreg által előidézett s »bányász-aszály« vagy »bányaféreg« nevek alatt ismert betegségben, szükségesnek láttam beható tájékozást szerezni arról, hogy az említett élősdi bélféreg hazai bányahelyeinken tényleg mily mértékben van elterjedve... Miután ezen vizsgálat kiderítette, hogy a szóban lévő betegség bányamunkásainknál – habár távolról sem oly mértékben, mint évekkel ezelőtt, de még mindig olyannyira el van terjedve, hogy nemcsak figyelmet érdemel, hanem erélyes rendszabályok életbeléptetését is indokoltá teszi, a pénzügyminiszter úrral egyetértőleg, a következőket rendelem el.” – Mondott, elkésve kiadott rendeletnél még érdekesebb és jellemzőbb az akkori államigazgatásra, hogy három évvel később, 1902. nov. 5-én – tehát amikor az ankylostoma probléma Brennebergben már csaknem meg volt oldva – 118568. szám alatt a belügyminisztérium kérdőívet küldött a bányának sürgős kitöltés végett, melyben a következőkre kellett válaszolni: „Mikor kezdődött a szóban lévő betegség a brennebergi

munkások között, illetve mikor állapították meg azt első ízben s honnan hurcolták be? Csak fertőzésben szenvedő munkásoknál állapították-e meg a bajt, vagy már Brennbergben is föllépett? Milyen körülmények segítettek elő a baj terjedését, egyes bányarészek nem különösen alkalmasak-e a betegség terjedésének előmozdítására? Tett-e a bányaigazgatóság intézkedést a betegség leküzdésére és hogyan s milyen eredménnyel? Milyen nehézségek merültek föl a 65000/1899. számú belügyminiszteri rendelet végrehajtása körül? Végül vannak-e statisztikai adatok az évi megbetegedésekről?” – A bánya igazgatósága el is készítette a kérdőívre jelentését, sajnos azt eredetiben továbbították, másolata nem maradt ránk, s így a becses adatok nem állnak rendelkezésünkre. L. Soproni Állami Levéltár. Acta polit, XXV/27690. – V. ö. még Dr. Lőrincz Ferenc: Az ancylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. című munka 79–81 oldalait, hol szóról-szóra idézi a 65000/1899. jún. 19-i belügyminiszteri körrendelet kilenc pontját.

7. Az avatásra szóló meghívó a következőképp hangzik: „Der Gefertigte erlaubt sich Euer Hochwohlgeboren zu seiner am 7. Juli d. J. 12. Uhr Mittags, im grossen Festsale der K. K. Universtät stattfinden den *Promotion zum Doktor der gesammten Heilkunde* geziemend einzuladen. Wien, im Juli 1894. Med. Cand. Hugó Goldman I. Seegasse 4. a.” L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

8. A bánya ilyen vonatkozású rossz hírért, különösen az osztrák, elsősorban a bécsi napilapok terjesztették – meg kell vallani, nem minden alap nélkül – még akkor is, amikor Brennbergben a járványt már régen elfojtották. E támadások egyik kis részét a következő lapokban találjuk: – Wurmkrankheit in nordwestböhmischen Braunkohlengebiete. Wiener Fremdenblatt. 20. Okt. 1903. – Die Wurmkrankheit in ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Ostdeutsche Rundschau. 3. Nov. 1903. – Die Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Prager Tagblatt. 13. Nov. 1903. Nr. 309. – Die Gefahr der Wurmkrankheit. Berliner Morgenpost. 24. Nov. 1903. Nr. 275. – Von der Wurmkrankheit. Düsseldorfer Volksblatt. 13. Nov. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Fränkische Tagespost. (Nürnberg) 14. Nov. 1903. – Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Wiener Fremdenblatt. 12. Nov. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 21. Nov. 1903.

9. Rudolf Antal brennbergi bányaigazgató Morvaországban született 1842-ben. Huszonkét éves korában, 1864-ben a selmecbányai bányászati akadémiára iratkozott be hallgatónak, melynek elvégzése után 1868-ban, mint okleveles bányamérnök Brennbergben állt munkába, hol rövidesen megbízták a bánya vezetésével. Rudolf 41 évig szolgált Brennbergben s 1909 nyarán ment nyugdíjba, amikor Wiener-Neustadtba költözött s ott is halt meg 70 éves korában, 1912. jan. 1-én. Felesége, Frölich Franciska volt, kitől két lánya született Franciska, Hírt Károly Imréné és Ida, Dr. Goldman Hugóné. L. Faller Gusztáv: A selmeczi m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve. 1770–1870. p. 216. sorszám 4986, Radikal (Radikales Volksblatt) XV. (1909.) évf. No. 1287. jún. 29. szám, Oedenburger Zeitung XLII. 1909. jún. 16. p. 3. Wechsel in der Brennberger Bergdirektion végül, Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

10. Ezt onnét tudjuk, hogy Dr. Goldman a brennbergi bányászok 1897. aug. 29-én tartott zászlóavató ünnepségére a munkásságnak ajánlott kétstrófás „Zászló-dal”-t írt, mely nyomtatásban is megjelent s azon már bányaorvosnak írja magát. A vers egyébként a következőképp hangzik: „Fahnen-Lied, der Brennberger Knappschaft anlässlich ihrer Fahnenweihe am 29. August 1897. Gewidmet von ihrem Werks-Arzte Dr. Hugo F. Goldman.

*„Kommt, Brüder, lasst uns schwör'n zu uns'rer [Fahne
Den eid der Treu und Einigkeit
Auf dass durch sie für uns ein Weg sich bahne,
Ein Weg des Heil's zur Ewigkeit,
Wir wollen halten das heilige Wort,
Zu jeder Stunde, am jedem Ort.*

*»Glück auf«, geweiht durch Priesters formme [Worte,
Die Gott im Himmel mag erhör'n,
Werd du uns zu einem treuen Horte,
Der uns're Kraft und Muth soll mehr'n.
Und wenn das Schicksal uns hart bedroht,
In Dir wo'n wir fliehen in ärgster Noth!“*

178 Bécsben 1894. júl. 7-én kelt oklevelét másolatban egyébként Sopron város 1897. szept. 30-i törvényhatósági bizottsági ülésén, majd ezt követően dec. 13-án Sopron vármegye közgyűlésén mutatták be s hirdették ki. L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldmann Hugó gyűjtemény.

11. L. Anton Rudolf, Bergdirector in Brennbeg: Neue Entdeckungen über das Auftreten des Anchylostomum duodenale in Brennbeg. Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. XLV. (1897) Jahrg. No. 7. p. 93–94. és Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brennbeg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. October. 1896. p. 655–656. – V. ö. még: Dr. Goldman: Die Ankylostomiasis című munkája függelékében a „Das Pferd und sein Zusammenhang mit der Ankylostomiasis” című tanulmányt. P. 48–59.

12. L. részletesen Dr. Hugo Goldman: Über Ankylostomiasis, Wiener Klinischen Wochenschrift, XI. (1898) Jahrgang. Nr. 19.

13. Dr. Goldman higienikus klozettjét a brüsszeli Robert Drossten cég (Bruxelles 49 Rue du Marais) hozta forgalomba. Három nyelvű (francia, német, angol) prospektusát l. a soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltárában. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

14. Így többek közt a következő újságcikkek, illetve napilapok számolnak be elismerőleg dr. Goldman munkásságáról: – Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung, Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. No. 437. – G. van Fluisten: Die Wurmkrankheit. Illustrierte Zeitung. Leipzig. 12. Nov. 1903. – Die Wurmkrankheit in Ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. – Gegen die Wurmkrankheit. Die Zeit. 3. Okt. 1903. No. 363. – Die günstige Wirkung des roten Lichts. Berliner Anzeiger. 28. Sept. 1904. – Eine Verbesserung des Impfverfahrens, leipziger Tagblatt. 1. Okt. 1904. – Ugyanaz a Charlottenburger Tages Zeitungban. 21. Sept. 1904. – Eine neue interessante wissenschaftliche Errungenschaft. Oedenburger Zeitung. 5. Okt. 1905. – Roth's Licht und Impfung. Wiener Extrablatt. 8. Sept. 1904. – Zur Abwehr des Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 16. Aug. 1904. – Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung. Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. – G. van. Fluisten: Der Parasit der Wurmkrankheit, Illustrierte Zeitung. Leipzig. 11. Febr. 1904. Nr. 3163. – Dr. Mekler: Impfung unter rotem Licht. Die Umschau. Frankfurt. 29. Sept. 1904. – Eine Verbesserung des Impfverfahrens. Posener Zeitung. 20. Sept. 1904. No. 445. Végül nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy Dr. Goldmant A. J. Cronin is szerepelteti az angol

Trotter orvossal együtt „Réztábla a kapu alatt (The citadel)” című regényében (magyar fordítás tizenegyedik, 1939. évi kiadás p. 207), mint a szénbánya munkásoknál föllépő „anthracosis” – a tüdő fekete infiltrációja – nevű kór jeles ismerőjét.

15. L. Soproni Állami Levéltár. A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. p. 58. – V. ö. még Faller Jenő: A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. Bány. Lapok. 92. (1959.) évf. p. 61–66. A szóbanlévő orvosprofesszorok közül Dr. Karl Löbker egyébként már 1892. szept. 7-én, tehát még Dr. V. Ráthonyi idejében is megfordult Brennbergben, mindjárt, hogy az első megbetegedéseket konstatálták.

16. L. Dr. Löbker, Lüthgen, G. A. Mayer: Bericht betreffend die Ankylostomiasis auf der Brennberg in Ungarn. (Erstattet von der auf Veranlassung des Vereins für die bergbaulichen Interessen im Oberbergamtsbezirk Dortmund nach Ungarn entsandten Kommission.) Glückauf. Berg. und Hüttenmännische Wochenschrift. No. 12. XXXIX. Jahrg. 21. März. 1903. p. 265–273.

17. L. bővebben Bergarzt Dr. Hugo Goldman: Bericht über die am 29. August 1904. zu Köln am Rhein stattgehabte internationale Konferenz zur Abwehr der Ankylostomiasis (Wurmkrankheit der Bergleute). Druck und Verlag von Gustav Röttig. Oedenburg (Ungarn). Sonderabdruck aus der „Heilmittel-Revue” Therapeutisches Organ. Wien–Berlin. II. (1904.) Jahrg. No. 10–11. p. 37.

18. Büling professzor rendszerű Vízgyógyintézetét 1907 őszén nyitotta meg, ahogy azt a Soproni Napló, illetve az Oedenburger Zeitung 1907 novemberétől kezdődően megisméltendő alanti hirdetményeiből tudjuk: „Gyógyintézet. Sopron, Kossuth út 12. Dr. Goldman szakorvosi kezelése alatt. Idegesség, álmatlanság, székrekedés ellen: Mindenféle vízgyógymódok. Szívbjajok, érlemeszesedés ellen: szénsavas és oxigén fürdők (készülék rendszer), Neuralgia, ischias, köszvény, laboratórium, belégzések, légcsőhurut ellen; testgyenyészeti tornászás, számos szerszámon, elgörbülés és a gyerekek rossz tartása ellen; testgyenyészeti tornászás, számos szerszámon, elgörbülés és a gyerekek rossz tartása ellen. A betegek pontos megvizsgálása a legújabb műszerekkel és készülékekkel” – Németül: „Rheuma, Gicht, Nervenschmerzen, Ischias wurden nach bevährter physikalisches Theilmetode mit Heissluft, Dampf, Massage, Elektrizität; Katarrhe des Rachens und der Luftröhre, durch Inhalationen nach dem Systeme Prof. Bulling in der Kur- und Wasserheilanstalt der Dr. Goldman, Sopron, Kossuth Strasse 12. geheilt.” L. Soproni Napló XI. (1907) évfolyamának és Oedenburger Zeitung XXXX, (1907). évfolyamának nov.-tól kezdődő számait.

19. L. bővebben „Dr. Hugó Goldman †” Oedenburger Zeitung Jahrg. 80. Montag 13. November 1944. Nr. 257. p. 4.

20. Halálát családja a Soproni Hírlap (XXXI) évf. 1944. nov. 12-i, 257. számában (p. 4.) közreadott, [179](#)alanti kis gyászjelentésében adta hírül: „Fájdalommal megtört szívvel jelentjük, hogy a legjobb, felejthetetlen jó édesapa, Dr. Goldman Hugó ny. körorvos, rövid életének 76-ik évében, nov. 11-én rövid szenvedés után elhunyt. Megboldogult földi maradványait nov. 13-án délután 3 órakor fogjuk az ev. temetőben örök nyugalomra helyezni. Nyugodjék békében!” – Ugyanakkor az Oedenburger Zeitung (80 Jahrg.). 1944. nov. 13-i, 257. számában (p. 4.) „Dr. Hugo Goldman †” címen félhasábos nekrológban számolt be haláláról és életművéről.

21. L. Dr. Hugo Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten, erste Hilfeleistung die Wurmkrankheit. Halle a. S. 1903. p. 66. – Dr. Tóth idevonatkozó munkásságára v. ö. még Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmezbánya sz. kir. város. 275–276, valamint Dr. Lőrincz Ferenc: Az andylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon.

1935. p. 28–29. és 59.

22. L. az 5. számú lábjegyzetben idézett: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617–627. című tanulmányán kívül, következő, idevonatkozó munkáit: Hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XXXVI. (1903) évf. I. köt. p. 730. A baktériumok szereplése a fonálférges által létrehozott betegségekben. Bány. és Koh. Lapok. XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 11. – A selmezbányai ezüst kohó egészségügyi ismertetése és az ólommérgezés elleni óvintézkedések. Bány. és Koh. Lapok, XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 733. – Védekezés az ipari ólommérgezések ellen. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 485. – Az ipari ólommérgezések elhárítása. Bány. és Koh. Lapok. XLI. (1908) évf. I. köt. p. 71.

23. L. részletesen: Általános bányászati biztonsági és egészségvédő szabályzat. 1957. évf. 6. kiadás. 1–30, és 126–173. paragrafusok, valamint az egészségügyi miniszter 4/1955 (M. K. VI. 15.) Eü. M. számú rendeletére 1955-ben kiadott: Általános balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabály.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Faller Jenő: A brennbergi szénbányászat úttörői IV. Dr. Goldman Hugó (1867–1944) brennbergi bányaorvos / Dr. Goldman Hugó irodalmi munkásságának (nem teljes) jegyzéke

Dr. Goldman Hugó irodalmi munkásságának (nem teljes) jegyzéke

1897. Fahnen–Lied der Brennberger Knappschaft anlässlich ihrer Fahnenweiche am 29. August 1897. Gewidmet von ihrem Werks Arzte Dr. Hugo F. Goldman. (Két strófás vers.)

1898. Über Ankylostomiasis. Wiener Klinischen Wochenschrift. XI. (1898) Jahrgang. Nr. 19.

1899. Die Ankylostomiasis. Vortrag, gehalten in der Gesellschaft der Ärzte zu Wien. Wiener Klinischen Wochenschrift. XII. (1899.) Jahrgang. Nr. 19.

Die Ankylostomiasis und ihre Beziehung zum Pferde. Vortrag gehalten in der Gesellschaft für innere Medizin in Wien. Wiener Medizinische Presse. (1899.) Jahrgang. Nr. 33–34.

1900. Die Ankylostomiasis eine Berufskrankheit des Bergarbeiters. Verlag von Wilhelm Braunmüller. Wien und Leipzig. 1900.

Die Ankylostomiasis eine Berufskrankheit des Berg-, Ziegl- und Tunnelarbeiters. Populär Wissenschaftliche Abhandlung für Ärzte, Bergbehörden und Bergwerks–Beamte von Med. Dr. Hugo F. Goldman: Bergarzt der Kohlenwerkschaft in Brennbach bei Odenburg. Mit einer lithographirten Tafel. Wien und Leipzig. Wilhelm Braunmüller. K. u. K. Hof- und Universitäts–Buchhändler. 1900. (55. oldal) Függeléként itt találjuk „Das Pferd und sein Zusammenhang mit der Ankylostomiasis” című munkát, p. 48–54.

1901. Die Behandlung der Sepsis mit Unguentum Crede, Separatabdruck aus dem „Centralblatt für die gesammte Therapie”. XIX. (1901) Jahrgang. Heft. 10.

Die Behandlung der Lungentuberculose mit ammonium-sulfoichthyolicum combinirt mit creosotum carbonicum. Vortrag gehalten in Wiener Medizinischen Club am 20. März, 1901 von Dr. Hugo Goldman.

1903. Wie bewehre ich mich von der Wurmkrankheit? Populäre Belehrung. Verlag von Gustav Röttig u. Sohn. in Odenburg. 1903. Ugyanaz magyarul: Miképpen oltalmaztam meg magamat a

féregbetegségtől? Röttig Gusztáv és Fia Sopron, 1903.

Über die Behandlung der Brandwunden mit ichthyol. Wiener Medizinische Presse. Separatandruck aus 1903 Jahrg. Nr. 9.

Über Ankylostomiasis. Vortrag gehalten von Bergarzt Dr. Hugo Goldman auf der 74. Versammlung deutscher Naturforscher und Ärzte zu Karlsbad am 22. September 1902. Deutscher Ärzte-Zeitung. Berlin. Heft. 5. 1903.

180 Eine seltene Art von Darmruptur nach Contusio Abdominis, Heilmittel-Revue, Therapeutisches Organ. Wien-Sopron. I. (1903) Jahrg. Nr. 1. p. 3-5.

Zur Therapie der Ankylostomiasis – Anämie. Sonder-Abdruck aus der Deutschen Ärzte-Zeitung. Berlin. Heft 24. 15. Dezember. 1903.

Wurmkrankheit. Neue Freie Presse, 1903, Maj. 22. számban megjelent újságcikk. 1903. máj. 21-i keltezésel.

Die Hygiene des Bergmannes, seine Berufskrankheiten, erste Hilfeleistung und die Wurmkrankheit (Ankylostomiasis), Halle a S. Verlag von Wilhelm Knapp. 1903.

1904. Bericht über die am 25. August 1904 zu Köln am Rhein stattgehabte internationale Konferenz zur Abwehr der Ankylostomiasis (Wurmkrankheit der Bergleute). Druck und Verlag von Gustav Röttig. Oedenburg (Ungarn). Sonderabdruck aus der „Heilmittel-Revue.“ Therapisches Organ. Wien-Sopron. II. (1904) Jahrgang. Nr. 10-11.

Beiträge zur Therapie der Anemie mit Vanadin-Sanquinal „Krewel“. Heilmittel-Revue. Therapeutisches Organ. Wien-Berlin. II. (1904) Jahrg. Nr. 12. p. 4-8.

Ueber Valyl. Heilmittel-Revue. Therapeutisches Organ. Wien-Berlin. II. (1904) Jahrg. Nr. 1. p. 9-11.

Beta-Eukain als Anaesthikum in der Landpraxis. Heilmittel-Revue. Therapeutisches Organ. Wien-Berlin. II. (1904) Jahrg.

1905. Ist Eisen auf dem Wege der Inunktionskur dem menschlichen Organismus einverleibbar (Aus dem Werksspitale der Brenberger Kohlengewerkschaft.) Wien und Leipzig. Wilhelm Braunmüller. K. u. K. Hof und Universitätsbuchhändler. 1905. Separatabdruck aus der Wiener Klinischen Wochenschrift. XVIII. (1905) Jahrgang. Nr. 18.

Sollen wir Gruben, die mit Ankylostomiasis infiziert sind, desinfizieren. Wiener Medizinischen Wochenschrift Nr. 10. 4. März. 1905.

1906. Offener Brief an Herrn Phil. Dr. A. Looss, ausserordentlicher Professor an der Universität in Leipzig (beurlaubt), derzeit Professor of Parasitology School of Medizin Cairo. Brenberg 24. Juli 1906.

1908. Beiträge zur Eisentherapie auf dem Wege der Inunktionskur. XXV. Kongress. Wien. 1908. Sonderabdruck aus den Verhandlungen des Kongresses für Innere Medizin, p. 637-640.

1910. Prophylaxis und Therapie der Ankylostomiasis. (Vortrag) Referiert am II. Internationalen Kongress für Berufskrankheiten zu Brüssel. (1910) Separatabdruck der „Heilmittel-Revue“. Nr. 9. vom September 1910.

Ein Fall von Weilscher Krankheit. Separatabdruck aus Nr. 8. 1910. Wiener Klinische Rudnschau. Vortrag auf dem XVI. Internationalen Ärztenkongress in Budapest.

1927. Der Arzt und der Tod. Unsere Sonntagszeitung. 1927. jul. 17-29. szám.

1932. Über Helminthiasis. Referiert auf der XI Tagung der Gesellschaft für Verdauungs- und

Stoffwechselkrankheiten in Wien. 6–8. Október 1932. Separatabdruck aus der Wiener Medizinischen Wochenschrift, Nr. 51. 1932.

1938. A vérnyomás kezelése physikai gyógymódokkal. A Soproni Fizikai Gyógymódok Intézetéből. Gyógyászat, 78. (1938) évf. 35–36. szám.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője

181 Tilkovszky Lóránt: Széchenyi István fertőbozi fürdője

A Széchenyi István nevéhez fűződő közérdekű létesítmények sora a legújabb kutatások eredményeként egy eddig ismeretlen, jelentőségében a közismert Széchenyi-alkotásokhoz képest talán egészen szerény, érdekességben azonban igen kiemelkedő létesítménnyel bővült: a tiszavirágéletű fertői fürdővel. *Egy megélhetési nehézségekkel küzdő tóparti kis zsellérfalu fürdőhellyé fejlesztésére tett kísérletről van szó, amely sikertelensége ellenére is fontos művelődéstörténeti momentuma az „új Magyarország” arculatának, a polgárosult viszonyoknak kialakításáért folyt küzdelemben.*

Nem ismerjük pontosan azokat a körülményeket, melyek közt Széchenyiben a gondolat megfogant, hogy *a soproni és Sopron környéki polgárok és nemesurak fürdőzési igényeinek kielégítésére* és a fürdővendégek ellátásával kapcsolatban nyíló kereseti lehetőségek által *zsellérjobbágyai megélhetésének javítására is*, uradalmi költségen fürdőt létesítsen. Csak azok a sürgető sorok maradtak fenn, melyekkel jószágkormányzójának, Lunkányi Jánosnak kötelességévé tette, hogy Bayer soproni orvossal tanácskozza meg a létesítendő fürdő tervét: „A czenki köz fürdőrül Bayerrel végezzetek valamit”. (1838. IX. 6.) „Igen szeretném, ha Ön Bayerrel jó kidolgozná a czenki vagy is inkább bózi fürdő tervét, – gut, praktisch und billig”. (1838. XI. 9.)¹⁽¹⁶²⁾

Széchenyi jószágkormányzója fel kívánta használni a már 19 éve fennálló balatonfüredi kosárfürdő műszaki adatait és forgalmi tapasztalatait. Megkeresésére Adler József balatonfüredi fürdőorvos készséggel válaszolt; megadta a szükséges „műszaki leírást”, a forgalomról pedig így írt: „A múlt nyáron 12 külön fürdőink 3700-szor voltak kiadva 14 krajcár pengőpénzért; a közfürdőben pedig szinte 1300-an fürdöttek 6 krajcár pengőpénzért; és így bizonyosan jól kamatoznak”. (1838. IX. 29.)²⁽¹⁶³⁾

„Hát a Fertő-fürdőrül mikor kapok rajzot s költség felvetést?” – kérdezte Lunkányitól az ügyet sürgető Széchenyi. (1838. XII. 21.) Nyilván készült is tervrajz és költségvetés, ezeknek azonban nem sikerült nyomára akadni.

További feladat volt, az uradalmi költségen készítendő fürdő bérbevételére és kezelésére alkalmas személyt találni. Széchenyi erre vonatkozó sorai sajnos nem adnak felvilágosítást a bérlő kiléte felől: „Örülök – írja Lunkányinak –, hogy a czenki vagyis inkább fertői fürdőre találkozott ember. Már most csak reméllem

leszen valami belőle.” (1838. XII. 24.) A fürdőház konstrukciójához a következő megjegyzése volt: „A fürdőnek külön része lesz a férfiak és külön a nők részére.” (1839. II. 5.)³⁽¹⁶⁴⁾

A jószágigazgatóság 1839. évi főpénztári kivonatai alapján megállapítható, hogy a „bózi fürdői alapítványra” tett költségek 1705 forint 18 krajcárra mentek ezüstpénzben. Ennek 90 %-át ácsmunkára fizették ki: a „ferdőház” felépítésén kívül ugyanis felpadlóztatták a bózi zsellérek fürdővendégeknek kiadandó szobáit. E költségekhez képest a kötélgyártónak, lakatosnak stb. fizetettek minimálisak voltak. – Ugyancsak e főpénztári kivonatból derül ki, hogy a fürdő bérlője évi 40 ezüstforintot fizetett, negyedéves részletekben. A fürdő létesítési költségei tehát csak sokévi üzemeltetés esetén térültek volna meg.⁴⁽¹⁶⁵⁾

A fürdő haszonbérlője nyomtatott hirdetményben hívta fel Sopron város közönségének figyelmét a fertőbozi fürdő hely kellemességeire. Sajnos ezekből a nyomtatványokból sem került eddig elő egyetlen példány sem. A vállalkozás sikeres indulásáról 1839 nyarán azonban bizonyosságot ad Szalay József cenki tisztartónak Széchenyihez intézett levele: „Nem is gondolhattuk, hogy illy nagy divatba jöjjön a fertői fürdő; ha jó meleg nap van, 30–50 forintokig is bejön az árendásnak, úgy hogy naponkint, mint a múlt vasárnap, több mint 200 ember csak 182a fürdőházban fürdött, amellet még a szabad fürdőben is, ha nem több, legalább annyi fürdött.” (1893. VII. 9.)⁵⁽¹⁶⁶⁾ Lunkányi kimutatás szerint a bozi parasztok által a fürdővendégek részére felajánlott és az uradalom részéről összeírt kiadó szobákból már július 4-ig lefoglaltak 27-et. A fürdővendégek nevei közt találjuk Sopronból Tsurl., Szeleczki, Frischmann, Würth, Wággy, Seibold, Cawallar, Richter, Wagner, Pinterits, Stocker, Rach, Kneps stb. familiák tagjait; Németkeresztúrról a Rosenberger, Kindsberger és Spitzer familiákat. A fürdőző társasághoz tartozott Vizkelety Simon, Buday báró, Angeli asszony és Lebrön asszony, Bayer doktor úr, a németkeresztúri plébános, valamint a széplaki plébános – szakácsnője.⁶⁽¹⁶⁷⁾

A fürdő létesítéséig a parasztok bárhol szabadon fürdhettek a Fertő vizében. Az uradalom azonban most kitiltotta őket a fürdőház közeléből, nehogy „botránkoztató meztelenségük” a fürdővendégek jóízlését zavarja; a haszonbérlő pedig a szabad vízben való fürdésükért 1 krajcár ezüstpénzt követelt. – „A szegényebb néposztály e terhelteséről” Bognár Lajos tiszti alügyész jelentést tett az 1839. július 1-i Sopron megyei közgyűlésnek, amely bizottságot küldött ki, hogy „ezen visszaéléstől a haszonbérlőt rögtön eltiltsák, és a dolog mibenlétéről a jövő gyűlésre tudósítást tegyenek”.⁷⁽¹⁶⁸⁾ Szalay József tisztartó előbb idézett leveléből kitűnik, hogy a megyei bizottság július 3-i helyszíni vizsgálata előtt gyorsan kijelöltek a szabad vízben olyan területeket is, ahol a parasztok továbbra is ingyen fürdhetnek: „Így elrendelve és már kijelölve találta a küldöttség, és úgy látszatott, hogy azzal meg is elégedtek.” Mint Szalay Széchenyi előtt kifejtette, illetéktelennek tartja a megye beavatkozását a földesúr tulajdonosi jussaiba: „Az előttem nevetséges, hogy a gyűlésen a többség szavazása szerint akarnák eldönteni Méltóságod jószágán a fertői fürdő alapítványok rendszabályait és tariffáját.”

A közgyűlés határozata értelmében Kulcsár István főszolgabíró és Bognár Lajos tiszti alügyész, Lunkányi jószágkormányzó és Darás Sándor uradalmi ügyész jelenlétében helyszíni vizsgálatot tartottak a fertőbozi fürdő ügyében, hogy ti. „vallyon a Fertő tavában hol és minő helyeken tiltatott el a szabad fürdőzés? – vannak-e azon helyeken a fürdők kényelmekre s bátorságokra tett intézetek? – engedtetik-e a szabad fürdésre elegendő és alkalmas hely?” – A bizottság július 4-én kelt jelentése megállapítja: „Az irtt helység mellett a Fertő tavában mintegy 60 ölnyi távulságra egy tsinos fürdőház deszkából, hova mintegy egy öl szélességű hidon lehet menni, éppített.” „A Fertőben levert karrókon álló zászlók” jelzik, hol lehet fürödni. „Mindenki a vízben karrón álló utolsó zászlóig bátran fürdhet, bátorságosítva vagyon, mivel a víz mélysége mindenütt megmérve vagyon, s odáig az tsak 4 láb mélységű.” „A parton vagynak az uradalom által épített nádkunyhók, és abban a földre gyékények terítve, hol a fürdők árnyékban és szárazon

vetközhetnek és öltözhetnek.” A jobbágyok ingyenes fürdésére van hely fennhagyva. A fürdő létesítése a jobbágyság számára nem káros, hanem hasznos: „Hogy ezen intézetből... a jobbágyoknak tetemes hasznok vagyon, tapasztaltuk.”⁸⁽¹⁶⁹⁾

A bizottság csatolta e jelentéshez Lunkányi jószágkormányzó nyilatkozatát a fürdőlétesítmény ügyében, valamint a fürdőhasználat szabályzatát és árjegyzékét. Ezek művelődéstörténeti szempontból is fontos, érdekes tartalmával érdemes részletesen megismerkedni:

„Nyilatkozás a boozai fürdői alapítvány iránt.

1. Sok esztendők óta volt a községnek azon kívánsága és többszeri fölszólítása, hogy Boozon a Fertő vizén egy olly fürdői alapítvány készülne, mellyben a vízbe be és abból ki úgy lehetne menni, hogy az ember és kivált az asszonyi nem ne kéntelenítessen – a nedves ruhának a testet szorossan megülése miatt – ugyan a testnek tán eltakarandó vonalait is mindenkinek szemlátására kitenni. – Továbbá, hogy a közép sorsuak számára is volna olly készület, hogy legalább levetkezésnél **183**és felöltözésnél mezitelen másoktól ne láttassanak.

2. Illyes fürdői alapítvány, melly mind a két fön érintett czélnak megfelel, fölállítatott az idén Boozon.

3. Az a kívánsága is volt kivált a finomabb nevelésü asszonyoknak és serdülő kisasszonyok gondos szülőinek, hogy mint más tavi és tengeri fürdőknél – s nevezetesen Füreden és Triestben – bizonyos távulságok jelettetnének ki, mellyeken belül más tán botránkozásig ruhátlan fürdők ne közelíthessenek. – Ezen kívánságnak is elég tétetett Boozon.

4. De volt gond a középsorsuakra is, és hogy ezeket se háborgassa vagy botránkoztassa a durva és pajkos népség, mert ezen utolsók távulabb elválasztva a többiektül a falu alá utasítottak, hol őket egy a Fertőbe nyuló csucs és nádas a többiek látása elől eltakarja.

5. Volt arrul is gondoskodva, hogy a kutyák fürösztése, lovak s barmok usztatása úgy kocsik mosása a fürdővendégeknek ne alkalmatlankodjanak, s azért azoknak valamivel távulabb jelettetett ki egy bizonyos hely.

6. Hogy a Fertőben s kivált Boozon egy czélirányos fürdőnek fölállítása melly tömérdek nehézségekkel van összekapcsolva, azt az alulírott nem akarja hosszasan előadni, és csak azt kívánta megjegyezni, hogy midőn a füredi fürdők, mellyek a Balatonra épültek, az éjszaki szelek ellen a közellévő hegyek sora által földve és takarva vannak, a boozai fürdőházra Nesidertül 4 mérföldre a síkvizen minden akadály nélkül rohanik az éjszaki viharok dühe, abban örökké sok károkat fog tenni, és sok költségekre okot nyujtani.

7. De már az építése is igen költséges volt, és még egy deszkaház is kell, mellyben a szétszedett fürdők télre állítatnak, mind ezek összesen kerülnek 5680 forint V. cz

mellynek esztendei kamatja	340 f.	48 xr
Minden esztendei kivétele a vízbül	200 f.	–
Minden esztendei bevétele a vízbe, a kijobbitásokkal	500 f.	–
Mikhez jön még a fürdőkhöz szükséges 3 szolga személy	300 f.	–

1340 f. 48 xr

Bevételt pedig csak lehet remélni:

A fürdőházbul, ha 2000 személy fürdik à 6 xr e. p. 200 ft	500 ft.
Partruli fürdés 4000 személy à 1 xr... 66 f. 40 xr e. p.	166 ft. 40 xr
	<hr/>
	666 ft. 40 xr

8. Azomban a jobbágyoknak szép haszna leszen ezen fürdői alapítványból, mert már mai alulirt nap, midőn az intézet még csak első zsengejében van, máris 27 szoba a fürdővendégeknek ki van bérelve, kik egyért 15-től 20-ig fizetnek, de csak 16 ft.-tal véve általánossan, az holnaponkint már most 432 ft-ot tesz, és jövőre holnaponként 1000 ft-ot is lehet belőle várni. – A mihez még hozzá járul, hogy mind a magok apró majorságit, s productumaikat jól helyben el tudják adni, mind már a szomszéd helyekből naponkint hoznak oda csibéket, tojást, sat. eladás végett.

9. A hegy oldalán lévő utra is éppen most készített az uraság nagy költséggel karfákat a kocsizók nagyobb bátorságára.

10. Azomban noha ezen fürdői alapítvány mind a köz egészségére igen hasznos, mind pedig a jobbágyokra nézve is igen pénznyerő, mégis mivel nem hogy nem kamatol, hanem még esztendőnkint nevezetes pótolást kíván is, tartós nem lehet, hacsak még valamely bővebb jövedelmi források meg nem nyílnak.

Booz, 1839. július 4.

Lunkányi János jószágigazgató”

„Boozsi fürdő-alapítvány rendszabályai.

1. A boozsi fürdői alapítványhoz a fürdőház, ugy a parti kunyhók és zászlókkal bekerített sík viz tartoznak.
2. Kik a fürdői alapítványt használni akarják, azoktól elváratik, hogy illendő művelt magaviseletűek legyenek, és semmi illetlen tettel izetlenségre vagy botránkozásra alkalmat ne adjanak.
3. Az egész fürdői alapítványban a fürdés csak ümög s gatyában, vagy fürdőköponyegben, vagy fürdőümögben, vagy legalább uszógatyában essen meg.
1844. A fürdőházban jobbrul a férjfi, balrul az asszonyi fürdők.
5. A fürdőház nem uszásra, hanem fürdésre lévén alkotva, a vizre magosrul való ugrásra készültek nem is csináltattak; azomban kinek tetszik, a fürdőház folyosójáru a vízbe is ugorhat, és kedve szerint uszhat.
6. A fürdőház és bürije két oldalán elegendő távulságra zászlók és táblák vannak kitéve, mellyek jelentik, hogy azok közt a partruli fürdés – az illendőség okáért – tiltva van.
7. A fürdőalapítványon alul elegendő viz van fönnhagyva az ingyen fürdésre.

8. A kutyák, lovak s más barmok számára a fürdőalapítványon kívül a balfi határ felé van bizonyos hely kijelelve.

9. Kik ezen rendszabályokat áthágnák, magoknak tulajdonítsák a kellemetlen következt.

Booz, 1839. július 4.”

„Boozí Fürdői Alapítvány árjegyzéke.

1. A fürdőházban minden személy 1 órára 6 krajczárt ezüstpénzben fizet; a gyermekektől fele fizettetik.

2. Fizettetik lepedőtül 2 krajczár e. p.

törülőkendőtü 1 krajczár e. p.

fördőköpenyegtül 2 krajczár e. p.

uszógatyátul 1 krajczár e. p.

3. A sárga-fejér és vörös-fejér zászlók közt, hol a parton – vetkezés és öltözés végett – kunyhók is vannak, minden személy 1 krajczárt ezüstpénzben fizet.

4. A fürdővendégek kértetnek, hogy – a magok bátorsága okáért – a zászlókkal kijelelt viztéren tul ne menjenek.

5. A vörös-fejér és zöld-fejér zászlók közt az illendőség okáért a partruli fürdés tiltva van.

6. A zöld-fejér zászlókon alul keletre kiki ingyen fürödhet.

7. A sárga-fejér zászlókon fölül Balf felé a kutyák, lovak s más barmok fürösztésére s usztatására, úgy a kocsik mosására különös hely van kijelelve.

Booz, 1839. július 4.”

*

1839. augusztus elején hatalmas vihar dühöngött a Fertő felett. De nem ez tette tönkre e rendkívül érdekes vállalkozást. „A fürdőház a 6–7-ki vihart kiállotta, és így a próbán átment; – írta Lunkányi Széchenyinek – még mindig vannak Boozon lakó fürdővendégek, a közönség is lassan megszokja a rendtartást” (1839. VIII. 12.).⁹⁽¹⁷⁰⁾ Széchenyi István fertői fürdőjének a megye álláspontja és a földesúri tulajdonjog kibékíthetetlen ellentéte vetett véget.

Sopron megye közgyűlése a kiküldött bizottság jelentésének megtárgyalása után már július 31-én úgy határozott, hogy Széchenyi fürdője számára elégséges a fürdőháztól jobbra és balra 100–100 öles terület; arra utasította tehát Kulcsár István főszolgabíró és Wagner Mihály megyei földmérőt, hogy mindössze ezt az összesen 200 öl hosszúságú területet mérjék ki a fürdő számára; azon túl ingyen szabadjon fürödni. E határozat ellen az uradalom képviselőjében Chapó Móric, a Széchenyi-család levéltárosa azonnal óvást emelt, mire viszont – a jobbágyság érdekeire hivatkozva – Lampert Imre tisztifőügyész ellentmondást tett, s ezt is jegyzőkönyvbe iktatták.¹⁰⁽¹⁷¹⁾

Az uradalom vezető tisztviselői, nyilván Széchenyi egyetértésével, úgy határoztak, hogy inkább a fürdőt

szüntetik meg, mintsem hogy a tulajdonosi jussokon rést ütni engedjenek. Az 1839. november 18-i megyei közgyűlés jegyzőkönyvében már ez olvasható: „Bozi helységben a czenki uraság felállított hideg Fertői fürdő térének kijelölése érdekében Kulcsár István főbíró ur szóval jelentette: hogy a fürdő intézet az uradalom által megszüntnek nyilatkozatván, a kijelölés szüksége is megszűnt.”¹¹⁽¹⁷²⁾

*

Csak a forradalom és szabadságharc után, a viszonyok konszolidálásával virágzott ki igazán az a fertői fürdőélet, amelyről már csak döblingi magányában értesülhetett korai megálmodója. Simon Nep. János megyefőnök Széchenyi Bélához intézett levele jut el kezébe, melyből kiderül, hogy a fertői fürdőt a „Bózi Fürdőző Társaság” tartja kezében. Igazgatója maga Simon Nep. János, másodigazgató Flandorfer Ignác, a harmadik igazgató ¹⁸⁵Hajnik János, aki Lunkányi utódja a jószágkormányzásban Széchenyi István birtokain. A társaságnak 700 részvényes tagja van; egy-egy részvény névértéke 10 Ft. A legfőbb részvényesek: hg. Eszterházy 20, gr. Festetich György 14, hg. Batthyány Fülöp, gr. Széchenyi Pál, gr. Széchenyi János 10–10, gr. Zichy Henrik 9, gr. Széchenyi Istvánné 5, Schey Fülöp 15 részvényt stb. A czeni cukorgyár birtokában is volt 20 fürdői részvény. A társaság tulajdonában van a fürdőház, 150 személyre való ruhával (1857. VIII. 5.).¹²⁽¹⁷³⁾

A bozi fürdőéletéről élénk és szemléletes képet ad Széchenyi Ödön egyik levele apjához: „Az eső ellenére a tó egyre kisebb lesz, Bozon a fürdőházat 43 öllel beljebb kellett vinni a vízbe. A cölöpök, amelyek még megmaradtak a valaha Általad épített fürdőházból, tegnap óta először vannak szárazon. Az alacsony vízállásra való tekintet nélkül sok fürdővendége van az idén Bóznak. Az új egyemeletes házakban, amelyek a fürdővendégek befogadására épültek, és Ullein soproni ácsmester tulajdonai, mind a 25 szobát lakják, jóllehet 15 forint egy-egy szoba havi bére. Növekszik Bózon az élet eleganciája, Somogyi grófnő minden kedden szalonjába gyűjti Sopronból az előkelő társaságot és szórakoztatja őket muzsikával és bőséges tánccal. Holnap jönnek Sopronból a Pallaviciniek és Széchenyi Kálmán; és Lózsáról az egész Zichy familia” (858. VII. 27.).¹³⁽¹⁷⁴⁾ A Fertő vizének további visszahúzódása azonban hamarosan a bozi fürdőélet teljes megszűnésére vezetett.¹⁴⁽¹⁷⁵⁾

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Faragó Sándor: Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagycenki templomról

Faragó Sándor: Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagycenki templomról

A kapuvári helytörténeti múzeum 1958/1/6. leltári szám alatt örzi Tolnay Antal hajdani nagycenki plébános sajátkezű feljegyzéseit az 1860-as évek elejéről, 20 folió lapon, amelyeknek mindkét oldalán a felét teleírta, a másik felét pedig jegyzetek számára használta fel. A cím: *Nagy Czenki plébánia Új Szentegyházának vázlata*. Két részre osztja fel mondanivalóját: „Az Ó Szentegyházról” valamivel több csak mint három lap, majd a többinek ez a címe: „2. Az új Szentegyházról.” Az utolsó íven nevével jelzi ugyan a szerző az írásművet, de a hátsó oldalon még ezt olvashatjuk: *A Szentegyház körülményei*, ami tán arra vall, hogy még valami folytatást szánt vagy akár írt az addigiakhoz.

Mint hogy pedig Tolnay a Széchenyi-család bizalmasa volt, így feljegyzései Széchenyi István haláláról hiteleseknek tűnnek fel. A Legnagyobb Magyar személye erősen összekapcsolódott a nagycenki templomépítéssel, éppen azért az alábbi közlések a Széchenyi-évben időszerűek. A soproni környék egyik

nevezetes, romantikus épületéről lévén szó, ebből a szempontból sem érdektelen a feljegyzés, de emellett még ismeretlen adatokat is hoz a templom egykori berendezőiről.

„Eredete és viszontagságai teljesen ismeretlenek. Közvetlen elődöm említi egy iratában, hogy valaha protestánsok birták volna, de ez is bizonytalan a szükséges oklevelek hiányában.¹⁽¹⁷⁶⁾ 9 hosszú, 4 széles és 4 magas volt, összesen tehát 36 ¹⁸⁶öl. Volt benne 3 szuette és csonka szentekkel ellátott oltár. A főoltárkép Keresztelő Szent János születését ábrázolta. 14 rozoga puhafa pad, 6 változatu nyekergő orgona. Szóval: az egész beltartalma legmostohább állapotban volt, a buzgóságot igazán zavaró és nem emelő valóság.

1841 aug. 12.-én szorgalmaztam összeomlással fenyegető sekrestyéjének és a templomnak kijavítását és nagyobbítását.

1850 aug. 17.-én a kegyes grófnő Széchenyi István gróf nejének irásban adtam át elhagyatottságát.

1855. dec. 10.-én ismételten szorgalmaztam s akkor kegyeskedett Ő-Excellenciája a grófnő a Tisztartóság útján 4000 pengő forintot nekem kézbesítendő utalványozni, hogy tetszésem szerint csinosítsam és nagyobbítsam meg, mit természetesen én el nem fogadhattam, mondván, lehetetlen-e tárgyban a felelet terhét magamra vállalni és így az egész elmaradt.

1859. dec. 20.-án irtam felső Döblingbe a nagyméltóságu gróf Széchenyi Istvánhoz, országnyelvén szólva a „legnagyobb magyarhoz”, ki 1848. szeptember kezdetétől fogva „Görgen” tébolyda intézetében tartatott, de ekkor már tevékenységének és a családi viszonyokbani befolyásának számos jelét adta. Iratomban emlékeztettem őt, hogy felülről Cenk az első helyiség, hol a magyarok Istenét magyarul imádják, s ha külföldi jó hozzánk és a csinos házak fölé emelkedő templomot, közönségesen minden szépségnek emeltyűjét meglátja, különös fogalma leend a magyarok vallásosságáról. Ez hatott, sőt döntött is, ezen időtől fogva komolyan gondolkodtak a tárgyról; a Gróf szemembe mondotta: „barátom kést döfött a szívembe” – *erre sohasem gondoltam* – tovább így nem maradhat. Azonban az imádandó Isteni gondviselés méginkább megérlelé; mert december 26.-ról 27.-re éjszakán az ivoltozatról körülbelül 4 láb vakolat leesett szerencsére, hogy nem nappal, különben ha szokás szerint zsufolásig tömött isteni szolgálat alatt történik, a veszély leírhatatlan leendett volna.

1859 dec. 27.-én megirtam a fentebbi esetet és választ nyertem 30.-ról, melyet gróf Széchenyi István saját kezüleg írt, azért a plébánia okmánya között./ alatt örök emlékül eltéteik. Ezen levél a püspökhatósági engedély mellett január 16.-án 1860., hosszabb emlékezet okáért több tanodás gyermeknek első áldozati ünnepélyét is tartva szentmise és prédikációval az ő templomot örökre bezártam, s még az napon délutáni soproni vasutvonattal²⁽¹⁷⁷⁾ tekintetes Hajnik János jószágfelügyelő és Paur Iván nemzetiségi levéltárnok urak társaságában gróf Széchenyi Istvánnak ez érdemű együttes meghívása következtében Bécsbe utaztam, másnap reggel Döblingbe.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Faragó Sándor: Tolnay Antal feljegyzései Széchenyi haláláról s a régi és új nagycenki templomról / 2. Az új Szentegyházról.

2. Az új Szentegyházról.

Ezen a napon vagy is január 17 186-ban a fentebb nevezett helyen tartott tanácskozmányban »melyen jelen voltunk: gróf Széchenyi István, a Grófnő sz. Seilérn Crescencia csillag keresztes hölgy, Paur Iván a Széchenyi nemzetség levéltárnoka, Hajnik János jószágfelügyelő és személyem, hallgatóképpen megjelent gróf Széchenyi Béla« (kegyeskedett Ő-excelenciája a Gróf, egy újonnan építendő Szentegyházra „pro hoc et

nunc” kifejezéssel 30.000 frotot resolválni és az Ónak rögtöni elbontását megrendelni egyszersmind építési bizottmányképpen a fentebb együtt levőket a Grófnő elnöklete alatt kinevezni.

1860 jan. 25-én vettem, az okmányok között. // fellelhető és a hívekhez szóló levelet. Tudom, hogy több évek elenyészte után senki sem fog találkozni, ki ezen levelet olvasandja és lehetségesnek hinné a levélnek policiális betiltását s még is úgy volt. „Pesti Hírnök” politikai lap legelőször nyomatta, a többi magyar lapoknak nem volt szabad után nyomatni, politikai demonstrációt vélt vagy gyanított a finom szaglászú policia alatta lappangani. A híveimnek jan. 19-én a sír kápolnában³⁽¹⁷⁸⁾ tartott Isteni szolgálat után nyilván felolvastam és ezen aktustól a kegyes grófot legott tudósítottam.

Ő válaszolt febr. 6. 1860.-ban az okmányok között. ///. vessző alatt, melyben tudatja, hogy Ybl,⁴⁽¹⁷⁹⁾ ki a híres főtí templomot ¹⁸⁷építette leend építő mesterünk és ő is 1862.-ben, midőn elkészült, még talán élni fog.

1860. febr. 18.-án kezdettük meg az ó-templom lebontását és folytattuk, szakadozva a téli idő zordonsága miatt.

Ápril. 8.-án, éppen husvét vasárnapja volt, azon nem képzelt és bensőnket megrázkódtató esemény adatott a telegráf utján tudunkra, hogy gróf Széchenyi István azon napon szobájában halva találtatott. Megrendültünk s nem találtunk szavakat fájdalomk kifejezésére, örege apraja könnyes szemekkel említette a leverő ujságot. Ő benne mindenki a legnagyobb hazafit, volt jobbágyai legjobb attyokat, én pedig azon felül legnagyobb jótevőmet tiszteltem. Ápr. 10.-én estéli tizenegy órakor hozatott Kis-Cenkre hült teteme, hol a kastélyi kápolnában rögtönzött ravatalra tétetett. Ekkor adatott tudomra az ő kedves Béla fia által: hogy a bécsi policei rendelete következtében a megtörtént boncolás után tüstént kellett hozatni és meghagyatott, hogy másnap, vagyis 11.-én reggel 10 órára Cenken el legyen temetve, különben a policei fogja eltemettetni; én válaszoltam: ha bezárnak is, reggel suttyomban el nem fogom temetni, hanem délután 4 órakor, mikorra a körül vidéket értesíthetem. Egész éjjel irtuk a temetési tudósításokat, a major béresek által szerte küldvén el őket. Ez szükséges volt, mert a Bécsben nyomott halotti cédulákon a temetés Ápril 12.-i délutánra volt téve, s országszerte szétküldözve – ez az oka, hogy többen p. o. Magyar Akadémia küldöttsége és mások a temetésről elkéstek. 11.-én délután 4 órakor temettem el 22 pap kíséretében, legalább 5–6 ezer ember részvéte mellett. A soproni előkelő polgárságból 300-an égő fáklyákkal tisztelegtek, melyeket temetés után egyhalomra rakva Vörösmarti „Szózata” éneklése mellett elégettek. Távol vidékről, a policiális rendeletet nem tudva másnap Vas és Zala – megyékből négyes fogatok egész számosan jelentek meg. A levetség és panasz, hogy még a halottól is félnek, általános volt.

Szívét, hogy kiki szabad szemével láthassa, a haza boldogságáért oly fennen dobogó nemes szívet, a boldogultnak akaratja szerint is borszeszbe kivántam eltenni, de fájdalom a boncolásnál jelen volt fiai, gróf Béla és Ödönnek kérései sikertelenek voltak a boncoló orvosok, hihetőleg valamely utasítás szerint összevagdálva belrészei közé keverték.

Tisztelt Utódim! Tán akarjátok halála nemét és okát tudni? Söréttel töltött pisztollyal, balszemének tartva lőtte agyon maga magát.

S mi okból? néhány héttel előbb a bécsi policei által szobái kimotoztattak és minden irományai, még fiatal korától vezetett naplója is lefoglaltattak. Ez ötlet elméjében újra megzavará s végre kétségbe ejtette.

Lehetséges, hogy idővel fognak lenni, valamint halálakor is voltak, kik bel-viszonyba nem lévén beavatva az agyonlövést, vagyis öngyilkosságot tagadni buzgólkodnak és azt véletlennek, vagy más által

megparancsoltnak, érdekből, vagy félelemből történtnek lenni állítják. Ez nem áll, ő maga magát végezte ki, erről szeretett neje és kegyes Grófnő, kedves Gyermekai és grófi nemzetségének minden egyénje erősen meg voltak győződve. Ő, még egészséges korában, öngyilkosságról lévén szó állította, hogy az öngyilkosság nemesi között legbiztosabb és legkevesebb szenvedéssel van az agyonlövés összekapcsolva és azon ellentetésre, hátha az ember rosszul talál? válaszolta: legbizonyosabb, ha az illető balkezét élére állítva, bal szemöldöke alá szorítva helyezi és a pisztolynak csövét alájateszi és elsüti, a fenttartott balkéz nem engedi a pisztoly billenését. S csakugyan halála után combján nyugvó balkezének tenyere (Zselle székben ült) fekete volt a lőpornak füstjétől, jele, hogy a fentebbi módon cselekedett.”

A továbbiakban Tolnay elmondja, hogy a régi terveket a haláleset után félretették és újak készültek. Az építést 1861. augusztus 6-án kezdték meg, téglahiány miatt gyakran megszakadt a munka. 1862. március 31-től november 21-ig ismét dolgoztak, elkészült a torony is meg a boltozat. 1863-ban lehodták a közeli idomtalan dombot és gyepes pázsitot létesítettek a helyén. Ez évben tették fel a toronyra a keresztet, Bokor Nándor cenki „gépész”⁵⁽¹⁸⁰⁾készítette; lényege, a peresztegi születésű Rokob István állította ¹⁸⁸fel. Az orgonát a két Cenk község Bécsben vásárolta Ficzy nevű mesternél. 1863. október 27-én felhúzták a 12 mázsás harangot, már egészen fent volt, amikor a kötél leszakadt, a harangon csak kis csorbulás támadt, de a torony lépcsőházát összezúzta. Opicz Mihály volt cenki molnár öntette a bécsújhelyi Hilzer Ignác műhelyében. Megtartották a régi harangokat, az egyiket 1744-ben a bécsújhelyi Montell Jakab öntötte,⁶⁽¹⁸¹⁾ a másodikat ugyanott Schweiger József 1818-ban, a harmadikat a soproni Seltenhofer 1832-ben.

Egy-két lapon felsorolásra kerülnek az új egyházi ruhák, és hogy a toronyórát 1869-ben Münchenben vásárolták.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Cs. E.: Brahms, a Soproni Zeneegyesület dísztagja

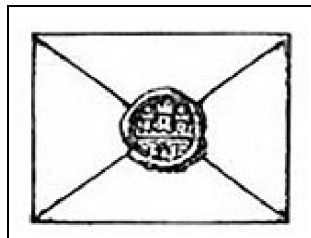
Cs. E.: Brahms, a Soproni Zeneegyesület dísztagja

Mikor 1829-ben a Soproni Zeneegyesület megalakult, vendégszereplőinek alig adhatott tiszteletdíjat, és így legalább az történt, hogy kinevezték dísztagnak. Az 1847-ig megjelölt évi jelentésekben felsorolják ezeket a dísztagokat; úgy találjuk, sok köztük a kismartoni Esterházy-zenekar tagja, azután pozsonyi és kőszegi műkedvelők, de akad a korabeli zenészek közül is egy-két azóta is élő név. Az egyesület 1848 után szinte 1889-ig hosszabb-rövidebb szünetelésekkel ugyan, de tovább élt, majd napjainkig, 1929-től fogva Liszt Ferenc Zeneegyesület név alatt virágzott. Az újabb időben is nevezett ki dísztagokat, és az egyesületben élő hagyomány szerint Brahms, az újabb kor egyik nagyja is dísztag volt. Ennek azonban eddig nem sikerült nyomát találnom. Legújában viszont, az egyesület 1894-es taglistáján mint tiszteletbeli tagot felsorolják Brahmsot is a következő társaságban: Brüll Ignác, Diabelli, Liszt, Goldmark, Hellmesberger, Suppé és Széchenyi István. Ezek szerint Brahmsot 1889 után nevezték ki tiszteletbeli tagnak, de milyen érdemekért, eddig nem sikerült kikutatni.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HELYTÖRTÉNETI ADATTÁR. / Szele Lajos: Soproni „bélyeggyűjtő” 1860-ban

Szele Lajos: Soproni „bélyeggyűjtő” 1860-ban

A ma nagy sikerrel működő soproni bélyeggyűjtőket bizonyos érdeklő, hogy éppen 100 évvel ezelőtt indult meg a mozgalom a városban, ha nem is nagyon épületes módon. A Politikai Újdonságok c. hetilap közli az 1860. január 26-i számában: „A soproni postán egy ott alkalmazott gyakornok, alig három heti szolgálat után mintegy 1400 levelet sikkasztott el, még pedig az ott feladott levelek közül és *csupán a rajtuk lévő bélyegekért*. Pénzes levélhez csak kettőhöz juthatott, azokon sem volt több 25 forintnál. A bűnös ellen fenyítő vizsgálatot az ottani orsz. törvényszék részéről már megkezdett.”

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA

---

189 SOPRONI LEVELESLÁDA

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / SOPRONI LEVELESLÁDA / Hetyéssy István: Sopron megye hadi népe Thurzó nádor erdélyi hadjáratában

Hetyéssy István: Sopron megye hadi népe Thurzó nádor erdélyi hadjáratában

1610. április 2-án értesült Thurzó György, Magyarország nádora, hogy Kendi István, Báthory Gábor erdélyi fejedelem kancellárja „összeesküvő” társaival Kassára menekült és kinyilatkoztatta, hogy Habsburg-párti politikája miatt kellett Erdélyt elhagynia. A nádornak kényes volt a helyzete. Báthoryra számos dolog miatt neheztelt, mégis fenn akarta volna tartani a jó viszonyt Erdéllyel. Báthory viszont a menekültek befogadása miatt orrolt meg, mindamellett a királydaróci mezőn Szatmár megyében Thurzó és Báthory találkoztak, meg is állapodtak, de Bécs nem egyezett bele az új szerződésbe és elrendelte Erdély ellen a hadjáratot azzal a megokolással, hogy Báthory Bécs tiltakozása ellenére kivégeztette Kornis Boldizsárt. A nádor összehívta rendek elhatározták a személyi felkelést és a megyei katonaság táborba szállását, amely utóbbi határozat természetesen Sopron megyére is szólt.

Thurzó azt remélte, hogy a hadjárat céljait megfelelő korlátok közé tudja szorítani, de a hadvezér, Forgách Zsigmond a hadjárat menete közben egyre messzebb menő terveket kovácsolt, amelyeknek végcéljaként maga az erdélyi trón lebegett szeme előtt. A hadsereg 1611. június 29-én indult el, száma mintegy 5000 főnyi volt. Hamarosan átpártoltak hozzá Báthory hajdúi. Több siker, majd Nagyvárad sikertelen ostroma után a sereg Kolozsvár felé indult, ekkor azonban számos nemes fellázadt és elhagyta a táborát. Kolozsvár megadta magát, több erdélyi főúr Forgáchhoz pártolt. Thurzó ekkor országgyűlést kívánt volna Kolozsvárt összehívni, hogy véget vessen a harcoknak, de Forgách továbbhaladt és elfoglalta Gyulafehérvárt is.

Megyesen hasztalan próbálkozott meg vele, hogy a fejedelemnek választassa magát. A hajdúk elpártoltak tőle, és így Radul vajda seregével egyesülve majd két hétig dúlta a Székelyföldet. A szerzett zsákmánnyal Radul vajda hadai elszakadtak. Brassónál állott Forgách seregével, amelyet elfogott a honvágy és nem kíváncsítottak további országdúlásra. Szeptember 18-án tehát Radul után indult Forgách, 10 nap múlva eljutott a moldvai határhoz, itt vezetőket fogadott, akik hosszú ideig úttalan utakon vezették őket, miközben a sereg nagy része az éhségtől, kimerültségtől elpusztult. Végre Kimpolungon, Homonnán át, november 19-én visszaérkezett Kassára a megtizedelt sereg.¹⁽¹⁸²⁾

A Sopron megyei vitézek két nappal később útnak indultak Sopron felé. El lehetett rájuk mondani: se pénz, se posztó. Csupán egy levél volt, amit vittek magukkal, magának Thurzó nádornak kezeírásában, amelyet a megye közgyűlési jegyzőkönyvébe iktatott (I. 448):

„Az Kegyelmetektől bocsátott vitézljő nép, kiket most Erdéltől Isten kihozott, hazamennek Kegyelmetekhez. Bizon dologh eő kegyelmek eleitől fogvást ugy szolgáltak és ugy megfelelték hivatallyuknak, hogy abban fogyatkozás nem esett, melly eő Kegyelmek jámbor szolgálatára méltó igen, hogy megérdemlett fizetésük felötty minden segítséggel és jó akarattal compensáltassék Kegyelmetektől. Mihelen arra a föld alá jutott vala eő Kegyelmek, ugyanakkor mindgyárt ¹⁹⁰deficiált²⁽¹⁸³⁾ költségek és nem volt mit tennünk, az szükség kinszeritvén itt Kassán lakozó Szabó Györgytől vettünk föl kölcsön 800 Forintot, azt adtuk eő kegyelmének s azzal mentenek Erdélben. Az időtül fogva senki egy pénzt nem adott nékiek, tsak az Ur Isten tугya mint tengötték magokat.

Minek okáért Kgmteket kérjük és Intükis Kgmteket mindjárt computálván havokat és Kgmteket valamivel tartozik nékik agya meg éppen. Ugy hogy mint az költsön föll veott nyolc száz forintot tétethessék meg s mind pedig azon kivüll illen fogyatkozott állapotokban légyen mivel subleválni³⁽¹⁸⁴⁾ magokat.

Ngtok és Kgmteket Servitorja et Amicus Benevolus⁴⁽¹⁸⁵⁾

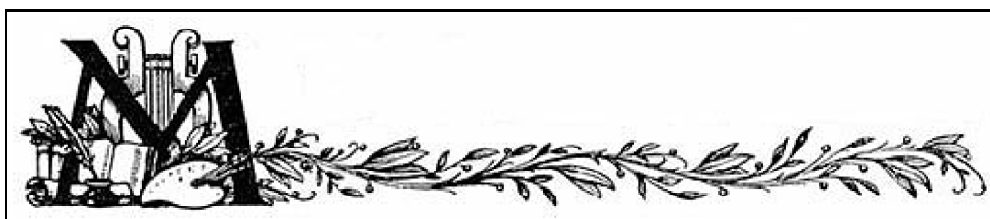
Comes Georgius Thurzó.”

Amiből tehát látszik, hogy Thurzó még nem ismerte Montecuccoli elvét, mi kell háromszor is a háborúhoz. Forgách hadjárata nyomán szörnyű pusztulás járt, Erdély magyarsága alaposan megfogyatkozott, az elhagyott vidékekre a hegyekből románok szivárogtak be. Nyilván ennek felismerése készítette a Forgách-sereg nemeseit – köztük a Sopron megyeieket is –, hogy a céltalan pusztítás ellen több ízben is fellázadjanak.

Tán nem érdektelen utalni rá, hogy Móricz Zsigmond Tündéerkert című regényében említi ezt a szerencsétlen vállalkozást.

A második világháború alatt elpusztult Tanítóképző és környéke 1930 körül

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / MEGEMLÉKEZÉSEK / Faller Jenő: Tettamanti Jenő 1883–1959.

Faller Jenő: Tettamanti Jenő 1883–1959.

Múlt év aug. 21-én temettük el Dorogon, mert bármennyire is szerette Sopront, hol csaknem negyven évet töltött, az volt az utolsó kívánsága, hogy ott élő fiánál, Tettamanti Tibor bányafőmérőnél húnyja le szemét.

Halálával a magyar bányagépészet egyik nagynevű tudósa szállt sírba, ki mint a Nehézipari Műszaki Egyetem bányagéptani tanszékének tanára, kitűnő pedagógus volt egyben.

Tettamanti Jenő 1883. aug. 14-én született Budapesten. Ott végezte középiskolai és műegyetemi tanulmányait és nyert gépészmérnöki oklevelet 1905-ben. Diákévei nem voltak gondtalanok, mert atyja szerény keresetű művezető volt, s így elemista korától kezdve az oklevél megszerzéséig házitanítóskodott, majd mint egyetemi hallgató a nyári vakációban a Ganz Vagonyárban dolgozott, s így szerzett pénzből

fedezte a tanulás költségeit.

192Önkéntesi évének leszolgálása után 1907-ben, a Ganz Vagongyár szolgálatába lépett, hol rövidesen a gyár gázmotor szerkesztési osztályának főmérnöke lett. Üzemi elfoglaltsága mellett azonnal bekapcsolódott a munkásképzésbe, s ez irányú tevékenységét később mint egyetemi tanár, Sopronban is folytatta, hol 1920-ban megszervezte az iskolán kívüli munkástanfolyamokat.

1913-ban az egykori Selmezbányai Bányászati és Erdészeti Főiskola II. számú bányagéptani tanszékének tanárává nevezték ki, hol az év szeptemberében megkezdett előadásait, az első világháború után, 1919-ben Sopronba helyezett Főiskolán folytatta, melynek 1924-től 1926-ig rektora, 1930-tól 1952-ig központi nagy könyvtárának igazgatója volt. Mint ilyen szerkesztette a Főiskola kiadásában megjelent, több nyelvű „Közlemények”-et, melyeknek útján Európa csaknem összes tudományos műszaki intézetével – s 1940-ben már a Szovjetunióval is – kapcsolatot teremtett, s hírnevet szerzett az egykori soproni Főiskolának. Emellett tevékenyen vett részt Sopron életében. 1920-tól 1926-ig a város műszaki szakértője volt, s korszerűsítette többek közt a város villamoserőművét.

1952. júl. elsejével 40 évi tanári működése után egyetemi tanári címének és jellegének meghagyása mellett Sopronból a budapesti Bányatervező Intézethez helyezték át, különleges munkakörrel. Az Intézetnél töltött két év alatt bányászatunk öt legnagyobb kompresszortelepét tervezte meg Komlón, Tatabányán és Pécs-Szabolcson. 1955-ben a bányászat kiváló dolgozója lett s aranyoklevelet nyert a Budapesti Műszaki Egyetemen. 1957. nov. 1-én 51 évi megszakítás nélküli munka után nyugalomba vonult, mely alkalomból a Munka Érdemérm-mel tüntette ki kormányzatunk.

Tettamanti fiatal kora óta, de különösen mint egyetemi tanár, széleskörű, tudományos kutató munkát fejtett ki, különösen a bányaszállítógépek, a bányavízmentesítő telepek és bányák energiagazdálkodása területén. Tanulmányait hazai és külföldi szaklapokban publikálta s „Nagy nyomású centrifugális szivattyúk és bányavízmentesítő telepek” című, két kiadást ért szakkönyve alapvető és egyedülálló szakirodalmunkban.

Minden műszaki és tudományos munkája mellett mégis mint pedagógus tett legnagyobb szolgálatot bányászatunknak.

Magas mérnöki szinten tartott előadásai s a vizsgákon támasztott követelményei a szakmájáért rajongó tanár alaposágát tükrözték, ki minden időben átérezte hivatása felelősségét, azt, hogy jeles felkészültségű, öntudatos mérnököket adjon a bányáknak.

Ez vezette 40 éves tanárkodása teljes ideje alatt, és ezzel szerzett tiszteletet, szeretetet és megbecsülést tanítványainak hosszú sorában, ahogy az temetésén is megnyilatkozott, amikor a nagy veszteséget mélyen átérezve állták körül számosan sírját s mondtak utolsó „Jó szerencsét!” a példás professzornak és nemes barátoknak: Tettamanti Jenőnek.

1960. XIV. ÉVFOLYAM 2. SZÁM / HIRDETÉS

HIRDETÉS

Városunk lakosságának minden igényét kielégítik
AZ IPARCIKK KISKERESKEDELMI VÁLLALAT
SZAKÜZLETEI

Közkedvelt a
SOPRONI SÖRGYÁR
készítménye

A KIVÁLÓ
VILÁGOS SÖR,
BARNA SÖR,
KINIZSI SÖR.

A soproni
Élelmiszerkiskereskedelmi Vállalat
fűszer,
csemege,
édesség,
dohány,
tej és hús
boltjai

a város minden pontján egész nap a vásárlóközönség szolgálatára állnak.

**Sopron és vidéke
körzeti
Földművesszövetkezet
mezőgazdasági szakboltja:**

Ötvös utca 3. sz.

A korszerű mezőgazdasági termeléssel kapcsolatos szerárúk, kisgépek, védőszerk, műtrágya stb.
A szőlőgazdaság kellékei, hordók, prések, szőlőzúzók, permetezőgépek, burgonyazúzók stb.

Soproni Építőipari és Épületkarbantartó Ktsz.

Központi telep és iroda:
Kossuth Lajos utca 5 – Telefon: 10-58 és 10-59

Üveges részleg:
Lenin körút 22 – Telefon: 17-29

Vállal
kőműves
ács
tetőfedő
épületasztalos
szobafestő
mázoló
címfestő
dukkozó
üvegező
üvegsiszoló
kályhás
parkettás
munkákat

Soproni Asztalos- és Faipari Ksz.

Sopron, Vitnyédi u. 13 – Telefon: 12-73

Asztalos, festő, mázoló, játék, kárpitos, javító, iparművész részlegeivel
a lakosság szükségleteinek kielégítésére a legmesszebbmenőkig rendelkezésre áll

Készít:
hálósobát, kombináltszekrényt, rekamiét, sezlont, konyhabútort

és mindennemű egyéb lakberendezési tárgyat, egyéni megrendelésre, elsőrendű minőségben és ízléses kivitelben

vállal:

címtáblafestést, bútormázolást és mindennemű javítást

Játék és iparművészeti készítményei minden alkalomra nagy választékban kaphatók a Soproni Kiskereskedelmi V. üzleteiben

**Győr-Sopron megye
Idegenforgalmi Hivatala**

Sopron, Ógábonatér 8. Telefon: 20-40

Kirendeltségek:

Győr, Városi Tanácsház. Telefon: 25-90
Mosonmagyaróvár, Lenin út 60. Telefon: 66-30

Kirándulások

előkészítése, program összeállítása, szervezése

Szállásbiztosítás:

szállodában – turistaszálláson – magánhelyen.
Ellátás és csoportos étkeztetés biztosítása.
Különvonatok és autóbusz különjáratok indítása.
Városismertetési séták rendezése szakképzett vezetőkkel.
Városkörnyéki és megyei autóbuzskirándulások szervezése.

Utazási- és menetjegyirodák (IBUSZ)

Soproni Diákszálló

Ferenczi János u. 2. – Telefonszám: 22-28

Szállásigények idejében bejelentendők az

Idegenforgalmi Hivatalhoz

**Soproni
Posztó- és Szőnyeggyár**

Sopron, Baross út 24

Gyapjúszővetek
takarók
műszaki szövetek
bútorszövetek
szőnyegek

Soproni Húsipari Vállalat

Sopron

Telefonszámok: 20-88, 20-89 és az üzlet: 26-75

**A Soproni Húsipari Vállalat dolgozói
jóminőségű hentesáruk készítésével járulnak hozzá
az élelmiszeripar fejlődéséhez.**

Hátulsó utca 2–4. szám alatt
a Húsipar Húsüzletében naponta friss hentesáru kapható bőséges választékban

Soproni pamutipar

Sopron, Selmeci utca 15–17 szám

Telefon: 20-90 szám

Pamutszövőgyár

ELZETT

Vasárugyár

Zárgyár

Sopron, Csengeri utca 30–32

Gyártmányai:

zárak,
ajtó- és ablakpántok,
épületvasalások

Soproni Fésűsfonalgyár

Gyártelep:

Sopron, Ágfalvi út 4. szám. Távbeszélő: 10–50

Budapesti iroda:

Budapest, V., Szent István tér 16. sz. – Távbeszélő: 328–722

Autóalkatrészgyár V.

„Rába” gyáregysége

Sopron, Batsányi u. 15

Gyártmányai:

Személy- és tehergépkocsi alkatrészek,
„Rába” motor, futómű, kapcsolóművek,
Csepel 130–300 futómű és csörlóművek

Fémlemezipari Művek

Soproni Tű- és Késáru Gyáregysége
Sopron, Csepel utca 3

Soproni Tűgyár

termékei:

különbéle tűárak
kárpitós díszszeg
cipőkarikák
fűzőszemek
bőrszegecsek

Lövői Késgyár

termékei:

háztartási kések
zsebkések
ipari kések
mezőgazdasági gépkések
különbéle kéziszerszámok

Soproni Ruhagyár

Sopron, Rákóczi utca 6
1950–1960

10 éves működése alatt
gyártmányaival:
női-, lányka- és baby-ruháival
bel- és külföldi igényeket
egyaránt kielégíti

Saját laboratórium
Saját tervezés

Tartsa pénzét takarékpénztárban!

A takarékbetét kamatozik, bármikor minden előzetes felmondás nélkül felvehető!

***Bővebb felvilágosítást ad az Országos Takarékpénztár fiókja,
Sopron, Lenin körút 98, valamint bármelyik postahivatal***

Kevés pénzért sokat nyerhet!

Lottózzon

Totózzon

a soproni totó-lottó irodában

Sopron, Lenin körút 88

Soproni Járműgyártó Szövetkezet

Központi iroda:

Rákóczi u. 27. – Telefon: 17-26

Szijgyártó üzem

Lenin körút 90. – Telefon: 21-18

Lószerszámok, kézitáskák, bőröndök, bőrárak készítése, javítása

Motorjavító üzem

Botond utca 10 – Telefon: 23-25.

Megbízható, gyors, biztos szerviz

Bognár-, kovácsüzem

Rákóczi utca 27

Kézikocsi szekér, fejsze, ekekészítés, javítás, lópatkolás, autókarosszéria készítés

Tisztaság: fél egészség

Saját egészsége érdekében látogassa a több káddal bővített, hőlégfürdővel, központi fűtéssel korszerűsített

Városi Fürdőt

Fürdővállalat

Soproni Fodrász Szövetkezet

korszerűsített, higiénikus termeiben

gondos és

figyelmes kiszolgálás.

A Soproni Állami Gazdaság

Kékfrankos
Leányka
Muskotály
palackozott márkás borai
a korszerű soproni szőlőtermelés eredményei.

Soproni Háziipari Szövetkezet

Mértékutáni kötöttáru üzlete
Torna u. 1. – Telefon: 14-53
**Női- és férfi pulóverek – Kuligánok kötése
gyapjú és pamut fonalakkból**

Szolgáltató részlege
Lenin krt. 94. – Telefon: 21-79
**Szemfelszedés – Himzés – Előnyomás
Nylonharisnya átkötés**

minőségi munkával!

Takarékoskodjunk a gázzal,
akkor kisebb lesz a gázzámla és jobb lesz a gáznyomás!

Felvilágosításért és panasszal forduljunk
a Gázműhöz

Táncsics Mihály u. 12. Telefon: 25-10

A Soproni Szálloda és Vendéglátó Vállalat
figyelmes kiszolgálással és jó ellátással szeretettel várja kedves vendégeit

Üzemei:

Pannónia Szálló és Étterem:
80 szobával, központi fűtéssel a város reprezentatív vendéglátó üzeme

Turista Szálló és Étterem:
A Lóvérek gyönyörű fenyőerdői között fekvő erdei szállójával és éttermével közkedvelt üdülő- és kirándulóhely

Kertvárosi Vendéglő:

a kertváros kedvelt kirándulóhelye, árnyas kerthelyiséggel

Alpesi Vendéglő:

a Lővérek nyári vendéglátó üzeme

Deák Étterem:

a város legszebb helyén, tágas kerthelyiséggel, elsőrendű tánczenével

Gambrinus Étterem:

a patinás belvárosban, elsőrendű konyhával

Várkapu Eszpresszó:

I. osztályú táncos szórakozóhely a város főutcáján

Fórum – Gyöngyvirág – Ciklámen – Pettyes

cukrászda, elsőrangú cukrászsüteményeivel, fagylaltkülönlegességeivel és minőségi eszpresszókávéval

Büfék és italboltok a város legkülönbözőbb helyein és strandokon

Látogassa meg üzemeinket!

É. M.

Soproni Épületasztalosipari Vállalat

Hazánk legkorszerűbb épületasztalosipari nagyüzeme

Gyárt:

mindenfajta ajtót, ablakot
és egyéb felszereléseket

Gyártelep:

Sopron, Terv u. 2.
Telefon: 17-55, 10-70

**Soproni Vas- és Szerelő
Kisipari Szövetkezet**

Vállal:

rádió javítást,
gyermekkocsi javítást,
bádogos vízszelési,
lakatos, esztergályos, géplakatos,
villanyszerelő, motortekercselő
munkákat

Sopron, Ógabona tér 16.

Soproni Fémtömegek Kisipari Szövetkezet

vállal

edényjavítást, mindennemű bádgosmunkát,
nikkelezést, hegesztést, lakatos- és esztergályozási munkákat.

Központi telep:

Sopron, Rákóczi utca 39. szám.

Végjegyzet

1 (Megjegyzés - Popup)

A „Közlekedési Javaslat” bevezetéséből.

2 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1838. IV. 1.

3 (Megjegyzés - Popup)

Bártfai Szabó László: Adatok gróf Széchenyi István és kora történetéhez 1808–1860. I–II. (Budapest 1943.) 301. o. (1838. IV. 15.)

4 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1840. III. 8.

5 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1839. XII. 6.

6 (Megjegyzés - Popup)

Perkovácz Bódog–Kubinszky Mihály: Széchenyi István és a Sopron–Bécsújhelyi vasút építése (Soproni Szemle 1957. 1–2. sz.)

7 (Megjegyzés - Popup)

Pesti Hírlap 1843. X. 1.

8 (Megjegyzés - Popup)

Jelenkor 1843. XII. 14.

9 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1844. V. 16. és 1844. VII. 18.

10 (Megjegyzés - Popup)

Majláth Béla: Gróf Széchenyi István levelei. (Budapest, 1889.) III. 319. o.

11 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1845. IX. 17.

12 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1846. IV. 30.

13 (Megjegyzés - Popup)

Pesti Hírlap, 1845. XII. 30.

14 (Megjegyzés - Popup)

Jelenkor 1846. XII. 3.

15 (Megjegyzés - Popup)

Meg nem jelent cikk. (1846. XI. 17.)

16 (Megjegyzés - Popup)

Széchenyi Naplói. 1848. III. 17.

17 (Megjegyzés - Popup)

Majláth B.: i. m. III. 580. o. (Tasner Antalhoz, 1848. II. 17.)

18 (Megjegyzés - Popup)

Majláth B.: i. m. III. 639. o. (1850. IX. 8.)

19 (Megjegyzés - Popup)

* A közlekedés munkásai is ipari munkásoknak számítanak.

20 (Megjegyzés - Popup)

Hist. nat. 3. 24. 27.

21 (Megjegyzés - Popup)

Az a feltevés, hogy Sopron nevét B. Sempronius Secundinus-tól nyerte volna, teljesen megdőlt. L. erre nézve Récsei Viktor, Sopron ókori nevei és a sopronmegyei római feliratok. Sopron. 1887. 16–19. l. – A Scarabantia vagy Scarbantia név kelta voltára l. Holder, A., Alt-celtischer Sprachschatz. II. kötet Leipzig. (1897.) 1395.

22 (Megjegyzés - Popup)

Olyan esetekben ugyanis, amikor a források „coloniá”-t vagy „municipium”-ot említenek, az „oppidum” elnevezés a benszülöttek településének megjelölésére szorítkozik. – „Wo coloniae und municipia ausdrücklich genannt werden, beschränkt sich oppida auf die Lateiner- und Peregrinergemeinden, für welche letztere es allmählich der Terminus technicus wird.” (Kornemann, E., Oppidum. Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. XVIII. kötet 1. rész 718–719.) – Különösen vonatkoztatható ez Scarabantia-ra, minthogy Pannoniában, amelyhez később átcsatolták, a városok általában a meghódított lakosság községeiből fejlődtek ki. (L. Kornemann, E., id. m. 722.)

23 (Megjegyzés - Popup)

Van olyan nézet is, amely szerint Scarabantia már Tiberius alatt (14–37) elérte a municipium rangját és nem csak később az I. század második felében a Flavius császárok idején. – L. ezekről Sopron és környéke műemlékei. 2-ik kiadás Budapest. 1956. 25. l.; Kuzsinszky Bálint, Pannonia római jogú városai. Egyetemes Philologiai Közlöny. 1892. évf. 365–366. l.

24 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4192. – A kő elveszett. (L. Récsei, id. m. 25. l.)

25 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4234. – Az „auguratus” szó a kőfaragó tévedéséből eredhet. (V. ö. Récsei, id. m. 26. l.)

26 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4249.

27 (Megjegyzés - Popup)

A tisztség – római viszonyokhoz hasonlítva – az ordo equesternek megfelelő lehetett. (Récsei, id. m. 27–28. l.)

28 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Fluss, Scarabantia. Paulys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft. II. sorozat. 2. kötet 355. – A pannoniai városok szervezetét illetően bő tájékoztatást ad Ferenczy Endre, (A magyar föld népeinek története a honfoglalásig. 1958. 67–68. l. – Aquincum-ot illetően Szilágyi János. (Aquincum. Budapest. 1956, 35–36. l.)

29 (Megjegyzés - Popup)

Puchta, G. F., Cursus der Institutionen. Leipzig. 1881. I. kötet 241. l.

30 (Megjegyzés - Popup)

Puchta, G. F., id. m. II. kötet 100. l.; Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 34. l. – Hazai viszonylatban Aquincum-mal kapcsolatban részletesebben l. Szilágyi J., id. m. 20. l.

31 (Megjegyzés - Popup)

Puchta, id. m. I. kötet 241. l.

32 (Megjegyzés - Popup)

Pl. C. I. L. III. 4247., továbbá Comagina, Caius Cotonius és Salvius Aebutius sírköveinek feliratai, közölve Archaeologiai Értesítő 1911. évf. 366. és 368. l. (Bella Lajos.)

33 (Megjegyzés - Popup)

L. erről Kuzsinszky B., id. m. 374. l.

34 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Alföldi A., Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Budapest, 1936. 30. l.

35 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Puchta, id. m. I. kötet 242. l.

36 (Megjegyzés - Popup)

A római tartományokban ugyanis általában az az ősi időből eredő elv érvényesült, hogy a föld tulajdona csak az államot illeti. A tartományi földeken tehát az államon kívül tulajdont senki nem szerezhette, ezeken csak olyan jogviszony keletkezhetett, amely a jogosult részére a birtoklást (possessio) és a hasznok és gyümölcsök élvezetét (uti-frui) biztosította. Kiváltságnak számított az, ha egyes városok a ius Italicum-ot elnyerték, aminek révén földjeik magántulajdon tárgyaivá lehettek. Az ilyen azért volt ritka, mert ezzel a földek mentesültek az állami tulajdon elismerését jelentő adók alól, ami viszont a római államnak bevételkiesést jelentett. – L. ezekre Gai Inst. comm. 2. 7., – továbbá Rostowtzew, M., Studien zur Geschichte des röm Kolonates. 318. l.; Bonfante, P., Corso di diritto romano. II. kötet. La proprietà. I. rész. 235–236. l.; Mitteis, L., Reichsrecht und Volksrecht. 112. l.; Szász B., Földkérdés Rómában. 12–14. l.; Tomasz J., A Római földkérdés 28–31. l.

37 (Megjegyzés - Popup)

L. Kuzsinszky B., id. m. 373. l.

38 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Fluss, id. m. 356., Récsei V., id. m. 13. l.

39 (Megjegyzés - Popup)

A lex Antoniniana révén sem nyertek római polgárjogot az ún. peregrini dediticii, akik semmiféle város kötelékébe nem tartoztak, valamint a latini Iuniani, azaz a hibásan felszabadítottak. Ezek különös jogi helyzetét későbbi jogszabályok is kiemelték és ezeket a kategóriákat csak három évszázaddal későbbben Justianus császár szüntette meg. (L. erről bővebben Puchta, id. m. I. kötet 240. l.)

40 (Megjegyzés - Popup)

L. ezekről részletesen Mócsy A., A rabszolgaság alakulása Pannoniában. Archaeologiai Értesítő. 1956. évf. 150–151. l.

41 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4234.

42 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Récsei V., id. m. 28. l.; Mócsy A., id. m. 142. l.

43 (Megjegyzés - Popup)

L. Bella Lajos: Archaeologiai Értesítő. 1901. évf. 69. l.

44 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4260. – L. még Mócsy A., id. m. 142. l.

45 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4257. – A sírkövet Héderváron találták, ahová nyilván Scarabantiá-ból vihették át. (V. ö. Mócsy, id. m. h.)

46 (Megjegyzés - Popup)

Récsei, id. m. 42. l.

47 (Megjegyzés - Popup)

L. ezekre nézve bővebben Brósz R., Ius patronatus. Tanulmányok az állam és a jog köréből. 152. 319. l.

48 (Megjegyzés - Popup)

L. Bella Lajos, Archaeologiai Értesítő. 1911. évf. 366. l.

49 (Megjegyzés - Popup)

Bella, id. m. 366–367. l.; Mócsy, id. m. 146. l.

50 (Megjegyzés - Popup)

Arra nézve, hogy az ilyen eset nem lehetett ritka, bizonyíték az a szabály, amely szerint – eltérően az általános érvényű rendelkezéstől – a 30 évnél fiatalabb rabszolganőt is fel lehetett szabadítani, ha a felszabadító gazda őt feleségül akarta venni. – V. ö. Gai Inst. comm. I. 19.

51 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 425. l.

52 (Megjegyzés - Popup)

Récsei, id. m. 65. l.

53 (Megjegyzés - Popup)

Schober, Die röm. Grabsteine von Noricum und Pannonien. 1923. 33. l.

54 (Megjegyzés - Popup)

Bella L., Arch. Ért. 1901. évf. 68. l.

55 (Megjegyzés - Popup)

Schober, id. m. 123. l.

56 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi szerint C. Petronius, miután az itt állomásozó segédcsoportban kiszolgált, letelepedett és birtokkal adományozták meg. (Pannonia rómaiságának kialakulása és történeti kerete. Budapest. 1936. 19. l.)

57 (Megjegyzés - Popup)

Közölte Bella L., Arch. Ért. 1911. évf. 275. l. – Némileg eltér Schober olvasata, aki szerint „Sextilia Vera an(norum) XVI / Kania T(iti) lib(erta) Urbana” volna a szöveg. (Id. m. 65. l.)

58 (Megjegyzés - Popup)

Lehetséges azonban a síremlékállításra vonatkozó szövegrész ilyen olvasára, illetőleg fordítása is: „Sextus Sextilius Nepos, Sextus fia, a lemnosi választókerületből.”

59 (Megjegyzés - Popup)

L. Schober, id. m. h.

60 (Megjegyzés - Popup)

A Senecio név kelta származást sejtet. – L. Holder, A., Alt-celtischer Sprachschatz. Leipzig. II. kötet. (1897.) 1473.

61 (Megjegyzés - Popup)

Bella, id. m. 1901. évf. 66–67. l.

62 (Megjegyzés - Popup)

Schober, id. m. 103. l.

63 (Megjegyzés - Popup)

Bella a Daeipora nevet a zsidó Deborah görögös alakjának véli. (Id. m. h. – Hispaniából való volt.)

64 (Megjegyzés - Popup)

Rabszolgák egymásközi vagy rabszolgának szabad emberrel folytatott életközössége a rómaiak szerint contubernium volt. V. ö. erre Puchta, G. F., id. m. II. kötet 397. l.; Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 38. l.

65 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Holder, A., id. m. I. kötet (1896.) 116. és 687., továbbá III. kötet (1907.) 104. l.; a legutóbb említett helyen éppen a Daeipora és Hispana sírfeliratán szereplő nevekről van szó.

66 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 2328. – A kő idejét illetően l. Bella, Arch. Ért. 1895. évf. 324. l.

67 (Megjegyzés - Popup)

A Sassa név viszont kelta. – V. ö. Hilarus és Sassa sírfeliratával kapcsolatosan Holder, A., id. m. II. kötet. 1374.

68 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. D. 26. 2. 10. 4., D. 26. 2. 22., D. 26. 2. 32. 2., D. 26. 4. 1. 3., C. 5. 28. 5.

69 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 10. 946.

70 (Megjegyzés - Popup)

Bella, Arch. Ért. 1888. évf. 235. l.

71 (Megjegyzés - Popup)

Az Atebla és a Scarbantilla nevek kelta származást mutatnak. – L. sírfeliratukkal kapcsolatosan Holder, A., id. m. II. kötet 1395. és III. kötet 714.

72 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Gai inst. com. 1. 18–19.

73 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4259.

74 (Megjegyzés - Popup)

D. 15. 1. 14., 3. 5., 5. 4., 6. és 9. – A rabszolganak külön vagyona, a peculium ugyan – mint ismeretes – urának vagyonához tartozott, mégis, amíg ura engedélye megvolt, azzal szabadon rendelkezhetett. Az intézményt – a rabszolgatartók érdekeihez igazodva – a társadalmi felfogás alakította ki. Felszabadítás esetén a gazda a peculium-ot rendszerint a libertusnak adta. (V. ö. erre Bonfante, id. . 166. l.)

75 (Megjegyzés - Popup)

56 A követ Sopronban 1925-ben találták; a soproni múzeumban van.

76 (Megjegyzés - Popup)

D. 50. 12. 2. 1. – V. ö. még Girard, P. F., Manuel élémentaire de droit romain. 5-ik kiadás 94. l.

77 (Megjegyzés - Popup)

Alföldi A., id. m. 42. l.

78 (Megjegyzés - Popup)

Az előbbieken már ismertetett feliratokon előfordultak a családjogi kapcsolatra utaló „coniux”, „uxor”,

„filius”, „parens”, „frater” és „nepos” szavak.

Az ilyen jellegű feliratok közül érdemes kiemelni még a következőket:

C. I. L. III. 4255. (Közölve Réceseinél is. id. 68–69. l.)

Culcia C. I. / Iucunda an(norum) / XXC Gemella C. / Culci Secundi f(ilia) / cius an(norum) I h(ic) s(itae) s(unt) C. Culcius / Ingenuus C. Cul / cius Primus C. Culcius Primus C. Cul / cius Secundus Culci(a) / Prisca matri et nep / ti posuerunt. A szöveg szerint a síremléket anyjuk, a 80 éves Culcia C. I Iucunda és unokahuguk, az 1 éves korában elhalt Gemella, C. Culcius Secundus leánya számára emelték C. Culcius Ingenuus, C. Culcius Primus, C. Culcius Secundus és Culcia Prisca. A síremlékállítók közt megnevezett C. Culcius Secundus-nak azonban Gemella bizonyára nem unokahuga, hanem leánya volt. Ennek megfelelően Mommsen a családfát így állította össze: Culcia C. I. Iucunda; C. Culcius Ingenuus; C. Culcius Primus; C. Culcius Secundus Gemella; Culcia Prisca

C. I. L. III. Suppl. 429. (Közölve Bella L. részéről Arch. Ért. 1892. évf. 445. l.) ...an(norum) XXXII h(ic) s(itus) e(st) Istu(s) f(ilius) Lisinia Iucunda mater Crescene frater Ingenua et Tertulla et Gratilla sorores posuerunt.

Az elhunyt részére, akinek nevét megállapítani nem lehet, s akiről csak annyit lehet olvasni, hogy 32 évet élt, fia Iustus, anyja Lisinia Iucunda, testvére Crescens és nővérei Ingenua, Tertulla és Gratilla emelték a sírkövet.

79 (Megjegyzés - Popup)

L. mindezekről Bonfante P., Corso di diritto romano. I. Diritto di famiglia. 1925. 1–11. és 54–57. l.; Westrup, C. W., Introduction to the early Roman law. II. kötet 1934. 21–23. l.

80 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 2328.

81 (Megjegyzés - Popup)

L. erre nézve. Dig. 26. l. 1. pr.–2.

82 (Megjegyzés - Popup)

Tutela mulierum. Gai inst. comm. 1. 144.; Ulpiani liber sing. regularum 11. l. – V. ö. Bonfante, P., Istituzioni di diritto romano. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 210–213. l.

83 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4251.

84 (Megjegyzés - Popup)

A kőfeliratra vonatkozó részletes ismertetést l. Mócsy A., Két Silvanus-oltár Sopronkőhidáról. Soproni Szemle. 1956. évf. 344–345. l.

85 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. 2328. és 14. 355. – L. még Bella Lajos, *Archeologiai Értesítő*. 1894. évf. 75. l.

86 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. D. 49. 5. 1. pr.

87 (Megjegyzés - Popup)

Pl. C. I. L. III. 4234., 4236., 4237., 10.958., 14.355., – továbbá egyik 1925-ben talált Nemesis-oltárkő, amelyet a soproni múzeum kőtárában őriznek, valamint egyik Silvanus-oltárkő, amelyet Mócsy ismertetett. (Id. m. 344. l.)

88 (Megjegyzés - Popup)

A votum lényegét illetően I. D. 50. 12. 2. pr. – A vonatkozó irodalomból v. ö. Wissowa, G., *Religion und Kultur der Römer*. 1902. 309–320. l.; Kerényi, *Die antike Religion*. 1940. 206–207. l.; Arangio-Ruiz, V., *Istituzioni di diritto romano*. 2-ik kiadás 1927. 327. l.

89 (Megjegyzés - Popup)

A Scarabantiá-ban talált votivkövek közül ilyenek pl. a C. I. L. III. 4236., 10.938. 14.355. alatt található.

90 (Megjegyzés - Popup)

Ilyenre enged következtetést az 1925-ben talált Nemesis-oltárkő felirata, amelyet Eravitus állíttatott. Erről az előbbieken már volt szó.

91 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. D. 50. 12. 2. 1.; az irodalomból l. idevágóan Karlowa, O., *Römische Rechtsgeschichte*. II. kötet 583. l.

92 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Arangio-Ruiz, V., id. m. 327. l.; Albertario, E., *Studi di diritto romano*. III. kötet 277–278. l.

93 (Megjegyzés - Popup)

Bella Lajos, *Archeologiai Értesítő*, 1911. évf. 368. l.

94 (Megjegyzés - Popup)

L. Schober, A., id. m. 30. l. – Bella ezzel szemben a kő eredetét a III. század elejére teszi, amikor a XV. legió Scarabantiá-ban tartózkodott. (Id. m. 369. l.)

95 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Bella, id. m. 368. l.

96 (Megjegyzés - Popup)

Efféle kötelezettséggel ajándékozás vagy végrendeleti juttatás esetén volt szokás a megajándékozottat, illetőleg az örökös (juttatott) megterhelni. (V. ö. Bonfante, P., *Istituzioni di diritto romano*. 9-ik kiadás Milano. 1932. 81. l.) Az efajta végrendeleti intézkedések kikényszerítéséről 1. D. 10. 2. 18. 2.

97 (Megjegyzés - Popup)

Némelyik síremlék felirata nyilván ezért utal is kifejezetten arra, hogy az örökös erről végrendeleti meghagyás alapján gondoskodott. A Pannoniában talált sírfeliratok közül ilyenek pl. az aquincumi Lucius Fulvius Secundusé (C. I. L. III. 14.349/4.), a savariai Caius Iulius Iulianusé (C. I. L. III. 4187.) vagy az intercisai P. Fl. Rufinus által az örökhagyó részére állított síremléké. (C. I. L. III. 3352.)

98 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4201.; l. még Récsei, id. m. 25. l.

99 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Gaius-nak a II. század derekáról való jogkönyve adatait. (Gai inst. comm. 3. 1–2.)

100 (Megjegyzés - Popup)

L. Holder, A., id. m. II. kötet 1395.

101 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4247.

102 (Megjegyzés - Popup)

Récsei a szövegben „Titi Mursi” helyett „fili Mursi”-t olvas.

103 (Megjegyzés - Popup)

Ez a szabály még a XII-táblás törvényből ered (V. t. 10. – Girard, P. F., *Textes de droit romain*. 5-ik kiadás. Paris. 1923. 15. l.) – V. ö. D. 10. 2. 1. pr. (Gaius), D. 10. 2. 2. pr. (Ulpianus). – L. az irodalomban Wenger, L. *Institutionen des röm. Zivilprozessrechts*. München 1925. 57. és 162. l.; Bonfante, P. *Istituzioni di diritto romano*. 9-ik kiadás. Milano. 1932. 500. l.; Puchta, G. F., id. m. II. kötet 363. l.

104 (Megjegyzés - Popup)

Kérdés vajon „actio familiae herciscundae” vagy „praescriptis verbis actio” volt ilyen esetben alkalmazandó. L. erre nézve Ulpianus nyilatkozatát a D. 10. 2. 18. 2. alatt: „...sed et cum monumentum iussit testator fieri, familiae herciscundae agunt, ut fiat. idem tamen temptat, quia heredum interest, quos ius monumenti sequitur, praescriptis verbis posse eos experiri, ut monumentum fiat.” Valószínű, hogy az örökösök egymásközi vitájában ilyenkor is az osztályperben hozott határozat foglalta magában a döntést. Kívülálló viszont, akinek a síremlékállításhoz érdeke fűződött, nyilván a „praescriptis verbis actio” használatához folyamodott.

105 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Holder, id. m. II. kötet 661.

106 (Megjegyzés - Popup)

C. I. L. III. 4234. – A feliratról az előbbieken már volt szó.

107 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. D. 1. 7. 4., D. 1. 16. 3., Sent. Pauli 2. 25. 4. – L. erről részletesen Mommsen, T., *Römische Rechtsgeschichte*. 436. l.; Marquardt, *Römische Staatsverwaltung*. I. kötet 481. l.; Puchta, G. F., id. m. I. kötet 230. l.; Liebmann, *Palys Realencyclopädie der class. Altertumswissenschaft*. V. kötet. Duoviri. 1834.

108 (Megjegyzés - Popup)

V. I. L. III. 4247.

109 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Puchta, G. F., id. m. I. kötet 443., 523., 532. és 537. l.; Bonfante, P., id. m. 123. és 127. l.; Wenger, L., *Institutionen des röm. Zivilprozessrechts*. München. 1925. 57. és 162. l.; Berger, A., *Zur Entwicklungsgeschichte der Teilungsklagen im klass. röm. Recht*. Weimar. 1912. 2–3., valamint 15. s köv. l.

110 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. Mitteis, L., *Reichsrecht und Volksrecht*. 143. és 151. l.; Schönbauer, *Reichsrecht gegen Volksrecht?* Zeitschrift der Savigny Stiftung. R. Abt. 1931. évf. 330. sköv. l.

111 (Megjegyzés - Popup)

V. ö. C. I. L. III. III–VIII., X., XII–XIII.

112 (Megjegyzés - Popup)

Bors András: *Bors László, az ember, a költő és a forradalmár*. SSz, 1959: 60. lap.

113 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Gulyás* Pál: *Magyar írók élete és munkái*. 3. köt. Bp. 1941, 1008. hasáb.

114 (Megjegyzés - Popup)

Ez idő alatt a lapban a következő versei jelentek meg: *A huszár az égben* (febr. 1.); *Messze, messze tengeren* (febr. 4.); *Víziók* (febr. 10.); *Séta* (febr. 12.); *Hídon* (febr. 18.); *Nocturno* (febr. 26.); *Prológ* (márc. 18.); majd később még: *Emlék* (1916. aug. 10.); *Dal* (1917. jan. 29.).

115 (Megjegyzés - Popup)

Bors András: i. m. 61. l. Vö. még *Bors* András: *Emlékeim a soproni közműről*. SSz, 1955: 35. lap.

116 (Megjegyzés - Popup)

Megmutattam a cikket Móra életműve legkiválóbb ismerőjének, *Vajda László* szegedi főiskolai tanárnak, s föltevésemet ő is megerősítette: a bírálókat szerinte is kétségtelenül Mórától való.

117 (Megjegyzés - Popup)

Vö. *Lengyel István*: Futótűz. 1919 költő-mártírja: Bors László életregénye. Élet és Irodalom, 1959. aug. 21.

118 (Megjegyzés - Popup)

Decsey: I. m., 21. lap.

119 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 24. lap.

120 (Megjegyzés - Popup)

I. m. 142–155. lap.

121 (Megjegyzés - Popup)

Egy negyedíves lap. Liszt Ferenc Múzeum, Helytörténeti Adattár, 8.

122 (Megjegyzés - Popup)

Lehár Ferenc ezt a Theobald–Strasse-n álló csinos házat a *Víg özvegy* c. operettjének tantiémjeiből vásárolta.

123 (Megjegyzés - Popup)

Liszt Ferenc Múzeum, Helytörténeti Adattár, 217.

124 (Megjegyzés - Popup)

7 Soproni Áll. Levéltár, Közgyűlési jegyzőkönyvek, 10.671 (27. kgy.) 1945. I.

125 (Megjegyzés - Popup)

I. h. Kgy. jkv., 451/6. kgy. 1947. I.

126 (Megjegyzés - Popup)

Polg. mesteri iratok 9.788/1948. I.

127 (Megjegyzés - Popup)

A megyegyűlés határozata 1843. január 16-án kelt. Tasc. IX. 386 a soproni levéltárban.

128 (Megjegyzés - Popup)

Rozsondai Károly: Képek a soproni tanítóképző történetéből (SSz XII. évf. 193–206. l.)

129 (Megjegyzés - Popup)

Sopron. 1891. szept. 16. 74. sz.

130 (Megjegyzés - Popup)

Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képben. Magyarország. IV. köt. Bp. 1896. Sopronmegye. p. 403. ff.

131 (Megjegyzés - Popup)

Háry Gyula festő, Zalaegerszeg 1864. – Tollrajzait közöljük.

132 (Megjegyzés - Popup)

Fővárosi Lapok. 1891. szept. 22. 1925. p.

133 (Megjegyzés - Popup)

Ország–Világ. 1891. szept. 26. 39-ik sz. 647. p.

134 (Megjegyzés - Popup)

gróf Csáky Albin kultuszminiszter.

135 (Megjegyzés - Popup)

Id. lap 646. p.

136 (Megjegyzés - Popup)

Dorosmai János: Akinek nem inge, ne vegye magára. 111 mese. Az utószót írta és a leveleket közölte Benedek Marcell. Sopron 1942. p. 164–165.

137 (Megjegyzés - Popup)

A Cimbora.

138 (Megjegyzés - Popup)

Dorosmai János id. mű p. 163–164. Ugyancsak munkatársa volt a Cimborának Csatkai József szombathelyi tanár, a soproni líceum hajdani növendéke. Benedek hozzá írt levelét lásd: Irodalomtörténet, 1959, 490. lap.

139 (Megjegyzés - Popup)

1. Dr. Goldmannak ezt a tudományosan alátámasztott elnevezését – mert kimutatta, hogy az ankylostoma nevű bélféreg kizárólag az emberben élőszködik – az orvosi körök általánosan elfogadták s azt egyedül Dr. A. Looss lipcsei egyetemi tanár, akkoriban a kairói „Scholl of Medizin” parazitológiai tanszékének professzora támadta 1906-ban közölt „Einige Beobachtungen über die Infektion mit Ankylostomum

duodenale von der Haut aus” (Zeitschrift für Kinische Medizin 58. Bd. Heft 1–2.) című munkájában, a tudományos világban szokatlan és meglehetősen nivótlan formában. Dr. Goldman, Dr. A Looss támadását egy 1906. júl. 24-én Brennbergben kelt nyílt levélben verte vissza fölényesen.

140 (Megjegyzés - Popup)

2. Dubini fölfedezését a hazai szakirodalom és maga Goldman is 1838-ra teszi, amivel szemben Dubini biográfusai azt írják, hogy a fölfedezés 1834-ben történt. L. Dr. E. Gurit és Dr. August Hirsch: Biographisches Lexicon der hervorragenden Aerzte aller Zeiten und Völker. Sechster Band. p. 714. és Dorland's Illustrated medical dictionary. Twenty-third edition. p. 413.

141 (Megjegyzés - Popup)

3. L. bővebben: Dr. Hugó Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten erste Hilfeleistung und die Wurmkrankheit (Ankylostomiasis). 1903. p. 61–62. V. ö. még Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brennberg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. Octóber, 1896. p. 655–656.

142 (Megjegyzés - Popup)

4. L. Dr. Goldman Hugó előbb idézett munkáját p. 64–65. még részletesebben Dr. Lőrincz Ferenc: Az ankylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. p. 10–11. és 28–29. és ugyancsak Dr. Lőrincz Ferenc: Hookworm disease in Hungary. M. kir. József nádor Műszaki- és Gazdaságtudományi Egyetem Bánya-, Kohó- és Erdőmérnöki Kar Közleményei, Sopron, 1935. VII. köt. p. 75–91.

143 (Megjegyzés - Popup)

5. L. bővebben Magyarai Kossa Gyula dr.: Magyar orvosi emlékek. IV. köt. p. 218 és Dr. Tóth Imre: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617–627.

144 (Megjegyzés - Popup)

6. Nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy pl. az elsősorban illetékes, hivatalos szervünk, az akkori M. Kir. Belügyminisztérium is csak későn, 1899-ben jelentkezett a brennbergi ankylostomiasisszal kapcsolatban s adta ki 65000/VI a – 1899. jún. 19-én kelt körrendeletét, melyben 9 pontban foglalta össze a fertőzött bányáknál legsürgősebb tennivalókat az ankylostomiasis terjedésének megakadályozására. Előírásai Brennbergben akkor már két éve be voltak vezetve, s így semmi újat nem jelentettek a bányánál. Figyelemre méltó ezzel szemben a minisztériumnak az az indokolása, mely a körrendelet kiadására készítette s mely a következőképp hangzott: „Azon körülmény folytán, hogy a németországi határhatóságok a Magyarországból odaérkező bányászok közül csakis azokat bocsátják át, kikről az előzetesen megtartott orvosi vizsgálat kideríti, hogy nem szenvednek az anchylostomum duodenale nevű bélféreg által előidézett s »bányászaszály« vagy »bányaféreg« nevek alatt ismert betegségben, szükségesnek láttam beható tájékozást szerezni arról, hogy az említett élősdű bélféreg hazai bányahelyeinken tényleg mily mértékben van elterjedve... Miután ezen vizsgálat kiderítette, hogy a szóban lévő betegség bányamunkásainknál – habár távolról sem oly mértékben, mint évekkel ezelőtt, de még mindig olyannyira el van terjedve, hogy nemcsak figyelmet érdemel, hanem erélyes rendszabályok

életbeléptetését is indokoltta teszi, a pénzügyminiszter úrral egyetértőleg, a következőket rendelem el.” – Mondott, elkészve kiadott rendeletnél még érdekesebb és jellemzőbb az akkori államigazgatásra, hogy három évvel később, 1902. nov. 5-én – tehát amikor az ankylostóma probléma Brennbergben már csaknem meg volt oldva – 118568. szám alatt a belügyminisztérium kérdőívet küldött a bányának sürgős kitöltés végett, melyben a következőkre kellett válaszolni: „Mikor kezdődött a szóban lévő betegség a brennbergi munkások között, illetve mikor állapították meg azt első ízben s honnan hurcolták be? Csak fertőzésben szenvedő munkásoknál állapították-e meg a bajt, vagy már Brennbergben is föllépett? Milyen körülmények segítettek elő a baj terjedését, egyes bányarészek nem különösen alkalmasak-e a betegség terjedésének előmozdítására? Tett-e a bányaigazgatóság intézkedést a betegség leküzdésére és hogyan s milyen eredménnyel? Milyen nehézségek merültek föl a 65000/1899. számú belügyminiszteri rendelet végrehajtása körül? Végül vannak-e statisztikai adatok az évi megbetegedésekről?” – A bánya igazgatósága el is készítette a kérdőívre jelentését, sajnos azt eredetiben továbbították, másolata nem maradt ránk, s így a becses adatok nem állnak rendelkezésünkre. L. Soproni Állami Levéltár. Acta polit, XXV/27690. – V. ö. még Dr. Lőrincz Ferenc: Az ankylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. című munka 79–81 oldalait, hol szóról-szóra idézi a 65000/1899. jún. 19-i belügyminiszteri körrendelet kilenc pontját.

145 (Megjegyzés - Popup)

7. Az avatásra szóló meghívó a következőképp hangzik: „Der Gefertigte erlaubt sich Euer Hochwohlgeboren zu seiner am 7. Juli d. J. 12. Uhr Mittags, im grossen Festsale der K. K. Universtät stattfinden den *Promotion zum Doktor der gesammten Heilkunde* geziemend einzuladen. Wien, im Juli 1894. Med. Cand. Hugó Goldman I. Seegasse 4. a.” L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

146 (Megjegyzés - Popup)

8. A bánya ilyen vonatkozású rossz hírért, különösen az osztrák, elsősorban a bécsi napilapok terjesztették – meg kell vallani, nem minden alap nélkül – még akkor is, amikor Brennbergben a járványt már régen elfojtották. E támadások egyik kis részét a következő lapokban találjuk: – Wurmkrankheit in nordwestböhmischen Braunkohlenggebiete. Wiener Fremdenblatt. 20. Okt. 1903. – Die Wurmkrankheit in ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Ostdeutsche Rundschau. 3. Nov. 1903. – Die Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Prager Tagblatt. 13. Nov. 1903. Nr. 309. – Die Gefahr der Wurmkrankheit. Berliner Morgenpost. 24. Nov. 1903. Nr. 275. – Von der Wurmkrankheit. Düsseldorfer Volksblatt. 13. Nov. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Fränkische Tagespost. (Nürnberg) 14. Nov. 1903. – Wurmkrankheit im böhmischen Bergbau. Wiener Fremdenblatt. 12. Nov. 1903. – Von der Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 21. Nov. 1903.

147 (Megjegyzés - Popup)

9. Rudolf Antal brennbergi bányaigazgató Morvaországban született 1842-ben. Huszonkét éves korában, 1864-ben a selmecbányai bányászati akadémiára iratkozott be hallgatónak, melynek elvégzése után 1868-ban, mint okleveles bányamérnök Brennbergben állt munkába, hol rövidesen megbízták a bánya vezetésével. Rudolf 41 évig szolgált Brennbergben s 1909 nyarán ment nyugdíjba, amikor Wiener-Neustadtba költözött s ott is halt meg 70 éves korában, 1912. jan. 1-én. Felesége, Frölich Franciska volt, kitől két lánya született Franciska, Hírt Károly Imréné és Ida, Dr. Goldman Hugóné. L. Faller Gusztáv: A selmeczi m. kir. bányász- és erdészakadémia évszázados fennállásának emlékkönyve.

1770–1870. p. 216. sorszám 4986, Radikal (Radikales Volksblatt) XV. (1909.) évf. No. 1287. jún. 29. szám, Oedenburger Zeitung XLII. 1909. jún. 16. p. 3. Wechsel in der Brennberger Bergdirektion végül, Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

148 (Megjegyzés - Popup)

10. Ezt onnét tudjuk, hogy Dr. Goldman a brennbergi bányászok 1897. aug. 29-én tartott zászlóavató ünnepségére a munkásságnak ajánlott kétstrófás „Zászló-dal”-t írt, mely nyomtatásban is megjelent s azon már bányaorvosnak írja magát. A vers egyébként a következőképp hangzik: „Fahnen-Lied, der Brennberger Knappschaft anlässlich ihrer Fahnenweihe am 29. August 1897. Gewidmet von ihrem Werks-Arzte Dr, Hugo F. Goldman.

*„Kommt, Brüder, lasst uns schwör'n zu uns'rer [Fahne
Den eid der Treu und Einigkeit
Auf dass durch sie für uns ein Weg sich bahne,
Ein Weg des Heil's zur Ewigkeit,
Wir wollen halten das heilige Wort,
Zu jeder Stunde, am jedem Ort.*

*»Glück auf«, geweiht durch Priesters formme [Worte,
Die Gott im Himmel mag erhör'n,
Werd du uns zu einem treuen Horte,
Der uns're Kraft und Muth soll mehr'n.
Und wenn das Schicksal uns hart bedroht,
In Dir wo'n wir fliehen in ärgster Noth!“*

Bécsben 1894. júl. 7-én kelt oklevelét másolatban egyébként Sopron város 1897. szept. 30-i törvényhatósági bizottsági ülésén, majd ezt követően dec. 13-án Sopron vármegye közgyűlésén mutatták be s hirdették ki. L. Soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltára. Dr. Goldmann Hugó gyűjtemény.

149 (Megjegyzés - Popup)

11. L. Anton Rudolf, Bergdirector in Brennberg: Neue Entdeckungen über das Auftreten des Anchylostomum duodenale in Brennberg. Oesterreichische Zeitschrift für Berg- und Hüttenwesen. XLV. (1897) Jahrg. No. 7. p. 93–94. és Dr. V. Ráthonyi: Aus dem Kohlenbergwerk Brennberg bei Oedenburg ad. Südbahn (Ungarn). Ankylostomiasis des Pferdes. Deutsche Medicinische Wochenschrift. Zweiundzwanzigster Jahrgang. No. 41. 8. October. 1896. p. 655–656. – V. ö. még: Dr. Goldman: Die Ankylostomiasis című munkája függelékében a „Das Pferd und sein Zusammenhang mit der Ankylostomiasis” című tanulmányt. P. 48–59.

150 (Megjegyzés - Popup)

12. L. részletesen Dr. Hugo Goldman: Über Ankylostomiasis, Wiener Klinischen Wochenschrift, XI. (1898) Jahrgang. Nr. 19.

151 (Megjegyzés - Popup)

13. Dr. Goldman higiénikus klozettjét a brüsszeli Robert Drossten cég (Bruxelles 49 Rue du Marais) hozta forgalomba. Három nyelvű (francia, német, angol) prospektusát l. a soproni Központi Bányászati Múzeum Levéltárában. Dr. Goldman Hugó gyűjtemény.

152 (Megjegyzés - Popup)

14. Így többek közt a következő újságcikkek, illetve napilapok számolnak be elismerőleg dr. Goldman munkásságáról: – Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung, Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. No. 437. – G. van Fluisten: Die Wurmkrankheit. Illustrierte Zeitung. Leipzig. 12. Nov. 1903. – Die Wurmkrankheit in Ungarischen Bergwerken. Wiener Fremdenblatt. 31. Okt. 1903. – Gegen die Wurmkrankheit. Die Zeit. 3. Okt. 1903. No. 363. – Die günstige Wirkung des roten Lichts. Berliner Anzeiger. 28. Sept. 1904. – Eine Verbesserung des Impfverfahrens, leipziger Tagblatt. 1. Okt. 1904. – Ugyanaz a Charlottenburger Tages Zeitungban. 21. Sept. 1904. – Eine neue interessante wissenschaftliche Errungenschaft. Oedenburger Zeitung. 5. Okt. 1905. – Rothes Licht und Impfung. Wiener Extrablatt. 8. Sept. 1904. – Zur Abwehr des Wurmkrankheit. Vossische Zeitung. 16. Aug. 1904. – Die Wurmkrankheit und ihre Bekämpfung. Berliner Tagblatt. 28. Aug. 1904. – G. van. Fluisten: Der Parasit der Wurmkrankheit, Illustrierte Zeitung. Leipzig. 11. Febr. 1904. Nr. 3163. – Dr. Mekler: Impfung unter rotem Licht. Die Umschau. Frankfurt. 29. Sept. 1904. – Eine Verbesserung des Impverfahrens. Posener Zeitung. 20. Sept. 1904. No. 445. Végül nem minden érdekesség nélkül való, ha följegyezzük, hogy Dr. Goldmant A. J. Cronin is szerepelteti az angol Trotter orvossal együtt „Réztábla a kapu alatt (The citadel)” című regényében (magyar fordítás tizenegyedik, 1939. évi kiadás p. 207), mint a szénbánya munkásoknál föllépő „anthracosis” – a tüdő fekete infiltrációja – nevű kór jeles ismerőjét.

153 (Megjegyzés - Popup)

15. L. Soproni Állami Levéltár. A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. p. 58. – V. ö. még Faller Jenő: A brennbergi szénbánya emlékkönyve. 1825. Bány. Lapok. 92. (1959.) évf. p. 61–66. A szóbanlévő orvosprofesszorok közül Dr. Karl Löbker egyébként már 1892. szept. 7-én, tehát még Dr. V. Ráthonyi idejében is megfordult Brennbergben, mindjárt, hogy az első megbetegedéseket konstatálták.

154 (Megjegyzés - Popup)

16. L. Dr. Löbker, Lüthgen, G. A. Mayer: Bericht betreffend die Ankylostomiasis auf der Brennberg in Ungarn. (Erstattet von der auf Veranlassung des Vereins für die bergbaulichen Interessen im Oberbergamtsbezirk Dortmund nach Ungarn entsandten Kommission.) Glückauf. Berg. und Hüttenmännische Wochenschrift. No. 12. XXXIX. Jahrg. 21. März. 1903. p. 265–273.

155 (Megjegyzés - Popup)

17. L. bővebben Bergarzt Dr. Hugo Goldman: Bericht über die am 29. August 1904. zu Köln am Rhein stattgehabte internationale Konferenz zur Abwehr der Ankylostomiasis (Wurmkrankheit der Bergleute). Druck und Verlag von Gustav Röttig. Oedenburg (Ungarn). Sonderabdruck aus der „Heilmittel–Revue” Therapeutisches Organ. Wien–Berlin. II. (1904.) Jahrg. No. 10–11. p. 37.

156 (Megjegyzés - Popup)

18. Büling professzor rendszerű Vízyógyintézetét 1907 őszén nyitotta meg, ahogy azt a Soproni Napló, illetve az Oedenburger Zeitung 1907 novemberétől kezdődően megismétlődő alanti hirdeteményeiből tudjuk:

„Gyógyintézet. Sopron, Kossuth út 12. Dr. Goldman szakorvosi kezelése alatt. Idegesség, álmatlanság, székrekedés ellen: Mindenféle vízgyógymódok. Szívujjak, érelmeszesedés ellen: szénsavas és oxigén fürdők (készülék rendszer), Neuralgia, ischias, köszvény, laboratórium, belégzések, légcsőhurut ellen; testgyógyászati tornászás, számos szerszámon, elgörbülés és a gyerekek rossz tartása ellen; testgyógyászati tornászás, számos szerszámon, elgörbülés és a gyerekek rossz tartása ellen. A betegek pontos megvizsgálása a legújabb műszerekkel és készülékekkel” – Németül: „Rheuma, Gicht, Nervenschmerzen, Ischias wurden nach bevährter physikalischer Theilmethode mit Heissluft, Dampf, Massage, Elektrizität; Katarrhe des Rachens und der Luftröhre, durch Inhalationen nach dem Systeme Prof. Bulling in der Kur- und Wasserheilanstalt der Dr. Goldman, Sopron, Kossuth Strasse 12. geheilt.” L. Soproni Napló XI. (1907) évfolyamának és Oedenburger Zeitung XXXX, (1907). évfolyamának nov.-tól kezdődő számait.

157 (Megjegyzés - Popup)

19. L. bővebben „Dr. Hugó Goldman †” Oedenburger Zeitung Jahrg. 80. Montag 13. November 1944. Nr. 257. p. 4.

158 (Megjegyzés - Popup)

20. Halálát családja a Soproni Hírlap (XXXI) évf. 1944. nov. 12-i, 257. számában (p. 4.) közreadott, alanti kis gyászjelentésében adta hírül: „Fájdalommal megtört szívvel jelentjük, hogy a legjobb, felejtethetlen jó édesapa, Dr. Goldman Hugó ny. orvos, rövid életének 76-ik évében, nov. 11-én rövid szenvedés után elhunyt. Megboldogult földi maradványait nov. 13-án délután 3 órakor fogjuk az ev. temetőben örök nyugalomra helyezni. Nyugodjék békében!” – Ugyanakkor az Oedenburger Zeitung (80 Jahrg.). 1944. nov. 13-i, 257. számában (p. 4.) „Dr. Hugo Goldman †” címen félhasábos nekrológban számolt be haláláról és életművéről.

159 (Megjegyzés - Popup)

21. L. Dr. Hugo Goldman: Die Hygiene des Bergmannes seine Berufskrankheiten, erste Hilfeleistung die Wurmkrankheit. Halle a. S. 1903. p. 66. – Dr. Tóth idevonatkozó munkásságára v. ö. még Dr. Borovszky Samu: Magyarország vármegyéi és városai. Hont vármegye és Selmeczbánya sz. kir. város. 275–276, valamint Dr. Lőrincz Ferenc: Az andylostomiasis (bányász-aszály) kérdésének mai állása Magyarországon. 1935. p. 28–29. és 59.

160 (Megjegyzés - Popup)

22. L. az 5. számú lábjegyzetben idézett: Az alkalmazott hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 617–627. című tanulmányán kívül, következő, idevonatkozó munkáit: Hygiene a bányászat és kohászatnál. Bány. és Koh. Lapok. XXXVI. (1903) évf. I. köt. p. 730. A baktériumok szereplése a fonálférges által létrehozott betegségekben. Bány. és Koh. Lapok. XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 11. – A selmecbányai ezüst kohó egészségügyi ismertetése és az ólommérgezés elleni óvintézkedések. Bány. és Koh. Lapok, XXXVII. (1904) évf. I. köt. p. 733. – Védekezés az ipari ólommérgezések ellen. Bány. és Koh. Lapok. XL. (1907) évf. II. köt. p. 485. – Az ipari ólommérgezések elhárítása. Bány. és Koh. Lapok. XLI. (1908) évf. I. köt. p. 71.

161 (Megjegyzés - Popup)

23. L. részletesen: Általános bányászati biztonsági és egészségvédő szabályzat. 1957. évf. 6. kiadás. 1–30,

és 126–173. paragrafusok, valamint az egészségügyi miniszter 4/1955 (M. K. VI. 15.) Eü. M. számú rendeletére 1955-ben kiadott: Általános balesetelhárító és egészségvédő óvórendszabály.

162 (Megjegyzés - Popup)

Országos Levéltár, Lunkányi hagyaték. 1. fasc.

163 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Széchenyi-család levéltára. II. k. 5. sz. 1. cs. 41/E.

164 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Lunkányi hagyaték. 1. fasc.

165 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Széchenyi István gyűjtemény 7. fasc. 254–263. fol.

166 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 505. fol.

167 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Széchenyi-család levéltára II. k. 5. sz. 1. cs. 43/E.

168 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár, Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 2298/1839.

169 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 3158/1839.

170 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Széchenyi István gyűjtemény 7. fasc. 535. fol.

171 (Megjegyzés - Popup)

Soproni Állami Levéltár, Sopron vármegye közgyűlési jegyzőkönyve 3158/1839.

172 (Megjegyzés - Popup)

U. o. 4502/1839.

173 (Megjegyzés - Popup)

O. L. Széchenyi István gyűjtemény 15. fasc. 471. fol.

174 (Megjegyzés - Popup)

U. O. 878. fol.

175 (Megjegyzés - Popup)

gr. Széchenyi Viktor: Töredékek a sárvár-felsővidéki gróf Széchenyi nemzetség történetéből. Székesfehérvár, 1933. 160. lap.

176 (Megjegyzés - Popup)

Téves, hogy Nagycenk ne lett volna egy ideig protestáns. A Nádasdyak hatására lett Luther híve, templomát 1660-ban kapták vissza a katolikusok. Lásd Sopron és környékének műemlékei. 479. lap.

177 (Megjegyzés - Popup)

Akkoriban a vasút még nem vitt Nagycenkig, csak 1865-ben nyílt meg a falut érintő Sopron–Nagykanizsa vasútvonal, míg Sopront Béccsel már 1847 óta összekötötte a vasút.

178 (Megjegyzés - Popup)

A sírbolt felett levő ovális, 18. századból származó kápolna.

179 (Megjegyzés - Popup)

Ybl Miklós korának nagy magyar építésze. Szóba került a soproni Storno Ferenc is, aki a düledező régi templomot le is rajzolta. SSz., 1940., 17. lap.

180 (Megjegyzés - Popup)

Nagycenki lakatos, később nagyobb üzem tulajdonosa, a maga korában híres Bokor-eke feltalálója.

181 (Megjegyzés - Popup)

Neves bécsújhelyi harangöntő, tőle való számos megyebeli harang mellett a soproni Tűztorony feszületes lélekarangja is.

182 (Megjegyzés - Popup)

Szilágyi Sándor: Magyarország története. VI. 84–108.

183 (Megjegyzés - Popup)

Hiányzott.

184 (Megjegyzés - Popup)

Computálván havokat a. m. kiszámítván havi járandóságukat; subleválni a. m. felemelni, összeszedni.

185 (Megjegyzés - Popup)

Szolgája és jóakaró barátja.